

ЧИСЛО 7.

ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

ІВАН ФРАНКО.

ПЕТРІЙ ДОВБУЩУКИ

ПОВІСТЬ У ДВОХ ЧАСТЯХ

Ціна 80 центів

В ДРУКАРНІ "НАРОДНОЇ ВОЛІ",
524-530 Olive Street, Scranton, Pa.

1917

ІВАН ФРАНКО

ПЕТРІЙ ДОВБУЩУКИ

ОПОВІДАНЄ В ДВОХ ЧАСТЯХ

СКРЕНТОН, ПА.

ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

1916.

Іван Франко

ЧАСТЬ ПЕРША

I.

Два противники

Коло половини липня р. 1856 спішив гірською стежкою, що вела посеред чудової карпатської околиці, селянин віком коло сорок літ, у поряднім строю карпатських мешканців до повітового місточка Б. із села Перегинська. Ріст його був, як часто в тих сторонах, троха підсадкуватий, лице підголене і коротко підстрижений вус, — та на перший уже погляд можна було на його лиці відкрити благородніші риси, ніж би їх можна сподівати ся по звичайнім гірняку. Стрій його впрочім зовсім не відрізняв його від інших гірняків, хиба те могло декого застановити, що зпід камизельки, зробленої з гарного гранатового сукна, видно було ковнір сорочки з тонкого полотна, вишиваної старанно і зі смаком. Борсукова торба, через плечі перевішена і украшена ріжними блискучими металевими пряжками та френзлями з малих морських мушель, палиця з твердого дерева з гарними срібними сківками, а на решті свобода рухів і, як здавало ся, отвертий, зовсім не тупий погляд на красоту природи, — все те робило його чимось особливим у тій убогій околиці. Із рисів його лица й з усіх його рухів пробивали ся сильна воля, енергія, свобода духа, — а око світило ся живим, але спокійним блиском людини, що свої похоти і пристрасти приборкала, що вміла панувати над собою і над житєм, — але і з твердою вірою, постійно і сміло, в самопевности йшла до якоїсь висшої ціли.

словами. Як запевняли ті, що знали Петрія, рідко коли щось могло його так нагло заскочити, аби на його лиці видно було який неспокій, аби з його уст добувся хоч би найлекший голос зачудування. Рівновага, — не апатична, але зовсім свідомо рівновага духа значила кожний крок його життя.

І справді треба було цілої такої непереможної рівноваги духа, щоб не зачудувати ся, або й не перелякати ся на вид чоловіка, що при тих словах став перед Петрієм.

Чоловік той дивно якось своєю фізіономією нагадував одного з тих буків, що вінчали Довбушів верх. Такий здавало ся був сильний, корінастий, грубий — такий високий ростом, такий загадковий у своїх рухах. Віком був, здавало ся, старший від Петрія. Лице його плескاته, губи троха віддуті, — долішню звичайно прикусував зубами, — чоло широке як дошка, а на обох його кінцях кости, що виставали якось дивно, творили понад його очима дві поздовжні, поперечні могилки, мов би насади двох рогів на голові вола, — все те надавало йому вид гарана, яким у давнину розбивали мури. Голова велика, уся майже крім рота, очий і чола поросла чорним, коротким і як щітка твердим волосом, схиляла ся звичайно в долину. Малі, чорні очі мали живість ящірки, і все з дивним виразом звертали ся на одну точку. Якимось упертим, твердим і апатичним видавав ся той чоловік, так, що побачивши його перший раз, годі було не затремітити на цілому тілі. А ще в широкій як лопата руці видніла булава, за ременем яснів топір і широкий ніж.

— Слава Ісусу Христу! — поздоровив його Петрій.

— Слава на віки! — відповів він, і, вийшовши зовсім зміж букв, став як мур перед Петрієм, оперши ся на булаву і вліпивши свої маленькі очі в його лице. — А куди Бог веде, Петрію?

— До міста, сусідо. Маю там дві пильні справи. Лице “сусіди” скривило ся легким, іронічним сміхом. Прикусивши долішню губу, процідив крізь зуби:

— А відкиж мені та честь, бути вашим сусідою, Петрію? Де мені до того?

— Ну, хиба ви самі від мене відхрещуєте ся? Я вами, Довбущуку, певно не гордував ніколи.

— Ну, так, так, правда, признати треба, — дусив на силу Довбущук. Та коли Петрій назвав його імя, затряс ся цілий, мов би під ним земля захитала ся, а його очі запалали якимось ярким світлом. Та се був одинокий проблеск внутрішньої бурі, котра, здавало ся, збирала ся в його душі. На час запанував над нею і, усміхаючи ся холодно, говорив далі:

— Нехай буде й по вашому, пане Петрію!

Те “пане” вимовляв завсїгди з особливим притиском і якимось дивним тоном, у котрім змішана була гірка іронія з ненавистю й погордою.

— Я ніяк не можу вам перечити, крий Боже! Але, — перервав нараз зміненим голосом, — чи не можна знати, що то за дві пильні справи маєте в місті?

— Чому би ні? Хочу відібрати сина зі шкіл; він мені тепер дома потрібніший, — а як до тепер не навчив ся розуму, то більше певно не навчить ся. А зрештою — світ найліпший учитель, бо учить жити, а в школах учать хиба читати, писати, рахувати, або може й ще чого зовсім непотрібного.

— Та може й не без того, — завважив мляво Довбущук, — але яка друга справа?

— Друга? От іду до поліції.

— А не можна запитати, чого вам там треба?

— Щось ви нині дуже цікаві, сусідо! — відповів усміхаючи ся Петрій. — Того я у вас доси не завважив.

Довбущук аж тепер отямив ся, що троха за далеко загнав ся, та закусуючи сильно свою долішню губу, відпер скоро:

— Вибачайте, Петрію, що так наприкрю ся, — але, — бачите, — якась мене цікавість напала. — Та я — — зовсім, — — як називає ся — — не хотів — — Довбущук замяв ся. Видно було, що при остатніх словах думки його кудись инде шибали. Язик несвідомо говорив слова без звязку. Петрій хотів перервати немилу стрічу, і подаючи ся наперед сказав:

— Бувайте здорові, Довбущуку, — дорога далека, а мені дуже пильно, — треба поспішати.

— Петрію, — крикнув нараз Довбущук, — не йдіть до Б.!

— А то чому? Яж мушу! Адже я вам казав, що мій Андрій —

— Андрій може ще там погуляти, коли школа скінчила ся. Він же-ж уже дорослий, за мамою не буде плакати.

— А хоть би й так, то другої справи не можна відкладати. Я мушу...

— Петрію, прошу вас, вертайте до дому! — говорив м'якнучи нараз Довбущук, хоч в очах його грав видно зловіщий огонь, ось ось готовий ви-

бухнути. Та неприродна для нього лагідність прикро відбивала від попереднього дикого і грізного тону.

— Що вам, Довбущуку? — вмовляв Петрій.
— Чому налягаєте на мене, щоб я вертав, коли я таки не можу.

— Не можеш! Ха, ха, ха, — не можеш! — крикнув Довбущук. — Го, го, братчику, знаю я, що тебе за ланцюх тягне до поліції! Чув я дещо в селі.

— І щож? А як би й так?

— Ні, ні, — правда, нічого дивного! але... але я тебе прошу, — я тобі розкакую: вертай зараз назад! — крикнув Довбущук що раз лютійше, а очі зайшли йому кровю від внутрішньої натуги, з якою здержував себе.

— Чи ви, сусідо, не загадали сьогодні бути окоманом, що наганяє панщизняків до роботи? Або — загадали бути вашим пращуром Довбушем?

Петрієви нерозважно вирвало ся те слово. Чув, що змилив, та годі було направити. Чекав лише, який вплив мати муть ті слова на противника. А в серці Довбущука, як видко було по його очах і лицю, йшла страшна боротьба, в ній сильно кишла кров. Але сей раз іще здержав себе. За те дав волю словам.

— Прокляте, зрадницьке плем'я! Що вимовили твої собачі уста? Диви ся, ти пропаша душе, поглянь кругом на ті гори, поглянь на край той, що й тобі, собако, таким чудовим видав ся, на ту безмірну рівнину, диви ся і скажи: Хто був недавно князем і владикою тих гір, орлом того повітря, оленем тим борів, паном тих ланів аж ген по Дністрові води? Довбуш! Перед ким тремтіли смілі і сильні, корили ся горді? Перед Довбушем! На кого надіяли ся слабі, бідні і

пригноблені? На Довбуша! Хто був окрасою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш! Той сам Довбуш, рука якого за молоду садила ті буки, вирубана з каменя отсю воду, — той сам Довбуш, рука котрого позагарбувала від панів і вельмож безмірні скарби, наділяючи здобутим бідних братів, — той сам Довбуш, якого підступно вбив і обрабував зі всіх його скарбів проклятої памяти поганець, — твій дід! Скажи, собачий накорінку, де скарби Довбушеві? Скажи, де ті купи золота, срібла і дорогого каміня, про котрі нарід, про котрі няньки розповідають дітям, про котрі легіні співають пісні, про котрі гомонять сумно отсі гори, де Довбуш гуляв?

Огонь страшного запалу та завзята палав на лиці Довбущука. Очи його дико перевертали ся в голові.

— Скарби Довбушеві не ваші, — відповів спокійно Петрій, немов уже давно сподівався тої не зовсім приятельської розмови.

— Не наші? Я знаю, що не наші! Але чиї-ж вони? Хиба не ми одинокі його внуки? Ми, його внуки, з голоду пухнемо, не маємо чим грішного тіла прикрити, в зимі ходимо босі, а тим часом собаки, убийці нашого діда роскошують, свої діти вбирають, до школи посилають і верховодять у цілій околиці, мов які пани!

— Не гнівіть Бога, Довбущуку! Роскошують із того, що запрацюють! Кажете — діти! Хиба я сам ваших обох синів не посилав до школи? Хиба не рад я був їх також у люди вивести? Та ви задля ненависти, задля ворогованя до мене навіть своїм дітям не бажали добра з моєї руки і відібрали їх зі шкіл, та вмовляєте в них безнастанно ту саму нена-

висть! А знайте, що та ненависть скорше вас усіх погубить, як одному з нас пошкодить.

— Не діждеш того, щоб я або який інший Довбущик приймав ласку з твоєї руки. Кождий із нас може справедливо домагати ся, аби ти сам перед нами корив ся! Пропадай зі своєю помічю! Най я зійду на жебрацьку торбу, та все таки кусник хліба, котрий мені твоя рука подасть, не варт і того, щоб я його своєму псови кинув!

— Чогож хочете від мене, коли ви такі фудульні?

— Свого! Своєї спадщини, Довбушевого добра, — і то цілого, до крихти! Тільки тоді можеш ти сам, як мати меш охоту, спустити ся на нашу ласку!

— Алеж тих скарбів я вам не можу дати, — дайте мені спокій! — відповів різко Петрій. — Колиб вони були мої, я би вам їх віддав до останнього крайцаря, — не лише тому, аби вас не кривдити, але й тому, аби вас спекати ся раз на завсїгди!

— Га, вовк у баранячій шкірі! Ще буде плакати милосерними сльозами, аби обтерши сльози тим лекше пожерти! — воркотів крізь зуби Довбущик. — Петрію, — додав давнійшим грізним тоном, котрий старав ся як міг злагодити, — Петрію, — ще раз, останній раз кажу тобі добрим способом, — віддай Довбушів скарб справедливим власникам!

— Справедливим власникам? То у тебе такі справедливі власники, що по злодійськи крадуть, що не їх? Довбущику, дай мені спокій! Як тебе нужда припре, можеш усе прийти до мене, — у мене все відчинені двері для біднійшого брата, — відчинена комора для потрібних!

— А, — то йти до тебе жебрати!!

— Добро, котрим мене Бог поблагословив, — говорив дальше Петрій, не зважаючи на слова Довбущука, — то праця моїх власних рук, не Довбушів скраб! Не я власник тих грошей крівавих, не я маю право розкидати! Висша рука править ними, — мені трудно проти неї перти!

— Га, то я тебе піпхну, безстидний шахраю! — ревнув диким, сильно роздразненим голосом Довбущук і пірвавши з цілою силою своєю булаву, замахнувся нею високо понад собою і спустив її потім на Петрію так, як рубач спускає сокиру, коли хоче відразу розлупати грубу і жилаву колоду. Але Петрій, як би того сподівався, в тій самій хвилині відскочив на бік і своєю палицею так сильно вдарив Довбущука по пальцях, що йому тяжка булава випала з руки. Затиснувши зуби з болю, з виразом найстрашнішої дикости на лиці, він прискочив до Петрії, сціпив його сильно правою рукою, а лівою виймивши з за пояса довгий, виострений ніж, з цілої сили пхнув ним Петрієви в груди. Але на диво Петрієві груди задзвеніли сталевим брязкотом, а ніж безсильно зсунувся по них у долину. Мов ревуча хвиля о скалу, так розбилися його завзяте і дикість о непорушний спокій і сталеві груди противника. Бо Петрій був увесь час спокійний і з тихим, зневажливим усміхом дивився на свого противника. Ще одним рухом вирвав Довбущукowi ніж із руки, щоб увільнитися від його не цілком приятельських обіймів.

— А се що? — сказав він перший енергічним, але спокійним голосом. — Не знаєте, що можу вас тепер зараз там у місті заскаржити і наробити вам не мало клопоту й біди? Не грайте зі мною, — бо

все, все, що гадаєте мені злого зробити, ви сами на себе карбуєте! Як сами бачите, я вас не бою ся. Та за те — стережіть ся ви!

Якийсь час мовчки стояли один проти другого.

— Довбущуку, ви — дуже лихо задумали собі цілу справу. Хотіли мене вбити! А вас же можуть зараз вислідити, зловити. І нащо вам то все придало ся-б? Ви хочете добити ся Довбушевих скарбів. Дивіть ся, як би мене було не стало! Хто крім мене знає, де скарби сховані? А самі ви їх певно і до смерти не найшли би! Ну, та будьте здорові і не гнівайте ся за ту коротеньку научку. Вірте мені, я лише вашого добра бажаю, хоч ви все такі недобрі на мене!

І тихим ходом, спокійний, хоч троха сумний, пішов Петрій дальше.

А Довбущик усе ще стояв, мов завмер на місці. В кінці підняв спущену голову, закусив спідню губу і заскреготавши зубами, проворкотів до себе:

— Собака, добре стереже ся! А тепер хоче ще бути великодушним, аби мене тим більше упокорити! Але зажди, зажди лише, я зумію зробити тебе троха податливішим, зломити той твій кам'яний супокій!... Та правду сказати, я глупо се все задумав! Він мусить жити, мені його потрібно живого. Постараю ся ще дістати його в свої руки і, — додав зати-скаючи кулаки, — я тебе дістану! — А тоді — тоді... — і його очі заблиснули.

Не договорив. Але видно було, що в його середині кишіло збурене море, що в тім окропі варили ся якісь грізні думки і пляни, котрі заповнили цілу його душу. Хитаючи ся і не зважаючи на стежку пе-

ред собою, з піднесеною булавою зійшов Довбущик на долину і незадовго щез у гущавині бору, що тяг ся величезним вінцем у стіп Довбушевого верха.

II.

Донос

Ріжнородні думки тиснули ся роями у душу Петрія. Задоволенє і певність після побіди над завзятим Довбущуком перелили ся в душі його в благодатне почутє надії, що скріплює чоловіка перед новими небезпеками. Його уява розкривала перед його душею широкі картини будущини. Він бачив, як за Довбушеві скарги здійснюють ся по цілім краю народні школи і освітні інституції, в них удержують ся і виховують ся тисячі бідних сільських дітей, підносить ся рільництво, родить ся промисл, здійснює чоло ся робуча кляса, виробляєть ся своя інтелігенція, — а всі ті благодатні плоди ростуть, дозрівають під проводом його щасливих наступників, Петріїв. Никне, немов чорна хмара, незгода між Петріями й Довбущуками, а за тим прикладом подають собі руки в згоді й інші роди, що сварили ся доси за останки маєтків їх батьків, замісь спільною працею збільшувати і вдержувати той маєток. І його душа, полонена блиском тих чарівних картин, не могла від них відірвати ся. А його уява під впливом нескінчено просторих ланів, котрі бачив своїми очима, розширяла що раз дальше його душевний світ, показувала йому цілу велику, нерозкавалковану Русь, цвітучу — Боже, — зітхнув із глибини серця, — коли все те стане ся?

— Доброго полудня! — поздоровив його Жи- і веселу, щасливу, славу і могутню!...

док, що дігнав його по дорозі.

— Доброго здоровля!

Самітні, широкі поля мимоволі притискали душу самотою і німою мовчанкою і спонукували до розмови, до знайомости, хоч би з цілком незнайомим, здибаним по дорозі. Подорожний Жид, котрого дігнав Петрій, мав у лиці своїм щось таке принаadne, таке нежидівське, таке руське та людське, що Петрій зараз за першим поглядом зупинився і зачав пильно приглядати ся йому. Свобода рухів, великі, розумні та ясні очі, простий ніс, — знак енергії й сили характеру, щирість і отвертість, усі ті риси, такі незвичайні у більшості Жидів, ударили Петрія. Йому здавало ся, що він уже десь колись бачив те лице, хоч невиразно і не довгий час.

Розмова зачала ся від звичайних питань: про дорогу, жнива, про село, звідки котрий ішов та про те, куди котрий ішов. Петрій довідав ся, що той незвичайний Жид називає ся Ізак Бляйберг, і йде також до Б. у власній справі, яку вважав мало цікавою або мало важною для того, щоб про неї оповідати другому. В дальшій розмові побачив Петрій, що Ізак цілком не говорить із жидівська, а плавно і звучно по руськи, як родовитий Русин. Він почував що раз більшу симпатію до нього. Тому оповів йому свою справу, за якою йшов до Б. до поліції, — але про підозріне, яке мав на Довбущуків синів, промовчав.

— 5000 злр. золотом і сріблом, — що за велика сума на наші тяжкі часи! — скрикнув Ізак. То був перший вислов, по котрім Петрій нагадав собі, що має перед собою Жида.

— Знаєте що, пане Кириле, — я знаю ся з бо-

гатьма Жидами і христіянами в М. на Угорщині, де звичайний осередок усіх шпигів, що займають ся виловлюванєм злодіїв. Я міг би зателеграфувати зараз із Б. до них. А не знаєте так більше менше, хто би то міг був зробити?

— Як би ви були такі добрі, то я просив би запитати ся за двома молодими людьми, досить підозреного і зухвалого вигляду, літ 18 до 20.

— Що? Адже ви менше більше їх знаєте?

— Ну, я бачив часто двох таких людей, як снували ся туди, де лежали гроші. Та чого вони туди лазили, не можу знати. Але все таки я рішив ся був сьогодні рано перенести гроші на безпечнійше місце, — але вже й місце застило по них.

Позвольте, — перервав на раз другим тоном Ізак, — не бачили ся ми вже коли? Ви мені щось гейби знайомі!

— І мені так здаєть ся, — сказав Петрій, — але не можу собі пригадати, де би то, і коли то могло бути?

Наступила довга мовчанка. Кожний із них потонув у спомини, та ні одному не могла прийти на память ані хвиля, ані нагода, при котрій вони бачили ся.

Прийшовши до Б., вони попрощали ся. Жид обіцяв як найскорше дати про себе чути і поспішив за своєю справою на Лан, — часть міста, замешкану майже виключно Жидами. А Петрій, поступивши по дорозі до сина і наказавши йому збирати ся в дорогу, пішов до поліції. Начальник ще більше здивував ся, ніж сам Петрій, що таку велику страту має Петрій, і прирік йому зайняти ся вишуканєм злодіїв, котрих Петрій так само означив, як Ізакови, промов-

чавши їх імена і те, що він знав їх.

По що подав Петрій такий донос? Чому просто не сказав, чия се справка? Чому, описуючи так неясно злодіїв, він ризикував на цілковиту страту так значної суми? Причина була ось яка. Він був зв'язаний присягою стерегти Довбушевих гроший і берегти їх у цілості. Присяга вимагала від нього поліційного слідства на випадок страти. Але присяга обов'язувала його старати ся всякими способами прийти до згоди і єдності з Довбущуками, бо аж тоді мала наступити пора їх спільної роботи для добра народу. Він думав, що лагідністю, уступками позискає Довбущиків. Хотів їх щадити, але й відзискати свою страту. Та бачив сам, що така поведінка не доведе ні до чого. Тому волів відректи ся гроший, ніж явно викрити імена злодіїв.

Однакож припадок допоміг йому відзискати страту і дав йому навіть нагоду показати своїм ворогам доброту свого серця, хоч се добре серце не довело до згоди з Довбущуками. Як се стало ся, побачимо далі, — а тепер перенесімо ся на Зелену вулицю, де мешкав Андрій. Та самотна і тиха вуличка, що вся, як бачило ся, потапала серед зелених вишневих та грушевих садів, була найвідповіднійша для учеників. І дійсно найбільше їх на ній роїло ся, і наповняло кожний закуток своїм криком. пустотами, ученими фразами та розмовами.

Прощанє шкільних товаришів

Андрій Петріїв був парубок коло двадцяти літ, з милими та цікавими рисами лиця, котрі трудно було назвати гарними. Його русяве волосє спадало густими кучерями на плечі. Високе чоло все виликувало

ся, а в його чорних, блискучих очах відбивався внутрішній спокій душі. Як ближше придивитися, то на дні тих очей можна було викрити рис глибокої меланхолії, котра часом, передовсім у пізнійших літах часто розливалася по цілій лиці, вкриваючи його на пів прозорим матовим світлом. Щирість і добродушність видна була у всіх його рисах, у цілій укладі його обличчя. Ріст його був мірний, і видно було, що з часом він стане такий підсадкуватий як батько. Але його організм був цілковито і сильно розвитий, а в усіх рухах видно було бистроту, зручність і енергію.

У товаристві був розмовний, веселий а навіть жартівливий, тому й товариші дуже любили його. Але у нього був нахил до самоти і роздумування в тишині. Лагідність і витревалість у праці, здорові погляди єднали йому всюди приятелів між товаришами, учителями і старшими. Коли було прийде на вакації, любив поговорити з селянами, прислухуватися їх природній філософії, — так простій а всеж таки повній глибокої етики. Між товаришами він особливо любив живих, веселих, дотепних хлопців, і для того найщиріша приязнь вязала його з Олексом Тисяком, сином бідних батьків із невеличкого гірського села, кілька миль від Перегинська. Той Олекса із своїх гір окрім здоров'я і свободи рухів, виніс нічим неприборкану веселість. Пристрасто любив співи і пісні, і сам співав досить гарним тенором, але ще більше любив товариство, жартувати і весело розмовляти. Непосидючий і обдарований бистрим дотепом, умів кожного втягнути в розмову, кожного зайняти, розвеселити і забавити. Але той, як здавалося, легкий гумор, та пустота й веселість покривали

глибоке, ніжнє почуванє; вони були передовсім впливом буйної, веселої фантазії. Олекса ще від низших клас робив найліпше задачі, — він давно ще зачав пробувати виливати свою фантазію у віршах і славив ся між товаришами поетом.

У мешканю Андрія вже пусто. Голі стіни виглядають понуро. Річі ще вчора передав до дому. Він уже готов до подорожі, чекає ще тільки товаришів, яких просив до себе на четверту годину, аби з ними попрощати ся, — і ходить задуманий широкими кроками по світлиці.

Перед ним на столику лежить розпечатаний лист від батька. Ще від учора лежить він. Батько пише, що Андрій мусить кинути дальші науки і вертати до дому. Се з разу немило вразило і здивувало Андрія, бо батько перед тим ніколи йому про те не згадував. Шкода йому стало шкільних товаришів, з котрими в щирій, братній дружбі пережив так довгі літа, шкода йому стало і тих наук, які лише що зачав правдиво любити і цінити, які мав тепер кинути на все. А знов з другого боку — й рад був вирвати ся з міських мурів, що сковували його широкі груди. Рад був жити близько батька, якого дуже любив і поважав. Рад був не розставати ся з матір'ю, котрої не бачив ще від Великодніх свят, а на кінець, — і його тяг до Перегинська сильний магнес, двоє блискучих живеньких і чорних як вуголь оченят.

От про що думав Андрій, ходячи по своїй пустій кімнатці. Йому згадала ся одна пригода з його дитинячих літ.

Було се вечером у неділю. Чудова весняна природа красувала ся цілою повнотою свіжости, життя й запаху. Свобода й радість наповняли, здавало ся

безмір і проникали наскрізь людські серця. Благодатне тепло виваблювало що раз нові громади різнобарвних цвітів із землі.

Що раз нові громади святочно одітих людей виходили із тісних хатин у поле, на вулицю, на прохід і дружню розмову. Коло батьків, що під вечір позасідали широкими колами на колодах серед села, крутилися гурмами діти, граючи ся та наповняючи повітря криком і гамором, мов громада галок. Усі вони зібрали ся на раз і побігли в поблизький, невеличкий лісок, що стелив ся на стоці Чорної Гори і приширав майже до самого Перегинська. З шумом і криком побігли діти в лісок на цвіти й ягоди, хоч уже сонце хилило ся до заходу. Із дітьми побіг і малий Андрій. Прибігши вже до стіп самої гори, заки увійти улїс, хлопчина мимоволї підніс очі в гору. Сонце як раз запало ся за сам вершок Чорної Гори і червоним світлом облило за собою широкий край небозвода. На тій червоній основі рисувала ся в диких, пошарпаних і острих формах, мов скаменїлий кістяк велитня, Чорна Гора. Але той вид не був нічим новим для малого Андрія. Інший предмет заняв у тій хвилині цілу його увагу. На самім вершку Чорної Гори, на найвисшій скальній гилї, де хиба вірли слали свої гнізда та мовчки просували ся хмари, стояв непорушно, як камінь, зі зложеними на хрест руками, чоловік у гуцульській одежі. Його велитенська стать рисувала ся виразно на криваво-озаренім небі. Видно було його голову, схилену в низ, а малому Андрієви бачило ся, що він поглядає з гори на нього і киває до нього, аби не йшов до ліса. Але товариші його вже були в ліску і гуділи по нїм як джмелї, скачучи поміж смереками. Вони кликали

Андрія. Андрій відвернув ся від надзвичайної людини і побіг за іншими. Та не минуло й чверть години, як сумерк запав уже на доли й яри. Густа роса сивим ліжником покрила вузьенькі луги між горами. Тишина розсіла ся в природі, коли на раз почув ся страшний крик дітий у ліску. Видко, мусіло стати ся щось страшне, бо крик ставав усе дужший і розпучнійший, а в кінці кількоро дітий вирвало ся з ліска і зі страшним криком що духу цігнало в село.

Потім настала знов довга, важка тишина.

І знов перервав її трівожний крик. То були голоси селян і селянок, котрі, почувши від дітий, які встигли втекти, що два медведі напали на дівчату в ліску, узброїли ся чим хто міг, і кинули ся ратувати дітий. Попереду всіх, бліда як смерть, без слова без голосу, бігла Андрієва мати.

— Сюди, сюди, за мною... тут недалеко на полянці! — кричав один хлопчик, що мав відвагу ще раз із людьми вертати в ліс і показати їм дорогу. — Ходіть лишень! Ось тут ми збирали ягоди, нараз заревіло щось за нами. Я в ноги. Оглядаю ся, а то два медведі біжать просто на нас, — а такі вам великі! — Не знаю, що далше стало ся, бо аж у селі отямив ся зі страху.

Хлопець запровадив поляканих жінок аж на поляну. Тихо і сутінно було на ній, у першій хвилині не можна було нічого побачити.

— Мати божа, а се що? — крикнула одна селянка, спотикнувши ся о щось м'яке під смерекою.

Засвітили ліхтарню, котру приніс один селянин, і очам усіх представив ся страшний вид.

Мов снопи на тоці валяли ся по цілій поляні нещасливі пошарпані діти, плаваючи в калюжах

власної крові. Глибокі рани, з котрих капала ще кров, вказували, що жите покинуло вже давно їх тіла і що для них нема вже ратунку.

З криком страшного одчаю, з пронизливим до кости криком, з яким відізваля вся сила материнної любови, кинули ся нещасні матері відшукувати своїх дітей. А перед усіма Петріїха, котрій серце рвало ся з болю за своїм одинаком. Тиха, лісова полянка знов загомоніла страшними голосами розпуки й болю.

— Ось він, ось він, — крикнула Петріїха, кидаючи ся на пів омліла на свого Андрійка. Нещасний хлопчина лежав між трупами, цілий підпливши кровю. Мати бере свою дитинку, ціла тремтить, дивить ся за страшною раною, котрою вийшло молоде жите, але рани нема. Лиш кров облила йому голову, руки й плечі; рани не видно. На землі, де лежав Андрійко, широка калюжа крові, але вона могла виплинути з інших трупів.

— Боже, — хиба так?...

Іскра надії блиснула в серці бідної жінки. Розпука додала їй сил. Розірвала сорочку на дитині, прикладає руку до серця; серце беть ся у груди...

— Живий, живий! — крикнула несвоїм голосом. — Води, люди добрі!

Принесли води. Андрійка покропили, і він ожив.

— Де я, мамо? — запитала дитина. — Се ви, мамо? А той великий чоловік де? Ви його бачили?

— Який чоловік, моя душечко? Я нікого не бачила.

— Не бачили? Адже він недавно тут був... саме прийшов, як медведі шарпали Семенка і Настуню... а ми решта зі страху збили ся в купу!

— Андрійку, як то було? — питали селяни, обступивши щасливу матір.

— Кажу вам, прийшов якийсь чоловік, я його ще не бачив ніколи, аж нині перший раз, як сонце заходило.

— Деж ти його бачив?

— А он там, на самім вершку Чорної Гори. Стояв, руки на хрест, як бабуня, коли мали їх брати у ямку.

Всі поглянули по собі з усміхом недовіря. Думали, що хлопчина зі страху говорить якісь небилиці. Але хлопець говорив зовсім спокійно, лиш лице його було ще смертельно бліде.

— А потому, як медведі надбігли, я бачив, як той сам чоловік летів із гори, але зараз сховав ся в гущавині. Уже медведі всіх покусали, вже бігли до мене, аж нараз він явив ся передімною, підніс руки до гори... Я настрашив ся ще більше, бо побачив, що медведі зачали йому лестити ся коло ніг, як пси. Що дальше було — не знаю.

І знов люди поглянули по собі. Але тепер уже ніхто не усміхав ся. Мимоволі всі звернули свої очі на вершок темної Чорної Гори. Пошарпані скали і дикі зворища бовваніли в нічному сумерці і не одному здавало ся, що всі вони поволи рушають ся. Та живої душі не було видно між ними.

— Ходімо, синку, до дому! — сказала Петріїха, беручи за руку Андрійка.

По лісі носив ся плач і завід нещасних материй. Вони пообвивали покалічені і крівавi тіла і, плачучи, несли трупи до дому.

Який був той вечір у Перегинську, того й не казати.

Настала темна і хмарна ніч. Вітер свистав у прогалинах Чорної Гори, мов ішов у перегони з бідними родичами. І як прибиті горем і жалем люди втихли, поснули, нараз почув ся крик: горить!

Огонь вибух у сусідній хаті коло Петрія на кінці села. Вітер, як би підняв ту нову бурю на свої крила, ніс зі страшною скорістю знищенє по селі. В кількох мінутах більша половина села бухала крівавим заревом. Крик, метушня, зойки мішали ся з тріском делин, що падали до долу з шумом полум'я. Про ратунок не було що думати. Вітер лютував страшно, а в селі ні одної сикавки.

Петрієву хату обхопив огонь одну з перших. Не було часу виносити. Петрій, котрий у грізних хвилях ніколи не тратив притомности, зібрав, що було ціннішого, виніс на безпечне місце, і побіг ратувати сусід, сказавши жінці йти з дитиною в огорог і стояти з далека від огню. Але нещаслива Петріїха, прибита в друге нещастем одної днини, стратила зовсім голову. Коли отямила ся в огороді, побачила, що Андрія не було при ній, і пригадала собі, що серед метушні забула винести його з хати.

— Мій син, мій Андрійко! — крикнула нещаслива і омліла впала на землю.

А Андрійко після страшної пригоди в ліску спав твердим сном. Нараз збудила його духота, дим і жар, що змагав ся що хвиля. Бідна дитина зразу не могла зрозуміти, що се таке. Але побачивши на дворі страшний блиск і почувши крик і писк народа, зачала й собі кричати й плакати. Тимчасом дим запирав дух бідному хлопчині, горячість відібрала йому сили, він упав на постіль без руху. Ще раз розплющив очи і нараз перед собою побачив того самого

таємного чоловіка, якого бачив сьогодні вже два рази. Його величня постать дивно рисувала ся на червонім тлі пожару, що зачав уже бухати через вікна. Дивний чоловік прискочив до хлопчини і взяв його на руки...

Андрійко в тій самій хвилі стратив притомність, заплющив очі, а голова звисла на діл, як мертвому.

А в огороді лежала напів мертва Петріїха. Ніхто не йшов їй на ратунок, аж дощ, що пустив ся коло півночі, прикликав її до життя. Місяць проглядав де-не-де з поміж хмар, і при тім світлі бідна мати побачила, що при ній, без руху і блідий, як вечером у ліску, лежав її Андрійко.

І від того часу кожної ночі у сні ставав перед Андрієм незнаний, таємний його спаситель. Не раз бачив його на яві при заході сонця на верху Чорної Гори на червонім тлі сонічного зарева, і Андрій ніяк не міг собі в'яснити, коли бачив його у сні, а коли на яві. Дармо напружував свого духа, щоб дійти, що може його вязати з тим таємним чоловіком, — бо чув сам, що його доля звязана з ним, чув, як йому здавало ся, на собі якісь сильні, невидні узли. І від тоді зарисувала ся тінь меланхолії на його душі.

Але тепер поклав собі дійти на кожний випадок тої таємниці і пізнати ближше свого спасителя.

Такі думки снували ся по голові Андрія.

Ударив четверта година.

— Незабаром вони прийдуть, — сказав сам до себе тихо. — Незабаром попрощають мене товариші шкільних літ... може й на все! —

І по його лиці розлила ся на хвилину глибока меланхолія.

Втім брязнула клямка, отворили ся широко

двері і з криком увійшло кільканацять хлопців у світличку.

— Ов, у тебе, бачу, зовсім уже пуста, Андрію, — сказав зі сміхом Олекса, входячи в хату.

— Як бачиш. Мої річи ще вчора поїхали в гори, а я нині забираю ся, ось батька що лиш не видно.

Тимчасом інші ученики поскладали капелюхи на столик і заходили по хаті. Пуста загомоніла життям останній ще раз.

— Побачимо ся коли ще всі разом, як тепер? — закинув Олекса.

— Товариші, — сказав, виступаючи на середину високого росту брунет, Іван Баранович, — послухайте, що я вам скажу. От ми сьогодні в останнє бачимо ся по кількох літах прожитих разом, серед праці. Чи не добре би було, щоб ми тепер змовили ся, пізнійше, от так за десять, дванайцять літ десь зібрати ся всі на означенім місці, кілько нас тут і хто буде ще живий? Хто чим буде: урядником, чи попом, жонатим, чи ні, най кождий ставить ся!

— Добре, добре! — загомоніли всі, — пристаємо! То буде найліпша пам'ятка нашого приятелювання.

— То буде оригінальне побаченє, — сказав Олекса і додав, виступаючи на середину: — А я ставлю внесенє, щоб більше в подробиці не входити, а рівно за десять літ 25. липня зібрати ся у Львові коло Народного Дому. Хто з тим годить ся, нехай підпише ся на отсій картці.

— Ні, не так, — сказав Андрій, — таких карток зробити стілько, кілько нас тут, і на кождій мають усі

підписати ся, аби кождий міг таку картку завсїгди мати при собі!

Всї згодили ся і зараз живо кинули ся робити карточки. На горі на кождїй картці написано було гарним і грубшим письмом:

Львів. Народний Дім. 25. липня 1866.

Потім ішли підписи учеників. Щирі, приятельські поцілуї запечатали той перший акт прощання. За ним ішли пісні, ті веселі, школярські, хватські пісні, ще з тих часів, коли ученики висших клас вели зовсїм инше житє, як тепер.

В кінці майже одноголосно всї завізвали Олексу, аби задеклямував свій вірш на прощанє, бо вже кілька днів перед тим чули, що Олекса уклав вірш і хоче його віддеклямувати на розстаню.

— Чи не до мене ви говорите, — спитав він жартливо і обернув ся, бо як раз тоді розмовляв з Андрієм, своїм нерозлучним приятелем.

— А до когож як не до тебе, — гукнув Баранович. — Шуруй, поете, насеред хати, та виголошуй свій вірш.

— Дайте мені спокій! Де мені деклямувати, коли мій Андрійко мене лишає, — сказав Олекса тихим голосом.

Та все таки встав і вийшов на середину. Всї стали оподаль довкола. Настала тишина. Олекса спустив на хвилю очі в низ, потім, підіймаючи їх і поглядаючи ясно по товаришах, задеклямував дзвінким голосом і з живою гестикуляцією ось який прощальний вірш:

Сьогодні сонце світить ясно
В станній наш прощання час,

І в серцях наших нині красно,
Свобідно, хоть і сумно враз.

Та чи нам світ так ясний буде
І так свобідно у душі,
Коли упадемо на груди
Собі по довгому часі?

В нас до тепер плила і грала
Струя життя, несучи нас;
Чудовий край, сади минала,
Не замутила ся ні раз.

Та чи така вона остане,
Чи не прийдешь нам їй на дно
Спустить ся в намуля погане
І виплинути на — багно?

До нині праця була спільна,
В дружбі було нам мило жить, —
В нас вироблялась воля сильна,
Щоб сміло в бій з життям вступить.

Не забувайте, братя милі,
В житю про приятель юних днів,
Бо той на світі лиш щасливий,
Хто скрізь її знайти зумів.

Поет уклонив ся на знак, що деклямація скінчена. Не чути було гучного плесканя. Але очи всіх, звернені німо на підлогу, говорили ясно, що деклямація молодого поета настроїла їх уми до поважних думок: глядіти в далеку, темну будучність. Перший

Андрій кинув ся Олексі в обійми. І пішли стискання і поцілюнки, і знов гучнійше зробило ся в світлиці.

— Андрію, але ти напишеш деколи кілька слів до мене, неправда? — мовив Олекса, обіймаючи його за шию.

— Ще питаєш? — відповів Андрій.

— Ага, зажди, бігме, що так! — захопив ся Олекса нагадуючи собі щось. — Знаєш що, Андрію, ми ще сих вакацій побачимо ся! Я думаю робити екскурзію по горах поміж народом. Треба мені її для своїх віршів, умисне заверну до твого Перегинська.

— Заверни, заверни, ручу тобі, що багато скористаєш, — відмовив Андрій, — а мені й моїм батькам зробиш тим немалу приємність.

Брязнула клямка, — увійшов старий Петрій.

— Слава Богу!

— Слава на віки. Як ся маєте, пане Кириле? — крикнули хором хлопці.

— Вибачайте, паничі, що, привитавши, мушу зараз прощати вас. Пора в дорогу, Андрію!

— Я готов, тату! Бувайте здорові товариші! До побаченя, Олексо!

Але товариші не так скоро пустили старого і молодого Петрія. Андрія цілювали, обіймали а старого обступили і розпитували про роботи, про Довбущуків синів, котрі були також кілька літ їх товаришами і про інші справи.

Але Петрій мало що говорив; він сказав лиш:

— Вибачайте, паничі, дорога до Перегинська далека; хоть би й рад, та не можу тут з вами довше бути. Треба поспішати.

І знов, обернувши ся до сина, спитав коротко.

— Вже?

І Андрій, попрощавши ся зі всіми, мовчки пішов за батьком. Поетичному Олексі аж сльози стали в очах.

Батько з сином мовчки перейшли вулиці міста. Андрієви видавало ся, що його батько мов доля, невмолима, мовчазна цариця, але ласкава, з серцем, як батько. Оглядаючи ся на всі боки, він прощав ся зі всіма закутками, знайомими домами і особами, між якими жив довгі часи, та з якими приходило ся йому тепер розставати ся і йти, куди його вела його німа доля. І старий Петрій мовчав. Він мав видко багато дечого говорити з сином по дорозі, тому порядкував і укладав усе в дусі, — аби йому крок за кроком поволи вияснювати дорогу, якою має йти на будуче.

IV.

Оповіданє Петрія.

— Сину, — зачав Петрій, коли вийшли за місто, маю тобі тепер, на твоїм вступі до нового життя, оповісти деякі річи, сказати тобі, що тебе чекає. Ти може уважаєш мене злим батьком, що я тебе тепер, як перед тобою саме відкриваєть ся широкий, вільний світ, відбираю зі шкіл і замикаю в сільській тишині й самоті. Вір мені, Андрію, і мене серце болить, що тобі складаєть ся мала і незнана доля, та як би то було в моїй силі, я би з цілого серця видав останній гріш, аби лише тобі придбати ліпшу долю. Але я не можу... Доси я ніколи не говорив тобі про те, та тепер приходить уже пора не лише говорити, але й робити.

— Ти вже певно чув, що дід мій, Іван Петрій

був отаманом у Довбушевій банді, що був перший по Довбушеви і був його повірником. Він знав усі скриті місця, де Довбуш ховав свої скарби, про нього й кажуть люди, що він убив Довбуша, аби забрати скарби. Але так не було. Іван, мій дід, тайком змовився з Довбушем відлучити ся від банди, залишити страшне розбійницьке ремесло, а зібрані гроші віддати на добро народу. Та так нараз се не могло статися. Вони оба бояли ся пімсти загорілих старих опришків і поклали собі ще рік не відлучати ся від банди. Се було ще за останніх часів Польщі, що ніяк не могла собі дати ради зі сміливим Олексою Довбушем. Але саме в тім часі наш край перейшов під австрійську владу. Зачали пильно слідити за славним опришком, назначили ціну на його голову, порозсилали по всіх усюдах рисописи. Тепер тяжко було сховати ся. В самій банді зачали ся незгоди і тайні підозрівання. Нараз Довбуш щез кудись і слід пропав по нім. Банда розбила ся, а мій дід довго ще ховав ся по лісах, поки не втихомирила ся буря. Тоді вернув до дому до мого батька і спокійно докоровав у нього життя. Про Довбуша він ніколи не згадував, про гроші і скарби також ні. Аж перед самою смертю відкрив синові всю тайну і зобов'язав його врочистою присягою ось до чого...

В ту саму мить тяжкі стогнання і приглушений зойк перервав мову Петрія. Андрій мимовільно здригнув ся і оглянув ся довкола себе. Та скрізь було рівне поле. Ніде не було видно живої душі, бо жнива ще не зачали ся. Зойк усе повторяв ся. Поволи слаб, та ще більше пронизував душу, ще більше потрясав. Здавало ся, що він добуваєть ся зпід землі тут

таки під ногами подорожніх. Петрій урвав оповідане і пильним, бачним оком став поглядати довкола себе.

— Певно комусь трафіло ся якесь нещастє.

— Колиж бо тут нікого не видно, — шептав Андрій, почувуючи, що мороз іде йому поза плечі.

Петрій нічого не сказав. Зійшов з дороги і певним кроком подав ся до невеличкого кіпця, зарослого тернем, що недалеко обертав до дороги своє лице, насторошене тернами. Машиналино поплів ся за ним і Андрій. Тихі зойки доносили ся що раз ближше. Видно, нещасливий напружав останні сили, аби видобути із своєї груди ті приглушені, охриплі звуки. Подорожні мовчки добили ся до кіпчика, за яким відразу добачили чорний, темний отвір у землі, з якого добували ся ті страшні, пронизливі до кости стогнаня .

— Бачиш? — сказав коротко Петрій. — Тепер лише треба ратувати.

Той таємний, темний отвір, се була вузенька, колись досить глибока полева криниця. Та коли в ній вода висхла, всі про неї забули. Сподом засунула ся, цямбринє обгнило і звалило ся в низ. Тому, хто не знав місця, дуже легко було упасти в зрадливу безодню.

Андрій перший подивив ся до криниці. Темно в ній було, бо отіняв її оброслий тернами кіпчик. Але бистре око Андрія в мить доглянуло, що на дні рухало ся щось брудно-сіре і звідти доходили ті жасні стогнаня.

— А що? — спитав батько.

— Там щось є. Зачекайте тут, а я по тім цямбриню раз-два злізу в низ і ближше придивлю ся,

що се таке, — сказав Андрій і спустив ся по крухих і спорохнавілих цямбринах на дно темної пропасти.

— Уважай сину! — напоминав з гори батько.

Ледво-неледво Андрій дібрав ся на дно і побачив перед собою скорченого чоловіка. Лиця його ані віку не було можна розпізнати в сумерці. Дотикаючи ся руками там, де думав, що то голова нещасливого, налапав щось мокре, і, піднісши руки до гори, переконав ся, що се була кров. Нещасливий, видко, й не завважив зовсім, що не сам був у страшній ямі. Він уже легко стогнав і хропів. Видно жите його гасло.

— Тату, тут якийсь чоловік конає, — крикнув здрігнувши ся Андрій.

— Тягни його на верх! — велів батько.

Андрій легко підняв нещасливого висше себе. Се був або малий ще хлопець, або худий як дошка, старший чоловік.

Петрій схилив ся, досяг його з гори руками і витяг на верх. Незабаром і Андрій виліз із криниці, — і оба аж здрігнули ся, побачивши перед собою страшилище. Старець літ може 65. Лице його було страшно худе, запале і мало барву що йно зораної іловатої рілі, або, як кажуть, зайшло цілком муравицею. Сиве волосє позлипало ся від крові, а руки сторчали як поломані граблі, на яких мов довгі зубці видніли сухі і покручені ревматизмом пальці. Очи заплили кровю; вони були страшно витріщені та поражали скляним, мертвецьким блиском. Уста були сині, як гнилі сливи, а на переді сторчали всего-на-всего два чорні зуби. Сухі, як дошка груди, ледви-ледви підіймали ся, — знак, що нещасливий ще ди-хав. Ціле тіло судорожно корчило ся, так як корчить

ся жаба, котрій відрубали голову. Батько і син з першого погляду відвернули очи від того виду, від тої страшної людської руїни. Але зараз таки добре серце перемогло відразу. Вони рішили ся зтягти нещасливого до себе, до дому, хоть до Перегинська був іще немалий шмат дороги, а сонце хилило ся вже геть-геть із полудня. Андрій скочив до поблизького потічка і приніс води. На пів умерлого старця покроплено і обрито водою, обв'язано його рану котру він, видно, вибив собі на голові, падучи в ночі в криницю. Нещасливий, як догадували ся Петрії, цілий день від ночі аж до тепер мучив ся в тій страшній пропасти серед безлюдного поля, і не лише не мав сили вилізти з неї, але навіть піднести ся. Щастє ще, що впав головою, котру собі перед тим розбив о цямбрину, в мягку глину на дні і там його рана заліпила ся, бо инакше він певно був би задля упливу крови не діждав ратункової руки. Одначе удар сам був дуже сильний і небезпечний, і нещасливий старець, хоть підвів ся при помочи Петріїв на ноги, ненастанно стиха стогнав та воркотав якісь, як здавало ся, слова, котрі однако переходили в невіразні тони, що роздирали вуха. Очи його обернули ся в стовп, нічого не бачили, і Петрії взявши його за руки, як стій помалу повели його з собою. Свіже вечірне повітрє та зимна вода покріпили його, видно, бо перестав стогнати, але стан його ні в чім не змінив ся. У його висохлім тілі все ще було чути ту саму дрож і корчі.

Довго йшли вони мовчки, ведучи нещасливого старця. Старий Петрій кілька разів заглядав бистро в очи старцеві. Йому здавало ся, що вже десь колись бачив те обличє і ті риси, — але не міг пригадати

собі, де, коли й як. Андрій знов рад був звернути розмову на давню тему, бо сподівався, що з неї розяснить ся у нього в душі багато дечого. Але на його питанє Петрій відповів, що мусить ждати догіднійшої пори. Ще лише такими словами доповнив переднє оповіданє:

— Довбущуки думають, що справді мій дід Іван Петрій забив Олексу Довбуша і забрав його великі скарби. Вічно ворогують на наш рід і допоминають ся скарбів. Батько нашого Довбущука а син Олекси Довбуша, також Олекса, — у них, бачиш, кождий найстарший у роді називаєть ся Олексою на память ославленого опришка — ціле жите сварив ся і гриз ся з моїм батьком... а по нїм і мені прийшло ся двигати дальше ворожнечу і родову ненависть... а та ненависть до того розгоріла ся в серцях Довбущуків, що хотять мені навіть віку збавити, як не виявлю, де Довбушеві скарби і не віддам їх їм до останньої крихіточки. Не лише Довбущуків сини, пронюхавши ковбасу в борщі, украли з осібногo сховку срібла й золота на 5000 ринських, але послухай ще щось. Нині рано хлопець старої Довбущучки, Іванко, женучи корови в лїс, підбігає до мене на вигін коло Довбущуківки тай каже: “Нанашку, ви нині не йдете до міста?” — “Іду, або що?” кажу я. — “Стережіть ся, Олекса щось погане хоче з вами скоїти”. Більше нічого не сказав, але я вернув до хати і взяв стару дідову нагрудницю. Диви ся.

І при тих словах Петрій розщепив камізельку, і показав під нею здивованому синові нагрудницю, сковану із сильної сталевної бляхи.

— І добре мені бляха прислужила ся, — гово-

рив Петрій далі, і оповів синові про свою стрічу з Довбущуком.

Андрій зблід із тривоги. Аж тепер, хоть іще не зовсім ясно, стала перед ним відкривати ся тяжка-важка будучність.

Сонце нахилило своє золото-червоне, повне лице на самі вершини гір, немов би грозило своїм червоним жаром запалити непроглядні, темні ліси. Саме тоді подорожні зблизили ся до Перегинська. Далеке на заході, як під широкою шибою західнього сонця, бовваніли пошарпані фантастичні і дикі кручі Чорної Гори і в почварних видах рисували ся на тлі кріваво озареного західнього неба. Від полудня потягав теплий, вохкий вітер і понависили чорні хмари, що час-до-часу палахкотіли золотими блискавицями. Збирало ся на бурю.

Петрій, під навалою важких думок, що тисли його душу, йшов, похнюпивши голову, ведучи старця, котрий до разу спер ся на нього. Андрій, серце якого ворушили тисячі почувань, підніс очі в гору, витаючи своє рідне село. Мимовільно звернув очі на велитенський поломаний кістяк, на Чорну Гору. На її найвисшій кам'яній іглиці, стрімкій і острій, стояв величній чоловік з похиленою в низ головою, з руками на грудях навхрест; бистре око Андрія догляділо, як вітер грав його довгим, як сніг білим волосєм. Жадного руху не можна було дослідити в тій дивній прояві. І Андрій, побачивши її, й сам мимовільно став як камінь серед дороги, не зводячи очий із дивного, таємного чоловіка, що в далечині, високо в повітрі чорнів на кріваво-червонім тлі неба. Серце його стисло якесь лихе прочуте, вся кров уступила

з лица і збігла ся до серця, як збігають ся під крило квочки курята, побачивши половика.

— Що тобі, сину? — сказав Петрій, котрий уже минув був сина, а тепер за ним оглянув ся.

Андрій не чув слів батька. Він немовби весь затонув у тім велитні в повітряній височині.

— Чого стоїш, хлопче, чому не йдеш? Та куди ти дивиш ся? Рахуєш зізди на небі? Я ще й одної не бачу! — крикнув голоснійше на сина Петрій.

— Чого я стою? — спитав Андрій, спускаючи поволи очи на батька, — чи рахую зізди? Ану, подивіть ся самі!

І за тим словом Андрій показав пальцем на Чорну Гору. Петрій підвів туди очи, але — на велике здивованє Андрія, — іглиця була пуста і врізувала ся глибоко в синє, тепер уже темно-червоне небо. Темний старець зник із неї мов привид, мов би його вітер звів.

— Шож там такого? — запитав батько. — Я нічого не бачу.

— Бо вже тепер і нема нічого — відповів Андрій.

— А хто мав там бути?

— Хто? Не пригадуєте собі того таємного чоловіка, що мене пятайцять чи чотирнайцять літ тому назад два рази одної ночі спас від смерти? Я-ж вам часто говорив про нього.

— Ну і що? Хиба ти його й тепер бачив?

— Ось якраз бачив, — і на тім самім місці, де його бачив перший раз. Дивно лише, де би він міг так нараз щезнути.

— Дивне диво! — сказав сам до себе Петрій, а потому додав голоснійше:

— Але чому ж я його ще ніколи не бачив?

І знов звів голову і, ведучи старця повільно гірською стежкою, пішов до своєї хати.

Але в Андрія серце все ще тремтіло і щеміло незнаними, таємними прочуттями. Кілько разів у життю показував ся йому той таємний чоловік, що стояв на крівавім тлі вечірнього неба на вершині Чорної Гори, тільки разів якесь нещастє навідувало Петрієву хату.

І з тяжкими та сумними думками в душах батько й син уже пізнім вечером додигали до хати.

V.

Незвичайний рукопис

Коли тобі, ласкавий читачу, доводило ся коли переїздити залізницею зі Стрия до Станіславова і минати невеличке містечко Болехів, то певно, вглянувши потім віконцем із вагона на гарну підгірську околицю, ти мусів звернути увагу на гошівську церкву, що біліє далеко своїми мурованими, високими стінами. І справді рідко де лучить ся у нас побачити таку гарну будівлю, що-б так мальовничо рисувала ся серед прекрасної природи. Гошівська церков із чудовим образом Богородиці притягає до себе рік-річно безліч богомольців зі всіх сторін нашого краю. Вона здіймаєть ся разом із монастирем на вершку гори, — і ще й те додає їй незвичайної мальовничости, що та гора, остання з того досить довгого побічного пасма Карпат, врізуєть ся глибоко в болехівську гладку рівнину, що аж до краю небо-склона хвилями спадає на північний-схід. Манастирська гора гордо стремить над долиною, поросла з боків ліщиною та глогами, котрі, мов малі діти, об-

тулюють собою ті боки і ребра матери-гори. А в низу під тими кручами шумить сердито і пінить ся Свіча, бистра і не мала гірська ріка, бючи ся о кругле каміне, що залягає її дно, як кам'яні барани. За нею, на широкій ріни розсіло ся гарне, велике і охайне село Гошів. А гень далше сердита Свіча сховала ся між лозами, мов та розсерджена пані, що завине своє чудове, молоде личко в серпанок і відвернеть ся на бік. Вузькі, кручені, старанно вичищені і дрібним піском посипані стежечки вють ся крутим берегом у гору, ведучи на не дуже широку, але рівну і широкими плитами виложену площу, серед якої здіймаєть ся високо до неба монастирська церков, до котрої тулить ся низька монастирська будівля.

Ціла площа обведена довкола від заходу, півночи і сходу по краях, де спадають стрімкі круті береги, низьким, але старим живоцлотом із глогів, що, сплівши ся своїми кільчастими галузками, утворили густу непробиту стіну. Лиш там та сям видно в тій стіні проруби з фірточками. Від півдня, куди далше тягнеть ся пасмо гір, поперериване темними, вузькими, та глибокими поперечніми деберками, на низшій, хоч необшарпаній терасі, розріс ся невеликий, але досить розкішний садок Василіян з хідниками і з альтанками, отіненими хмелем та диким виноградом. Господарські будинки розложили ся аж гень на долині. Здаєть ся, рука побожного фундатора зіпхнула з тої поетичної та мальовничої висоти, що мала стати ся місцем божої хвали й молитви, спокою й самітного, чернечого роздумування, всю мирську суєту, аби не закаламучувати побожного спокою. І справді, далеко по краю йде, а давнійше ще далше йшла слава про побожність і святість гошівських

черців, про чудову ікону, — і не мало легенд і казок жило і живе доси між народом про Гошів.

— Бачите, отче Методію, що я нині найшов у нашій бібліотеці? — мовив отець Спірідіон, маленький, сивий старець з грубим лицем, дрібними, сивими, усміхненими і ласкавими очима, що сиділи глибоко в голові, до ігумена монастиря, старця вже більше як сімдесяти літ, вечером того самого дня, коли Петрії вернули з нещасним старцем до Перегинська.

— А що-ж ви таке знайшли? — запитав о. Методій, защіпаючи вікна своєї келії, і спускаючи віконниці, котрими термосив вітер.

На дворі вже зачинала ся страшна боротьба природи, грізна, гуляща, літня буря, так дуже подібна до боротьби почувань, до кипучої грізної боротьби пристрастий у молодому серці.

Старець замкнув перед бурею свої вікна і засунув їх віконницями так, як замкнув уже давно своє серце перед бурями пристрастий, як відрік ся світа і всіх його почувань, його радощів і бід. Лиш релігійне почуте лишило ся в душі і світило ясно в його серці, як та масляна лампа в його тісній келії.

Позамикавши вікна, поправивши лампу та поставивши на своє місце великий і важкий срібний хрест, єдину цінну оздобу тої простої келії, яка зрештою нічим не ріжнилася від келії звичайного братчика, — о. Методій сів знов при старім, дубовім столику побіч о. Спірідіона і, обернувши ся звільна, поглядав на предмет, про який говорив о. Спірідіон. А треба додати, що Спірідіон був доглядачем невеличкої монастирської бібліотеки, досить багатої старими книгами та рукописами.

Той предмет, то був рукопис на сивім, але міц-

нім і грубім папері, на яким звичайно писали при кінці вісімнадцятого і з початком дев'ятнадцятого століття, заки ще повинаходили наш білий, тонкий а слабкий папір, що сам від себе по якімось часі нівечіє і розпадається, мов би був зроблений із сухого тіста. Рука була, як бачилося, досить тяжка і незручна, але букви були великі, старанно писані.

— Де-ж ви се знайшли і що то за письмо?

— Сьогодні в полудне я заглянув до бібліотеки і побачив отсе письмо на столі. Що я голови наломив, щоб відгадати, хто там міг положити те письмо! А що тут за письмо, що за мова, того цілком не второпаю. Цілий день нині мучився, щоб прочитати ті знаки, і ані руш!

— Як то, — сказав здивований ігумен, вкладаючи на маленький, досить правильний ніс окуляри, оправлені в грубі готові обручки, — адже се, як бачу, досить чітке руське письмо!

— Ну, то будьте ласкаві прочитати його, отче настоятелю, — сказав, здвигаючи плечима о. Спірідіон.

Ігумен узяв рукопис і, придержуючи його до лямпи, зачав придивляти ся до дивних знаків, аби відцифрувати їх. На верха одно виразно написано:

“Моя память. О. Д. 1772.”

— А бачите, отче, я прочитав надпис без усякої трудности, — сказав старець урадуваний, як дитина.

— Я прочитав його також, та ще прочитав і на кінці кілька букв, але решти ані суди Боже!

І справді не мало здивувався о. Методій, коли далі з цілого досить великого рукопису не міг прочитати ані слова. Букви скидали ся на руські, письмо було досить старанне, чисте і, як на свою давни-

ну, дуже добре збережене. Слідячи далі старанно, встигли оба черці тільки переконати ся, що не все писане в однім часі, що між письмом поодиноких кусників, розділених відступами, уплило не мало часу. На самім кінці було читко написані такі слова:

Час 25. липня 1856. Гош. мон. Бібл. година 12. півн.

— Що се значить? — спитав здивований ігумен. — Що то за слова? Котрого нині?

— 25. липня.

— А оттут хиба не той сам день?

— Той сам.

І, роздумуючи над тими словами, черці поглянули на рукопис.

— Котра година? — запитав ігумен.

— За пять мінут одинацята.

— Гм... 1856, сего року, а Гош. мон., хиба се значить Гошівський монастир? — міркував на пів голосно сам до себе старець ігумен.

— А Бібл., може то бібліотечна келія? — докинув бібліотекар, о. Спірідіон.

— Боже, тут може щось недобре коїть ся? Може наші священні мури мають нині стати свідком якого поганого, безбожного діла, що шукає скритости і думало знайти її аж у наших тихих мурах?

— Того нема чого боятися, о. Методію, — сказав відважнійший бібліотекар. — Двері позамикані, а зрештою на дворі така буря, кому-ж би тепер хотіло ся підкрадати ся аж сюди?

І як на доказ сих слів о. бібліотекаря завилла буря, зашуміла грізно. Гори заграли стократним відгомоном громів, аж шиби задзвеніли в олов'яних оправах вікон.

— Нещастє і зло не спить! — промовив корот-

ко і похмуро о. ігумен. В тій самій хвилі світло на столі дивно якось задріжало, захитало ся, хоч у келії було тихо, зачало слабнути, темніти і нидіти. Нарешті спалахнуло ясно і сильно і горіло потім далі спокійно одноманітним і ясним полум'ям, як і перед тим. Черці диво якось переглянули ся. На їх спокійних, старечих лицях не видно було жадної зміни, жадної блідости, але серця їх мимоволі якось живіше і нерівно забили ся страхом.

— Що роботи? Хиба побудити братів і службу? — озвав ся ігумен і вже сьгнув рукою дзвінок, коли о. Спирідіон задержав його.

— Думаю, що не треба передчасно тривожити ся. Мені все здаєть ся, що тут не грозить ніяка небезпека. Знаєте що, отче настоятелю, ходімо радше тепер самі до бібліотечної келії. Заждемо там до дванацятої, побачимо, що там буде. Але я все думаю, що таки нічого не буде.

Старому, троха вже здитинілому ігуменови тяжко було рішити ся. Він усе бачив якісь нечувані злочини, тому що в старости був уже нахильний до містицизму. Але в кінці, взявши хрести зі святими мощами, свячену воду і кропило, рішив ся піти в слід за о. Спирідіоном. О. Спирідіон був молодший і смілійший, узяв лампу й рукопис і шукаючи прибоці ключа до бібліотечних дверей, подав ся наперед.

І знов на дворі загудів вітер, зашумів, засвітав, і знов гори розревли ся страшними голосами і відгуками громів, і знов задзеленькотіли шиби у вікнах, і знов таємно захитало ся і немов прижмурило ся світло, неначе сонце, щоб по хвилі ще яснійше, як уперед, блиснути ясним, матовозолотим оком.

У тій самій хвилині годинник, дзвінко і проразливо шипячи, видзвонив три чверти на дванайцяті. Обом стало знов, не знати чому, моторошно і сумно. Оба задержали ся на хвильку в дверях.

— Наперед, о. Спірідіоне, — повелів тихим, але спокійним голосом ігумен.

Двері за ними зачинили ся, і оба вони щезли в вузькім, крутім монастирськiм коридорі.

VI.

Сповідь о півночі

Бібліотечна келія в прилічку монастирської будівлі; черці мусіли сходити до неї по кількох темних, вузьких східцях. Та келія була далеко старша, як сам монастир. Коли кільканайцять літ тому будовано новий монастир, тодішній ігумен не казав валити відразу старої будови, але будувати частинами, а нову будову ставити на тих самих фундаментах, бо старі були ще цілком сильні й добрі. Не знати лише, з якої причини ігумен не казав на той час руйнувати бібліотечної келії. Він тільки запевняв, що вона переживе ще й новий монастир і тому не потребує направи. Так говорили зрештою й мулярі. Її грубі, старинні мури, збудовані з твердого піскового каменя, не мали видно охоти признавати над собою влади зуба часу і стояли так твердо, так незрушно, як тоді, коли їх поставлено. Та келія мусіла мати колись якесь інше призначенє і була дуже давня. Ріжні знаки вказували на те, що попередній монастир так само добудовано до неї, як новий. Тому то братчикам здавало ся, що від неї віяло якимось таємним духом старини, що пронизував німо, але все таки сильно серця не тільки молодих, але і старих

монахів. Ще попередній ігумен, о. Атанасій, що вмер 105-літнім старцем, був у якихсь дивних відносинах до тої келії, бо часто братчики бачили вночі, як тихо мов тінь він посував ся темними коридорами і щезав у ніші, в якій були двері до бібліотеки. І зараз потім було чути придушений скрип тяжких, залізом окованих дверей на заржавілих завісах, скрип, що пригадував стогін людини в годині скону. Нікому не вільно було входити до тої келії а ключ від неї носив завсїгди сам ігумен при собі. Аж коли черці, як усе, весело обходили сотну річницю уродин о. Атаназія і обсипували його бажаннями та іншими доказами своєї любови, тоді старий ігумен, розвеселений трохи, віддав ключ від бібліотеки 25-літньому о. Спірідіонові, що йно недавно постриг ся в черці. Але о. Спірідіон запевняв усіх цікавих, що не знайшов у старинній келії нічого незвичайного, і незабаром про цілу історію забули. О. Атанасій умер, настав інший ігумен. Бібліотечна келія лишилася аж до сього часу під надзором о. Спірідіона, який завсїгди всіх запевняв, що не знаходив у ній нічого надзвичайного. Рукопис був першою несподіванкою.

Черці не без зворушення вступили в старинну келію. В її прегрубих, почорнілих від старости стінах було всюди повно ніш і фрамуг, у яких стояли тепер полиці з книжками. Видно, в тих фрамугах були давні ще входи, але з часом їх позамуровувано. О. Спірідіон поставив світло на старинний стіл, вироблений штучно з грубих дубових брусів, і запалив ще дві свічки. Потім черці зачали пильно розглядати простору кімнату. Але хоч як шукали, не знайшли в ній нічого підозреного. Уже й о. Методій зачав поводи заспокоювати ся. Вітер усе ще свистав і гур-

котав віконницями й брамою; ревіла буря і грубий дощ шумів, ополікуючи стіни монастиря.

— Щож нам тепер робити, о. Спірідіоне? — спитав ігумен.

— А що роботи? Сядьмо і заждімо до 12. години. Як не буде нічого, повернемо назад до келій.

Посідали і за хвилюк огорнула їх гробова тишина, немов грубий, непроникнутий мур. Світло горіло слабо і мелькало раз-у-раз то яснійше, то темнійше, освічуючи похмурну кімнату. І знов поволи під впливом тої гробової тишини якась тривога обняла черців. Їх кров, хоч холодна, зачинала нерівнійше бити і вся спливала до грудий, до серця. Рука ігумена самохіть стискала ручку кропила, зануреного в свяченій воді, а о. Спірідіон хапав раз-по-раз рукою за посвячений, срібний хрестик на своїй груді, немов думаючи в потребі оберегти себе ним від злого духа і злих людей.

Старинний, заржавілий механізм великого годинника на стіні зашипів, зашаркотів і меляхолійним тоном, поволи вибив дванацяту. А в слід за тим запанувала гробова, непроникнута тишина, котра немов зливала ся в одно тіло з тою рівно грубою, рівно непроникнутою пітьмою, що нараз залягла скрізь природу.

— Слава Богу, нема нічого! — прошептав, устаючи ігумен, а груди його відітхнули свобідно, мов би позбули ся немалою тягару, що їх давив.

Але в тій самій хвили почув ся дивний, скрипливий тон зараз недалеко нього. Черці обернули ся в німім здивованю в той бік, звідки доходив тон, і в тій самій хвилі отворили ся тайні двері, докладно вправлені в стіну, а яких при поверховім огляданю

ніхто не встиг би відкрити. Темнота дихнула холодом із того отвору, і на її тлі зарисувала ся велитенська, висока стать чоловіка в старому, та все ще доброму гірському убраню. Біле як сніг волосє покривало його голову, яку старець мимо дуже старого віку носив просто в гору. Лиця його в темноті не можна було добре розпізнати. Побачивши черців, старець не дуже здивував ся. Сміло поступив кілька кроків наперед, закрив лице полою і в одну мить погасив світло крім одної свічки, що розливала непевний, тремтячий блиск, який тільки з трудом опирав ся густій темноті, що зі всіх сторін налягала на нього.

Черці не могли на разі з диву прийти до себе і не спиняли таємного чоловіка в ніякім його кроці, ані ділі.

Тимчасом він, заходячи від світла, аби лице його лишило ся в тіни, приступив сміло до ігумена, що стояв без руху мов статуя, і сказав до нього:

— Всечесний отче настоятелю, вибачайте мені за ті трохи неприличні і незвичайні відвідини в ночі; але я сподіваю ся, що мені вибачите, бо я се роблю з висшої волі, як ви певно се й самі бачили на кінці мого памятника. Я ж зі свого боку дуже тішу ся, що мій сон не обманув мене і що в решті-решт наблизилася хвиля, коли не один тяжкий камінь має зпасти з мого сумління.

О. Методій стояв як укопаний. Своєю головою не міг ніяк зрозуміти тих слів і в голові в нього все ходило ходором і мішало ся, зливаючи ся в невиразний, на пів сонний образ дійсности.

— Хто ви, чого вам тут треба? — спитав через силу ігумен прихожого.

— Сідайте лише, всечесний отче, — говорив

прихожий смілим і виразним голосом. — Я не можу згодити ся на те, щоб ви стояли, коли я оповідати му, ви-ж старий чоловік. Я виявлю вам усе, бо й прийшов сюди з тою метою.

Побачивши, що се справа з одною, живою і старою людиною, яка мимо свого велитенського росту — чоловік був майже цілою головою висший від не цілком низьких черців — не мала ніякого злого наміру, ігумен відітхнув свободнійше, а о. Спірідіон випустив свій посвячений хрест із руки, і цікаво почав придивляти ся прихожому, що, як здавало ся, старав ся роздивити ся в рисах його лица. Та се йому не вдало ся, бо прихожий зараз таки попросив ігумена, аби був ласкав у чотири очі вислухати його оповідання і його сповіди. О. Спірідіон мусів рад-не-рад віддалити ся, засвітив собі одну з погашених свічок, і переходячи попри старця, умисне блиснув нею з боку в лице незнайомому, котрий того цілком не сподівав ся. І о. Спірідіон заспокоїв свою цікавість. Він побачив виразнійше лице незнайомого, і з немалим здивованєм почув, що він уже десь бачив те лице. Пригадав ся йому той величній ріст, тільки не міг ще доглубати ся, де саме бачив його. Коли о. Спірідіон вийшов, прихожий поглянув за ним із виразом неохоти, заглянув навіть на корідор, чи чернець не хоче підслухати, замкнув оковані масивні двері зі середини і знов зблизив ся з повагою до о. Методія, що сидів нерухомо на кріслі і стежив очима за кожним рухом старого. В його душі знов збудила ся попередня тривога, коли побачив обережність незнайомого і почув, що він замкнений сам-на-сам із ним у тій на-пів-темній кімнаті із входом до тайного льоху, про який досі не доводило ся

йому навіть чути. Але той страх зараз щез, як тільки незнайомий сумирним і тихим кроком зблизився до нього і заговорив такими словами:

— Всечесний отче, насамперед мушу вас вивести із диву, що, мовляв, я людина тут чужа, знаю тайни сеї будови краще від вас. Але ви не подивуйте; та будова — я кажу про сю старинну салю, — мені дуже добре відома... вона служила мені не раз, не два за мешканє. У ній пробував я, правда коротко, у р. 1836., у ту саму пору, що й тепер... в ній бував я ще давнійше в році 1806., а навіть у році 1772. Тоді безперечно вона виратувала мене від соромної смерті. Я тоді сидів у ній чотири роки.

Незнайомий своїми словами і своєю хронологією не тільки не вивів о. Методія із здивовання, але ще й навпаки аж тепер цікавість його стала зростати. Ігумен розкрив широко очі й уста.

— Та хто ви такий? Відкіля? Кілько вам літ? — спитав уриваними словами старець, котрому прийшло на думку, що він року 1776. побачив світ божий, а мав перед собою чоловіка, який тоді вже тікав перед переслідуваннями; так бодай можна було міркувати з останніх його слів.

— Хто я? — повторив, усміхаючися з легка, прихожий. — Я би вам сказав, всечесний отче, тільки боюся за ваше здоров'є. Бачите, моє ім'я свого часу мало таку дивну силу, що наповняло страхом кожного, хто його почув. Тому боюся, що воно ще й до сьогодні може має її, а вас слабого чоловіка сота часть його давньої сили могла би добити. Я сам так давно вже чув його, що боюся його впливу навіть на себе самого.

О. Методій що раз ширше витріщував очі і

відкривав уста. Його здивоване запирало йому віддих. Йому здавалося, що грубі, чорні мури бібліотечної келії забажали нарешті по довгім часі тяжкого стояння трохи відпочити і звалитися на нього мов на подушку, гнечучи його страшно своїм тягаром. Черцєви здавалося навіть часом, що се все сон. Він ущипнув себе навіть у худу ногу і вкусив себе в язик, аби ніби то пробудитися, але все те переконувало його ще більше, що се все справді діється, що він не спить, а бачить на правду все те, що бачить.

— Але годі, — тягнув по короткій павзі незнайомий даліше, — годі, годі отягати ся! Я прийшов сюди, отче, сказати перед вами все, що мені тяжить на душі... Одним із тих тягарів, се моє нещасне ім'я.

Тут голос прихожого почав мякнути. Здавалося, що ось-ось на його старечих очах, ще досить ясних і блискучих, виступлять сльози.

— Я Олекса Довбуш, славний колись капітан опришків, — сказав, тремтячи зі зворушення.

Ігумен затремтів цілим тілом. Перед його очима станули його дитинячі літа. Тоді він не мало наслухався повістей про ту людину, що тепер, уже майже сто літ потім, стояла перед ним у своїй величині, проста, як ялиця полонини, а сива, як укрите снігом чоло Бєскидів. Чернець не міг знайти слова, не міг заговорити до славутнього розбійника. Німо, з натугою слухав його оповідання.

— Всечесний отче! Сподіваюся, що будете ласкаві вислухати сповіди нещасного злочинця. Не дивуйтеся, коли скажу вам, що ви самі і ваші братчики при кожній Службі божій молитеся за мене, згадуючи ктиторів і благодітелів святого храму сего. Кти-

тором його — я, моїм коштом він направлений і відбудований, — і не лише він один!... Та не думайте, щоб я вірив, що мені се щось допоможе перед судом Того, до якого незабаром оба поспішимо...

Хвилю він помовчав зі зворушення, а потім почав говорити ось як:

— Заки зачну свою сповідь, мушу оповісти, що мене спонукало обібрати собі для неї таку незвичайну пору. В р. 1772. оголошено ціну на мою голову. Мене стали переслідувати. Я сховав ся сюди. Тодішній ігумен приймив мене радо і скривав у сій кімнаті чотири роки. Від того часу я часто тайком загощував сюди. О. Атанасій навіть дозволив мені бути тут довгий час і розмовляв зі мною багато про покуту, про наш бідний нарід, котрому моя покута повинна також бути корисна. Але я ніколи не приступав до сповіди, не надіючи ся розгрішення. Я хотів цілим останком свого життя прилагодити ся до неї. Хотів по змозі приготувати поле, на котрім мали пізнійші покоління збирати добрі плоди із моїх злих справ.

Ігумен усміхнувся милосерно на ті слова. Довбуш говорив дальше:

— Таку постанову я поклав собі, маючи 34 роки; я стояв тоді ще в цвіті віку. Я не мав дітий крім одного сина в моїм ріднім селі, і той син появив ся на світ, заки я став... Ви певне чули, всечесний отче, ту сумну історію, що піпхнула мене на поле проступків і злочину. Але я не хочу нею виправдувати себе... Не хочу виправдувати ся тим, що розпука серця, що розбиті надії, що біль і ненависть піпхнули мене в пекло злочинів...

— Я поклав собі відбити ся від світа, жити са-

мітно, незнайомим, блудним. Я поклав собі під різними постатями обходити свій край, помагати чим можна своєму народови. Було се в р. 1776. В ночі дня 25. липня я бачив такий сон. Мені снило ся, що я десь лежу на зимній, кам'яній підлозі. Не знаю, чи довго я так спав, коли нараз підомною тріскає підлога, а зпоміж каміня добуваєть ся велитенська, чорна як вуголь рука, котра подає мені велике письмо. Я десь устаю, йду до світла і читаю: “Жити меш, поки твій рід не буде числити сім членів. Твоя смерть буде знаком, що надходить час роботи. До сповіди приступиш аж перед смертю. А тепер іди й покутуй!”... Я пішов, полишивши тут свої спомини, в яких описане ціле моє жите. По трицяти роках я знов ночував на підлозі сеї келії і знов бачив той сам сон. І знов по трицяти роках я був тут, і знов бачив той сам сон, читав те саме письмо, та на його кінці стояло ось що: “Час 12. липня 1856. Гош. Мон. Бібл. Година 12. півн..” Я вписав ті слова на останню карту своїх споминів і пішов геть.

— І ось настала пора так пожадана для мене! Всечесний отче, ви довго жили, але ви жили в тишині, в роздумуваню, замкнені від світа, від свого народа, від його життя. Я дивив ся на те жите з близька, дивив ся на нього такий час, як цілий ваш вік, 80 літ! Яке його горе, яка його біднота, який його гніт, того нещасного народа! Кілько разів я крівавими слезами молив ся в душі, аби ділом моєї покути було піднести, просвітити той нарід, показати йому, хто він, кому він служить і чим він був колись... А тепер всечесний отче, слухайте моєї сповіди!...

Отець Методій довго, довго і уважно слухав

сповіди старого опришка, що, потішений побожними словами ігумена, так кінчив оповіданє:

— Лиш раз іще в тім довгім, сумнім житю вигнанця блисло для мене щастє, — та — божа воля, — воно зараз і погасло! Я подружив ся з молодю внучкою воєводи Шепетинського, вкраденою тої ночі, коли я напав на його замок. Вона кудись утекла і пропала... Я ніколи більше не чув про неї, і так по році знов скінчило ся моє щастє! Мойому синові Олексі не пощастило в родиннім житю. Два його сини прогнали його з дому, побивши його тяжко... Він пішов на жебри, і вже кілька літ, як я стратив його з очий... Пропав десь нещасний, як камінь у воду. Мої скарби, ті гроші, криваві гроші, котрі колись мають послужити задля великої справи піднесеня нашого народа, ті скарби і цілу справу я склав на Петрія і його рід, бо я бачив, що мої потомки задля вродженої їм дикости, самолюбства, марнотратности і лїнивства нездібні переняти ся ніякою висшою гадкою. Незгода моїх внуків із внуками Петрія спиняє розпочати справу, але незабаром, думаю, прийде час,... бо... смерть моя близька! І ще одна надія кріпить мене перед сконом. У віщих снах, котрі я бачив,.. я бачив виразно, що мій рід числити ме сїм членів, як у мру! Коли мій син Олекса ще жиє, то всїх членів нашого роду шість,... і... сподіваю ся, що жиє ще семей член, другий мій син від моєї любої Емілії!

І старець упав на колїна і молив ся голосно, довго, горячо, за добро своєї родини, за добро свого народа, а горячі сльози, що скочували ся густим градом із очий, були вимовним свідком, що не застило ще серце у старечих грудях і що било ся жи-

во, молодечим жаром. Коло нього на колінах молився зі сльозами в очах о. Методій.

А на дворі все ще грізно шуміла буря, все ще гуркотіли громи, все ще свистав вітер, грюкаючи віконницями і брамою і кидаючи густими краплями дощу на манастирські мури. Тільки на сході з легка блідли грубі хмари, набираючи поволи більше краси. Видно було, що не довго вже до сходу сонця, не далеко вже світло, недалеко побіда дня над ревучою бурею та темнотою.

VII.

Довбущуківка.

Матрона Довбущучка, жінка Олекси Довбущучка, таки не видержала, таки наважила ся зблизити ся до свого чоловіка і запитати його про те, що її цілу ніч мучило всіми муками вагання і непевности, що їй забрало сон помимо втоми і гризоти. Чоловік її сидів, хоч ще було рано, цілком убраний за столом, чорний і похмурий, як та буря, що лютила ся сеї ночі. Видно, все ще йому з голови не сходила вчорашня сцена з Петрієм на Довбушевім версі. Можна навіть було догадувати ся, що ні Олекса Довбущук, ні жінка анї ока не зажмурили сеї ночі. Він думав про пімсту над Петріями, про Довбушеві скарби, про те, як то він Петрія живим дістане в свої руки, як дасть волю своїй дикости і лютости і доти мучити ме ненависне, зрадницьке кодро, доки йому не покаже кривки, в якій уже бачив у дусі купи золота та срібла, що були доси в руках Петрія.

— Олексо, чому ти мені раз не скажеш, де наші хлопці? Де вони поділи ся, що роблять, що їх уже другий день нема дома, що вже другу ніч не ночу-

вали дома? — говорила тремтячим голосом Матрона і наблизила ся до чоловіка.

В тім її голосі тремтіла на дні глибока, сильна, щира матірня любов. Матрона Довбушучка дуже любила своїх синів. Вона тішила ся ними, як ще були дітьми, плакала і тішила ся, коли Петрій забрав їх до міста і разом зі своїм Андрієм віддав до школи. Кілько вона не наплакала ся, кілько не насумувала, як її чоловік у безумній ненависти до Петрія і його доброго серця відібрав їх зі школи! Їх із природи дика натура стала під проводом такого самого батька ще дикійшою і безпосередно завела хлопців на дорогу зла і злочину. Вони поводили ся з нею, як і батько, без серця без огляду на її вік і слабездоров'є. Вона ніколи не почула ні від них ні від Олексі щирого, ласкавого слова. А все таки вона любила їх, а все таки плакала, бо не могла зарадити злому. Батько кермував кожним їх кроком, вів їх до злого, підсичував у них гордість і ненависть до Петрія і інших чесних людей, учив уважати їх за сторонників Петрія, перекуплених Довбушевими грішми проти Довбушевих потомків. Батько робив із синів таких, як був сам, а бідна мати не сміла навіть заглянути, навіть запитати, куди він їх веде, як вони живуть і що з них буде.

— Олексю! — сказала ще раз, зближаючи ся і обіймаючи чоловіка за шию. Олексю ще дужше нахмурился і сидів, оперши ся ліктями о стіл, і мовчав, немов би його зайшли цілком інші думки. — Не чуєш, що я тебе питаю? Хоч би раз мені сказав, що дієть ся з моїми дітьми? Куди ти їх післав? Що вони роблять? Чому не вертають?

Довбущук вовком зирнув на неї дрібними, горючими очима, похилив голову ще низше, мов би хотів узяти її на роги, закусив долішню губу, — знак, що лютість бухнула жаром у його душі, і по хвилі мовчанки крикнув до неї:

— Марш, дрантє! — так звичайно говорив своїй жінці. — Що тобі до них? До кочерги і мітли твоє собаче право!

Та мати, що видно не раз уже чула таку лайку, не дала нею відстрашити себе і, тремтячи цілим тілом, говорила жалібно дальше:

— Олексо, Олексо, чим я провинила ся, що ти зі мною гірше собаки обходиш ся? Скажи мені, де мої діти? Я-ж мати! Як то, мені нічого до них?

— Марш до чорта, дрантє! — крикнув знов Довбущук і, відвинувши руку, пхнув нещасну в груди так сильно, що була би певно впала на землю, коли-б її не була сперла стіна. Зітхнувши і очевидно дармо силкуючи ся заплакати, пішла мовчки до сінний і взяла ся до якоїсь роботи.

Тимчасом Олекса сидів, похнюпивши голову. Сидів та роздумував про Довбушеві скарби. Робота в полі стояла, та йому і не в голові було брати ся до неї. Думку, що він мусить стати великим багатчем, що Довбушеві гроші, то його гроші, піддержувало ще більше вроджене йому лінивство.

Нужда виглядала широкими очима з кожного кута його старої, занедбаної хати.

Тимчасом на дворі настав уже давно чудовий день, такий день, які бувають у нас після літньої, нічної тучі. Сонце, немов урадуване своєю побідою над темнотою і зливою, світило у двоє яснійше. Темно-зелені ліси шуміли. Пестрі гірські поляни диха-

ли розкішним запахом. У глибоких потоках шуміла і валила клубами каламутна вода. Люди весело йшли до роботи. Там та сям зачинали жати жито; інші пололи ще пшеницю та лен, або з граблями та вилами йшли до сїна.

Все рухало ся, все йшло. Тільки на невеличкім присїлку Довбущуківці не видно було того сїльського житя. Там усе дивило ся понурим і немов мертвим оком. Лише кілька штук нужденної худоби повільно пошкандибало на пашу до лїса, а за ними поволїк ся брудний, заспаний і заплаканий хлопчина, син Демка Довбущука, Олексового брата, що пас усю худобу з Довбущуківки. А та Довбущуківка, то була слобідка з чотирьох хаток, що розсїли ся на невеличкім горбі, окруженім із трьох боків густим смерковим карпатським лїсом. В одній із тих хатин жив Олекса Довбущук з жінкою і двома синами, у другій, яка на око ще була найбільше порядна і сяк-так охайна, молодший брат Демко, у третій стара мати обох братів з малим своїм вихованком Іваськом, а четверта звичайно стояла пусто, хоч люди в селї не мало говорили про ріжні нічні сходища ріжних “добрих людей” у тій хатї, і не один говорив, що бачив у нїй світло в ночі і чув голоси багатьох людей. Нїхто ніколи не заглядав до тої пустки, тай і взагалї мало хто з Перегинська заходив до Довбущуківки. Вона немов би й не належала до того села, бо лежала аж за рікою на другім боці долини, запхавши ся в сам кут, мов злодій у лїсі на засїдці на прохожого.

—Добрий день, брате! Ти бачу якийсь не при охотї, що так сидиш і не вийдеш нїде зі своєї хати.

— Та чого виходити — буркнув Олекса. — Мені й так голова крутить ся. Світ мені обрид. Не хочу на нього дивити ся!

— Ей, кому він не обрид? — відповів Демко. — Ти десь учора ходив ніворотом, і певно не чув, що у нас нового?

— Нового?

— Еге, нового! А то, що чесні громадяни виповіли нам, усім Довбущукам, село.

— Що? А се що знов?

— Що? Проста річ. Кажуть: “Ми вас не хочемо мати за сусідів; ми вас не хочемо бачити межи собою, ми вас не хочемо знати,” тай годі.

— Та за що, про що? — питає Олекса, встаючи і випростовуючи ся і впер свій зір у лице брата.

— От і маєш! Ти допитуєш ся, немов би не знав, як може чоловіка біда вчепити ся на гладкій дорозі. Пасе вчора хлопець худобу на облозі, он там, знаєш, на тім куснику, що припирає до Козубишиного. Непотріб, хлопчище, задрімав чи що, — досить худоба пішла по царині. А собака Батлан, польовий, як не прибіжить, та хлопчину палицею. Я недалечко там якусь пеню на полі робив; чую крик. Пек тобі бідо, що таке? Обертаю ся, а тут Батлан хлопця геть обкрівавив, геть йому голову розчерепив костуром. Я кинув роботу, пірвав якусь паровину, та до Батлана. Трохи його там обчімхав, а тут зачав ся крик, мені на біду. Як би на який знак, немов ізпід землі виринуло з пів села: війт, присяжні, вся голота, та до мене. Я не питаю, держу навісного Батлана під ногами. Якось нас розірвали, тай у крик. Ну, а нарешті війт, як тобі кажу, виповів нам село. “Нехай мені, каже, ніхто з вас не важить ся показати ся межи

чесними людьми, бо його зараз кажу звязати і віддати до циркулу. Не бійте ся, найдеть ся тут у нас досить ключок на вас, найдуть ся і свідки. Затаскаємо вас там, де світа божого не побачите". Ще як на біду десь там чорт надніс нашу стару (так називали свою матір). Як зачне дзявуліти, плакати, проклинати нас. "Вяжіть," каже, "того окаяника, підіть ще по другого, вяжіть обох! Я сама піду до суду, я сама на них свідчити му. Вони мені жите збавляють, вони мене на жебри виженуть із полонаними кістками так, як вигнали свого батька, що може десь під чужим плотом замерз!" Така тобі, брате, кумедія стала ся у нас учора. Я заткав вуха, плюнув на все тай пішов до дому.

— Знаю я, хто тому причина, знаю! — крикнув Олекса і, затиснувши п'ястуки, дико поглянув на захід, у той бік, де у стіп Чорної Гори стояла Петрієва хата.

Довбущук кожного разу все зло складав на Петрія, а не бачив, що він сам властиво всему винен. І громада не без причини відцурала ся його роду. Тисячні пакости робили Довбущуки людям, крали збіже, заганяли на очах товар у царину, били ся з кожним, хто упімнув ся за своє, — словом, так усім надоїли, що люди й імя Довбущуків бояли ся вимовити.

— Але, о! — додав по хвилі Олекса, грізно затискаючи п'ястуки і грозячи ними на захід, — він, собачий накорінок, не втече моєї руки.

— Ой, як у тебе душно в хаті, брате, — сказав знов Демко. — Хто вигадав у таку гарну днину сидіти в такій норі? Ходи, пройдім ся трохи! Ти ще, бачу, і так нині із дому не виходив.

— Підемо на поле, а ти по дорозі розповіш мені, що тобі вчора трапило ся.

— Та ні, — відповів Олекса; — але кудиж підемо?

І Демко хитро моргнув бровами. Олекса зрозумів той знак, узяв старий солом'яний капелюх на голову, і оба вийшли з хати.

А Матрона Довбущучка, заламуючи руки і сумовито поглядаючи в гору, говорила до себе:

— Боже мій! Він іще із моїх дітей поробить таких злодіяк та неробів, як сам! Ах! Боже мій, Боже! Що мене тоді заманило та засліпило, що я від свого татуня пішла сюди в те пекло та ще за нього, за такого кальвіна, за такого розбійника, що мені світ зав'язав, що мене збавив життя і здоров'я, що мені діти на нінащо зводить та ще мене копає та тручає як собаку?

І зачала хлипати, як дитина. Жаль давив їй серце, та все таки ні одна слеза не заблисла на її глибоко запалих очах.

Нараз протяжно заскрипіли двері і до хати влетіла стара жінка. Її сиве волосся в неладі спадало на плечі зпід брудної намітки, що колись може була й біла. Лице її було жовте, зівяле і порите густо зморщками. Тільки очі світили ся ще якимось надприродним огнем, і в червоних обвідках надутих, виплаканих повік видавали ся ще страшнішими і дикійшими. То була “стара,” мати Довбущуків, Горпина.

— Щасти тобі, Боже, з нинішньою дниною, Матроно! — промовила дзвінким іще й енергічним голосом.

— Дякую вам, що ще хоч ви не забуваєте мене бідної, — сказала жалібно Матрона і зітхнула.

— Олекса де?

— Пішов що лиш із Демком у поле, та певно не до роботи!

— А хлопці де?

— Абож я знаю, мамо? Нещастє моє! Десь мій медведюк свої власні діти запропастив, а мені, матері, не вільно запитати, що з ними!

— Прокляте матери на нього і на його брата! Моє прокляте, а за ним скоро піде й боже! — крикнула піднесеним голосом стара, а очі її дико заблищали. — Оба поганими дорогами йдуть! Побили і прогнали свого батька, — тепер повязали ся з якимись злодіяками! Ти бачила позавчора в ночі світло в пустині?

“Пустинею” називали у Довбушуківці стару, незамешкану хату, про котру згадано висше. Ходила чутка, що в ній родив ся Олекса Довбуш, — тому Довбушуки шанували її і не розвалювали, як пам'ятку, і не дозволяли в ній нікому замешкати.

— Яке світло, мамо? — спитала Матрона. — Я нічого не бачила.

— Бо ти сліпа, — крикнула Горпина, падаючи в лютість, але зараз, злагіднівши, додала:

— Ні, ти боязлива, запуджена, бідна. Чоловік казав тобі йти спати, а ти пішла.

— Та так, мамо, а він зараз вийшов.

— Злодій, розбійник! А їх там у тій проклятій пустині відкись назбирало ся, як круків до падла! Але я бачила, я чула все, що вони говорили!

— Та про що вони говорили, мамо?

— Ей, тай дурна-ж ти! Ти, небого, злякала ся б

як би почула, що твій чоловік там говорив! Але я їм помішаю їх прокляті пляни. Я сама піду до суду, присягну, буду свідчити на тих розбишак!

Бідній Матроні й справді лячно стало. Не допитувала дальше і не роздумувала над тим, що там міг таке страшне говорити її чоловік. Вона боязько відсунула ся від темної намітки, що, як їй бачило ся, закривала якусь страшну тайну, а та тайна кожного, що знає про неї, мусить безпечно потягнути в погибіль. Горпину вона виймила з числа тих нещасних жертв, бо її очам стара, недоступна і енергічна жінка давно ввижала ся якимось єством, обдарованим надприродними силами, єством, що все зуміє запанувати над обставинами.

— А де ви, мамо, вчора були, що вас не було дома?

— Де я була? А як же ти знаєш, що мене не було дома?

— Як знаю? Я-ж була у вас учора кілька разів. Нікого нема, хата засунена, навіть Іванка нема... Ага, де ваш Івась дів ся? Корови вчора самі прийшли з ліса, Демкові пас таки його хлопець, а наших не було кому вигнати.

— А чула ти, що через того хлопчиська наробилося ся?

— Та чула, і хотіла вас про цілу річ ліпше розпитати, але вас не було.

— Я ходила в гори, шукати Іваська.

— В гори? А він чого в горах?

— Чого в горах? Чортів їх батько знає! То вжедесь твої легіні його запакували! Але-ж бо й догуляли ся!

— Що, що таке, будьте ласкаві, мамо, скажіть!
— напирала Матрона.

— Бідна жінко, твої сини нині вже сидять у гарешті в Сиготі на Угорщині!

— Боже мій, — крикнула Матрона, — за що?

— Я їм стільця приставила — і я знаю, за що. Але ти, — додала грізно, підступаючи до заляканої жінки, — не важ ся мені про се анї словечка писнути своєму чоловікови, бо пам'ятай!

І затисненим кулаком погрозила Матроні.

— Не скажу, мамо, не скажу, — тільки будьте ласкаві, скажіть, як довго їм там сидіти?

— Не бій ся, не довго, — потішала її стара, — їх випустять. Але я тобі кажу, жінко, пильнуй їх, вони на дуже злій дорозі. Як нею підуть далше, то зайдуть на...

Стара не вимовила того страшного слова, але у бідної Матрони стиснули ся груди, серце мало не трісло... Німо і мертво поглядала на страшну жінку.

— Але де мій бідний Івась? — репетувала стара, попадаючи в гострійший тон. — Я прийшла у твого вовка питати за ним, де вони його запакували, що йому зробили?

— Або я знаю, мамо? Або вони мені хоч словечком скажуть, що роблять? Я тут як остатня собака. Мене кождий копає і тручає!... Боже милосерний, коли скінчать ся мої муки?

— Не бій ся, дурна, все те ще якось буде, — потішала Горпина. — Я йду, бо, бачу, Олексі мені не діждати. А по полудні прийдеши до мене?

Се питанє було властиво приказом, так що Матрона не могла відмовити.

Стара кинула ся прожогом із кімнати.

VIII.

Погоня

— Хто там, Демку, не пізнаєш? — питає Олекса Довбушук брата.

— Мені здається, що се Петрій зі своїм паничем, — відповів Демко з якоюсь, видко, затаєною байдужністю.

При самім слові “Петрій” Олекса судорожно затрясся і, закусивши долішню губу, схилив голову на долину, немов би хотів увесь світ узяти на роги.

— Еге, се вони! І йдуть здається, на Чорну Гору!

— Що за щаслива година! — аж скрикнув Олекса.

— Як то?

— Вони йдуть туди, як Чорна Гора. На полі пусто, ніхто не побачить. Там у ліску наші... — шептає Олекса, а груди його дико хвилювали, голос ставав іще грубший і ще хрипливіший.

— Ну, і...?

— За ними, брате! Заберемо пташків у свої руки, а Чорна Гора має багато криївок, туди ніхто не ходить... Спрячемо їх так, що й світа божого не побачать, і зачнемо поволи, натще серця допитувати їх, де наша спадщина!...

При останніх словах голос Олекси став якийсь зелізно-холодний і ржавий, а його малі, сірі очі заблищали демонічною радістю.

Демко не сказав нічого, але схилив ся і мов лис пігнав межою за Петріями. За ним подав ся Олекса.

Та поки скажемо далі про ту погоню, мусимо ще дещо оповісти, що діяло ся до того часу у Петрія.

Стара Петріїха не мало здивувала ся, коли побачила, що її чоловік і син припровадили так тяжко недужого старця. Звичаєм усіх мужицьких газдинь стала воркотіти, що з її дому роблять шпиталь, але, почувши від чоловіка, де й як його знайшли, злякала ся, думаючи, що се якийсь лихий дух у тій поста-ті дістав ся до їх хати, щоб — до них внести зі собою багато біди і нещастя. Але Петрій, знаючи за-бобони своєї—до речі доброї—жінки, велів їй пиль-нувати старого, що все ще був непритомний: не го-ворив, не бачив, не чув, як здавало ся нічого і крім того не мав ані трохи сили. Із трудом могла Петріїха перемогти свою відразу і ближше заглянути в очи нещасливому. На своє немале здивованє побачила, що й вона десь-колись бачила того чоловіка, те ли-це, хоч в іншому, може не так осоружному виді. Та її здогади блукали сям та там і лиш морочили їй го-лову так, що вона незабаром зовсім перестала ними займатися.

В ночі хорий заснув тяжким, твердим, майже летаргічним сном, похожим на цілковиту мертвоту. Коли пробудив ся, почув у собі троха сил, але не міг іще прийти до себе. Кидав ся неспокійно, тряс ся і воркотав на пів голосно якісь дикі, хрипливі звуки, котрі ніяк не могли скласти ся в слова.

На другий день Андрій зачав знов із батьком розмову про Довбуша. Довго тягнула ся розмова, і Андрій довідав ся від батька майже все те, що він знав. Вкінці Петрій умовив ся зі сином піти там, де були скриті скарби Довбуша. Зацікавлений хло-пець поспішив за батьком стежкою через поле на Чорну Гору. Та в тій дорозі мала їх стрінути неспо-дівана пригода. Заняті розмовами, вони й не поба-

чили, як за ними двома бічними стежками бігли хильцем два чоловіки, задихані і почервонілі від втоми, у яких очі палали диким вогнем ненависти і лютости. То настигали їх смертельні вороги, Довбущуки.

На раз Демко, що біг передом і не зважав на стежку під ногами, спотикнув ся об острій камінь і збив собі до разу палець. З болю мимовільно йойкнув, а той голос звернув на себе увагу Кирила. Він оглянув ся і в одній хвилині відгадав намір своїх гонителів.

— Сину, — крикнув він, — утікаймо, бо смерть наша!

І не чекаючи відповіди, вхопив Андрія за руку і, потягнувши його насильно за собою, великими скоками почав гнати в напрямі до ліска у стіп Чорної Гори, до ліска, що страшно вбив ся в пам'ять Андрія ще за його дитинства.

Довбущуки побачили, що зрадили ся, що їх доглянули, і то тоді, як уже були близько ціли. Вони оба скрикнули з досади і лютости, але, побоявши ся, аби хто инший не почув крику, мовчки кинули ся вперед і мов стріли помчали за втікачами. Олекса напружав усі сили і швидко перебіг Демка.

— Слава Богу, — шептав він, — що чорт їх несе в руки наших! Їм не втекти, як дістануть ся до ліска.

І справді, незабаром око його заясніло дикою радістю. Петрії не кричали, але мов наполохані медведі кинули ся в лісок і зникли в гущавині!

— Маємо їх, маємо їх! — крикнули оба брати.
— Гони!

І пігнали вихром до ліска, боячи ся все ще кри-

чати на своїх товаришів, аби тим не зрадити ся і не попусувати цілої справи.

Від ліска ділив їх іще простір коло двох сот кроків. Петрій як би догадував ся, що і в ліску му- сить бути засідка і що небезпечно було би здійсмати крик. Він бачив інший ратунок перед собою. Стрі- лою перескакував ліском, вузькою стежкою все в го- ру. За ліском, де підіймала ся висока гора, сторчало безліч великого, полупаного каменя. Си- ла закутків, печер, щілин творила тут як найдогід- нійше місце до схованок. Петрій, усе ще не випуска- ючи руки Андрія зі своєї, скакав із каменя на каменя, з иглиці на иглицю, перескакував щілину за щілиною, як дика коза, і пропав нарешті в тім хаосі безладно, дико розкинутих скал.

Довбущуки добігли до ліска. Мов скажені вов- ки вдерли ся на невеличку полянку. Втома запира- ла їм віддих. Олекса свиснув із цілої сили, і в тій самій хвилі почуло ся довкола з гущавини п'ять та- ких самих свистів. Незабаром на п'яти досить відда- лених точках дав ся чути тріск лому... На поляні появило ся п'ять чоловіків.

— Се ти, ватажку? — відізвали ся грубі, дужі голоси.

— Я, — відповів сердито Олекса.

— Що прикажеш?

— Не бачили ви, як сюди втікали супостати?

Супостатами вони звали Петріїв у своїм това- ристві.

— А чому-ж би ми їх не бачили. Ось нема і трьох хвилин, як туди оба перелетіли, мов скажені.

— Капуста з вас головата! — заревів Олекса.

— Чому ви не притримали їх?

— Притримати? По що, по яке? Хиба ми могли знати, що ви оба власне робите на них польоване?

— Та то не велика річ буде дігнати шпачків, — відізвав ся один із товаришів. — Вони ще не дуже далеко.

— Ану за ними! — крикнув Олекса. — Треба закінчити цілу нашу роботу.

І лісні волоцюги, не розуміючи, чого від них хоче ватажок, розскочили ся лісними стежками на різні боки, доганяти Петріїв.

Пів години шукали по ліску, перетрясали кожний корч, кожду гущавину. Пів години розщибали ся по каміню, дивили ся в кожду щілину, в кожду печеру, але надармо. Петрії немов під землю запали, слід за ними пропав.

Олекса пінив ся зі злости, кричав на брата і на товаришів, що стратили таку добру нагоду.

— Не бій ся, брате! — потішав його Демко. — Вже ми колись своє надгородимо, а ті пташки скорше чи пізнійше попадуть у наші руки.

— Сподівай ся, діду, аж тобі курка яйце знесе! Ідїть на свої становища, товариші, а в ночі, ну, ви знаєте, що кождому робити!

І Довбущуки пішли до дому, а товариші мовчки розійшли ся по гущавині.

А Петрії немов справді пропали під землю.

Перескакуючи через щілини і каміне, опинили ся нараз на дні досить глибокої яруги. На однім її кінці, досить широкім, лежав мохом порослий камінь, котрий рушити, здавало ся, треба було надлюдських сил. Та Петрій скорим кроком приступив до нього і вхопив його з одного боку обома руками.

— Ану, Андрію, покажи свою силу! Чей двох нас дасть сьому дідови раду.

Андрій і собі причіпив ся до каменя і оба з невеликим трудом відвалили його. Слабе, темряве світло мигнуло з широкого отвору.

— От сюди нам дорога, синку! — сказав Кирило і пішов попереду.

Увійшли в довгий, кам'яний хідник, слабо освічений тільки декуди денним світлом, що продиралося крізь вузькі щілинки. Хідник вив ся і крутив ся у різні боки. Петрій увійшов нарешті до невеличкої, трохи ширшої кімнати, і тут оба з Андрієм на хвилю зупинилися.

— Ну, що-ж сину? Чи ще й тепер не довіряєш, що мої противники на мене завзялися?

Андрій був молодий. На світ дивився рожево. Про кожного думав добре доти, доки наочно не переконався про його злу волю. Він не міг зрозуміти тої ненависти і злоби, якою палали Довбушчуки до його батька і до нього.

— Я ще, тату, не знаю, що сказати. Хто знає, чого вони від нас хотіли?

— Того, чого від мене вчора домагався Олекса на Довбушевім версі, сину. Та думай собі, як хочеш, а я покажу тобі причину, чому вони нас ненавидять, чому нас переслідують, покажу тобі Довбушеві скарби!

Ті слова сказав Петрій таким піднесеним, рішучим голосом, що в тісних, понурих хідниках нараз почувся відгомін і пройшло кілька хвилин, доки голос не замовк.

— Але мусиш мені присягти, сину, що ні місця, ні жадного слова, що я тобі сказав про сю тайну, не

зрадиш нікому, хоч би тебе і найтяжшими муками силували до того. Тоді тільки мати меш право відкрити все Довбущукам, як настане щира згода між нами. Присягни мені зараз, сину, що тих скарбів, котрі тут криють ся, не порушиш на свої власні потреби, але уживати меш їх аж тоді, як прийде назначений Богом час роботи на користь і піднесенє нашого народа.

Поважний і піднесений тон тих слів дуже вродисто настроїв уяву і душу парубка. Той настрій зріс і зміцнив ся, коли батько підійшов на потемки до одної цілком чорної стіни і засвітив дві грубі, давні свічки-поставники, уліплені з кількох фунтів домашнього воску. Ті свічки стояли, як Андрій при їх таки блиску побачив, на зелізних, у кам'яну стіну вбитих свічниках, за ними ж у невеличкім заглубленю стояв звичайний хрест, зроблений із чорного каменя.

Перед тим хрестом Андрій прикляк, помолив ся щиро і зложив присягу, що мала мати великий вплив на його долю.

— А тепер ходім до скарбниці,—сказав батько.

Кирило зігнув ся і з невеличким кусником шнурка, напущеного воском, якого звичайно уживають у гірських околицях, подав ся наперед у темний, вузький отвір, котрим незабаром зайшов до просторого склепіня, старанно викованого в камені. Слабий блиск гно́та відбив ся сотки разів від блискучих золотих і срібних предметів, накопичених купами в тій кімнаті. Безліч срібних свічників, дорогоцінних канделябрів і інших посудин стояла або висіла довкола. граючи і мерехтячи при слабім світлі гно́та. У шкіряних мішках і великих калитах стояли

купи старої, щирозолотої монети, в казанах искрили ся усіми барвами клейноти і дорогі камінці різної вартости. Андрій аж очі свої забув, поглянувши на ту безодню богацтва. Разом із своїм батьком почув якийсь страх і бояв ся діткнути ся тих блискучих предметів, тих божків, що для значної часті світа бувають метою всіх бажань, а яким наші часи надали всемогучу силу. Міркуючи приблизно про їх вартість, Андрій оцінив усе на кількасот тисяч!

— І все те ви застали так, як воно тут? — запитав він батька несміло.

— Ні, мій батько а по нїм і я мусїли все тайком зносити із далеких сторін. По цілїм нашім Підгірїю, по всіх горах розсипані були сховки Довбушевих скарбів, а реєстр їх, ним самим зроблений, зберігаєть ся в сьому місці.

За сим словом Петрій виняв із одного пuzдерка великий звиток паперу, цілий записаний. Та задля слабого світла не можна було ані слова на нїм прочитати.

— І всі скарби вже тут?

— Усі. Лишив ся тільки один сховок у недалеких горах, але, що до нього дуже близько, я лишив його на остаток. Та Довбущуки якимось способом пронюхали і обікрали його.

— Відки ж ви знали про ті печери, про ті хідники?

— Мій батько показав мені їх, так як ось я тобі показую; а йому знов батько, Довбущуків повірник.

— І ніхто крім вас не знає про них?

— Здаєть ся, ніхто, — сказав Петрій, а на його лиці зарисувала ся тїнь вагання. — Та — додав ти-

хійше — мені здається, що ще хтось окрім мене заходить сюди і то частійше, як я сам.

Андрій зачудувався.

— Як? Може який злодій?

— Ні, сину, тих скарбів він не рушає. Се все, як тут стоїть, я сам поуставляв і почислив до найменшої штуки, і до сього часу ніщо не пропало. Але...

— Але що? Як же вам знати, що ще хтось сюди крім вас заходить?

— Бо нероз у віддалених хідниках, куди я сам ніколи не посмів запускати ся, чую стукіт тяжких кроків, нероз тут за тими стінами чую якийсь воркіт, немов глухий чоловічий голос.

— А ви там не були за стінами?

— Ні, навіть не знаю, чи й куди там можна дістати ся.

Син і батько замовкли. Тисячі почувань і здогадів мішали ся в їх душах.

— Чуєш? — сказав нараз Петрій.

Стало тихо, як у гробі. Ізза стіни почуло ся глухе, ніби людське муркотанє. Стіни глухо задудніли від ходу якихось тяжких ніг.

Кров застигла в жилах Андрія... Він запирав у собі дух, а його розворушена уява показувала йому в невиразнім світлі картини з його минувшини, що мигали перед його душею, лишаючи по собі сірий, невиразний сумерк.

— Ходімо звідси, сину, — прошептав Петрій.

Вийшли, Андрій ішов тихо, мов мара. Його слух і серце потрясало дудненє кам'яних стін за їх кроками. Довго йшли, нічого не говорячи, і нарешті побачили перед собою зачинені двері. Петрій ви-

шукав ключ, відчинив, а блідаве світло пробило ся до них. При світлі пізнав Андрій, що він у старій, опущеній із давня пивниці під своїм домом.

Незабаром оба Петрії були вже у світлиці, і ніхто не побачив, звідки вони прийшли. Лиш стара мати, побачивши, що лице Андрія бліде, як у трупа, злякала ся і запитала, що йому. Він ледво дихав від внутрішнього зворушення. Але батько виручив його, оповівши матері небезпечну пригоду з Довбушками.

— І коли ті люди вже раз перестануть нас переслідувати? І чого вони хочуть від нас? — зітхнула Петріїха, а серце її забило ся з ляку на саму думку, в якій небезпеці були дорогі їй люди.

ІХ.

Ізак Бляйберг.

Батько й син сіли обідати. Трохи запізнили ся тай добре проголодніли. Домашні вже були по обіді і порозходили ся до щоденної роботи. Лиш Петріїха сиділа дома, а на запічку на теплій, м'якій постелі лежав неспокійно хорий старець усе ще без памяти, кидав ся раз-по-раз, а в його сугавах можна було бачити вчорашні корчі, хоч уже слабші як учора. Не встигли ще пообідати, як нараз на оборі загавкав пес. Петрій виглянув крізь вікно і побачив свого вчорашнього товариша з дороги, Ізака Бляйберга, що обганяв ся довгою хворостиною від пса.

— Підеш, Лиску! — крикнув Петрій. Та Лиско все таки ще гнівнo бурчав, хоч послушний волі ґазди відвернув ся від прихожого і ляг на приспi, шкірячи до нього свої острi зуби.

— Добрий день, пане Кириле! — сказав Ізак, уходячи в хату.

— Доброго здоровля! Сідайте, прошу, нехай усе добре з вами сідає, — говорив приязно Петрій.

— Нема коли. Я до вас за справами.

— Що таке, кажіть!

— Ваша згуба знайшла ся, а властиво люди, про котрих ви говорили, вже зловлені і сидять у Сиготі. Як я вам казав. Ще вчора вечером мені телеграфували знайомі. Їх зловили в лісі на границі. Якась стара жінка навела стражників на їх криївку.

Петрій моргнув жінці, аби вийшла з хати, і вона послушна вийшла. Вона вже від давна привикла до таємної поведінки свого чоловіка і, діставши від нього наказ, ніколи ні про що не допитувала ся.

— А то певне ваш син? — спитав Ізак, поглядаючи з коса на Андрія, гей би дивувався, чому й він не йде собі.

— То Андрій, укінчений гімназист. Говоріть далі! А гроші також стражники знайшли?

— Гроший не знайшли, тільки їх зловили.

Петрій трохи завагав ся, почувши слова. Він не знав, що тепер почати, а Ізак так говорив далі:

— Моя рада — ходімо зараз до Сигота. Я там також маю справунок, підемо разом; а по дорозі я вам ще маю дещо розповісти. Зрештою я маю в Сиготі багато знайомих і пораджу вам, де і як обернути ся і що робити, аби дістати назад свої гроші в руки.

— Але що вам займати ся так щиро моєю справою? Вона вас ані болить, ані свербить.

— Що мені? — сказав, усміхаючи ся, Ізак. — Ніщо. Хиба то велика річ! Ходіть лише, зберіть ся раз-два, я вам по дорозі все розповім.

— Добре, зараз! — сказав Петрій рішучо. Покликав жінку і слуг і дав їм потрібні розпорядки в господарстві, казав пильнувати хорого, спакував у свою борсукову торбу, що було потрібно на дорогу, взяв на раду Ізака пістолет за пояс, бо Ізак мав такий пістолет, попрощався ще раз з Андрієм і жінкою, но обіцяв, що незабаром поверне, взяв у руки палицю, перехрестився і пішов у слід за Ізаком, що скорими кроками вийшов уже на дорогу.

Мовчки вийшли оба за село. Дорога крутила ся вузькою гадюкою поміж високі, порослі борами гори, понад потоками, що бурили ся ще з ночі від зливи та шуміли, серед величавої, чарівно-гарної і дикої бескидської природи. Чисте небо усміхалося своїм безмежним блакитом до темної зелені борів. Співи нечисленних птахів у темній, таємній глибині лісів були самотніми ознаками життя в тій широкій, гористій околиці. Аж до угорської границі не було вже ні села, ні жадної людської оселі. Подорожні були, як їм видавалося, самотніми людськими істотами серед того буйного і різнобарвного світа.

— Ви, бачу, мали мені щось сказати, — зачав Петрій.

— Так, — відповів Ізак. — Ви питали мене, що мені так до вашого добра, і я хочу вам сказати. Послухайте лиш, будьте ласкаві, отсеї повістки.

Петрій поглянув здивовано на Жида. А Ізак зачав оповідати:

— Перед кільканацятьма роками стояла за селом Розгірчем велика, мурована коршма. Молодий арендар, що в ній сидів зі своєю родиною, славився на цілу околицю дуже багатим і чесним Жидом. Говорили, що в нього великі скарби, що він знайшов

один сховок Довбуша і забрав із нього немало золота. Але то була неправда. Він був собі, правда, не дуже бідний, але й не багатий. От сидить він собі раз у суботу вечером при шабасі, а коло нього молоді Рухля, його жінка. Було то в осені. Зимний дощ цідив як із ведра, а вітер кидав грубими краплями в очі, як тільки було на двір показати ся, та термосив запертими віконницями коршми.

— Не дай Боже тепер бути кому в дорозі в таку слоту! — сказав Жид.

— Мені якось аж лячно тут самій на тій пустині, так далеко від людей, — прошептала Рухля, надслухуючи з трівогою.

В тім крізь свист вітру і плюскіт дощу почули ся на дворі людські голоси. Хтось сильно застукав до брами.

— Грицю, біжи, відчини браму! — сказав Жид до парубчака, що служив у нього.

Гриць поволи, нерадо підняв ся зі свого тапчана і, воркотячи щось під носом та проклинаючи подорожних, що йому переривають і ту хвилю спокою (хоч та “хвилина” тягла ся у нього звичайно цілу ніч і цілий день), поволік ся поволи відмикати браму, до якої все ще не переставали стукати і гримати.

Незабаром заскрипіла брама на завісах. Стукіт утих. Почули ся змішані крики, навіть здавало ся Жидівці, голос Гриця долетів до її слуху. Та в тій самій хвилі завив і засвистав вітер так сильно, що не можна було нічого чути.

Настала хвиля німої очікування в коршмі.

Чекає Жид, чекає свого Гриця, нема Гриця.

Жде подорожних, прикладає лице до вікна, аби виглянути на двір. Вікно мов би смолою обліплене.

Нараз широко відтворюють ся двері, входить п'ять хлопів з недобрими, зловіщими поглядами і страшними, густо оброслими обличчями.

— Добрий вечір, Жиде! — крикнув перший із них, низький, рудий, плечистий хлоп, як здавало ся, старший між ними.

— Доброго здоровля, — відповів Жид.

Рухля задеревіла, побачивши незвичайних гостей. Стояла бліда, оперши ся о грубу, і не рушала ся з місця.

— Ну, бачиш, братчику, ми прийшли до тебе в гостину! Ти нас не сподівав ся під нинішній час, правда?

— У мене дім гостинний, панове, — відповів Жид, — я мушу кожного часу гостей сподівати ся.

— Ну, як так, мій любенький, — заговорив знов рудий, — то гости нас і став ся, як треба! Або знаєш що, дай сюди ключі. Нас більше, скорше самі собі услужимо, а ти не потребуєш, серденько, трудити ся.

Товариші рудого різько засміяли ся на ті слова. Жид, хоч потерпав на всьім тілі, все таки не тратив надії, що ціла річ, котра аж тепер зачала йому являти ся грізною, закінчить ся п'ятикою.

— Ні, панове! — відповів, услужно кланяючи ся. — Хто бачив, аби господар давав гостям самим гостити ся, а сам сидів і дивив ся на те?

— Ні, ні, не бій ся, ми того нікому не скажемо! А зрештою, як тобі не хочеть ся стояти, то можеш положити ся собі, ніхто тобі не боронить! Давай-же сюди ключі.

— Але, панове...

— Нічого але, нічого але, — гукнув рудий, — ключі сюди!

Жид без слова віддав ключі.

— Хлопці, за мною! — крикнув рудий, і гурма людей заповнила коршму.

— Нате ключі, шукайте, перетрясайте, беріть усе, що нам може придати ся!

Жид стратив цілком притомність, голова його крутила ся, перед очима всі предмети мигтіли ясними плямами.

Рухля зі слабим криком упала зомліла на землю.

— Гвалт! Ратуйте, хто в Бога вірує! — закричав що сили Жид.

— Ого-го, братчику, ми на таке не годимо ся. А нуте хлопці, звяжіть їх обоє, завяжіть їм роти, аби не вередили ся, та винесіть туди під шопу на мерву, нехай трохи перевітрять ся!

Хлопці скочили до Жида, звязали його і на пів зомлілу Рухлю, і без милосердя, з диким сміхом винесли під непішиту шопу на дощ і вітер. Студінь до кости пронизувала на пів голих. Вони бачили свою згубу і з німою рішучістю вичікували її.

Тимчасом опришки перешукали цілу коршму, перешукали всі закутки, поперевертали і повалили все, що здатне в господарстві а для них непотрібне, та крім невеликої суми гроший і то дрібними мідяками не могли знайти ані шеляга.

— Га, клятий Жид, — заверещав розлючений рудий, — правду казав, що приготував ся на наш прихід! Ану, хлопці, беріть соломи, вогню, беріть, що треба, будемо по щирости допитувати наших чесних господарів, де поділи гроші?

Із криком кинули ся опришки до Жидів. Деко-трі встигли вже добре підхмелити ся горілкою.

Рудий приступив до Жида і, бачучи, що він зовсім не рушаєть ся, мов неживий, копнув його ногою.

— А що, нехристе, думаєш, що ти так легким коштом від нас видобудеш ся? Ні, братчику, ми не такі, щоб за нізащо трудили ся! Скажи, де гроші сховав?

І за сим словом зірвав йому хустку, якою завязано йому рот.

Жид вив ся по землі, котру дощ розполоскав у рідке болото, стогнав і цокотів зубами, та не сказав нічого.

— Скажеш, чи ні, собача кров? — верещав рудий.

Жид мов би онімів і тільки скляними очима водив із виразом тупої байдужности і розпуки по обличчю грізного ватажка.

— Питаю тебе останній раз, скажеш, чи ні, де гроші?

— Ласкаві панове, убийте мене, посічіть мене на кавалки, як знайдете у мене хоч пів феника більше крім того, що в столику!

— Певне, не знайдемо, як ти їх позаховував, — гукнув один із на пів п'яних пройдисвітів, — але-ж бо в тім річ, аби ми знайшли!

— Клену ся Богом і всім, що у мене святе, дороге й миле, що у мене нема більше гроший, нема ніякого сховку ані навіть наміру вас дурити!

— Бачите, як мякне собака? Та швидко він ще ліпше скрушіє! Хлопці, ану до роботи! Де солома, загрийте його трохи в ноги! Або ні, знаєте що, беріть

насамперед його прокляту Жидівку! Бачите, як поблідла і скорчила ся, мов муха в окропі! Вона нам швидше все виспіває, як лише її припече. Добре то старі люди кажуть, що Жид лише печений добрий!

Опришки вхопили без милосердя нещасливу, на пів мертву Рухлю. Вона мабуть іще не прийшла до себе, бо голова її звисла, лице посиніло. І слівця не писнула, як її брали. А інші вже зачали перевеслами із сухої соломи обкручувати її ноги.

— Боже мій, моя Рухля! — крикнув у крайнім відчаю Жид, і зібравши останні сили, закричав знов:

— Гвалт, гвалт! Хто в Бога вірує, ратуйте, ратуйте, не дайте душі загинати!

Саме в тій хвилі стих вітер на хвилину, і розпучливий голос Жида дзвінко розлетів ся по лісах і горах.

Але опришки як стій завязали йому рот і нещасний мусів німо дивити ся, як ті нелюди кинули ся мучити страшними муками його любу, на пів мертву жінку. Серце його стискало ся в груди в почуттю безсилля, що бачить її тяжкі муки, а не може їй допомогти.

Уже клятї обступили Рухлю, вже засвистали в повітрі їх канчуки, вже серед проклять, сердитих слів дав ся чути слабкий стогін мученої, вже її випитують за гроші, та вона нічого про гроші не знає, вже ватажко кричить голосно: “Вогню!”, в груди Жида стигне остання крапля крови, — коли на раз почув ся гук рушниць, упали два вистріли, і рудий і другий опришок трупами впали на землю. Решта розбігла ся з криком, покидаючи свої нещасні жертви. Тільки коршма, серед котрої опришки розложили великий огонь, горить у середині. Дим валить вибитими вік-

нами, а полум'я рухомими огняними язиками лиже вже стріху, що тріщить, сичить і курить ся.

У світлі пожежі бідний Жид бачить при собі чоловіка невисокого росту, який розв'язав його і каже йти за собою в село. Сам він бере на руки задеревілу Рухлю, обвиває її своїм широким сердаком і несе мов дитину до села.

— Та що довше оповідати? Ви вже самі всего догадали ся, Кириле! Той нещасливий Жид, — то я, а його несподіваний поратівник — ви! От чому мені на душі ваша кривда!

— Вчора вечір перед сном дивлю ся на образ Рухлі, що його ношу на груди, дивлю ся і... нагадав собі той страшний вечір, котрий позбавив мене мого мешкання, мого спокою і мого щастя на ціле жите!

— Добродію, — додав Ізак зі слезами в очах, — ви спасли нас із рук тих страшних людей, ви завели нас до села, ви бодай ще на хвилю вратували жите моєї Рухлі! Та вона не могла пережити того переляку, тої муки, котру витерпіла на страшнім вітрі й зимні, ... вона, як весняний цвіт, звалений морозом, незабаром зів'яла на моїх руках!

Петрій живо пригадав собі ту пригоду. Він саме в той час із одним тільки слугою подав ся до Розгірча, бо в тамошнім камени була також одна з Довбушевих криївок, хотів із неї забрати гроші і перенести до головного сховку. Лишивши слугу в селі, сам осторожно, узброєний у рушницю-подвійку і пару добре набитих пістолетів, рушив до каменя; вертаючи вже з грішми, почув страшний крик Ізака і поспішив скоро на поміч нещасному.

— Я вам того ніколи не забуду, — казав Жид,

— я вам завдячую своє життя, чому мені вам не віддячити ся? Лише що значить та мізерна річ, у якій вам хочу допомогти?

— І то багато значить, приятелю, — відповів Петрій, — бо показує ваше щире серце! Але будьте ласкаві, доповідajte, що з вами було далі.

— По смерті моєї небіжки Рухлі життя моє стало ся одним, неперерваним пасмом жалю, горя і смутку. Я лишив ся без дому, без засобів, без нічого; я не мав ні батька, ні матери, ні жадної рідні на світі, став круглим сиротою. Коршма згоріла не вся, та незадовго розвалила ся, бо не було кому взяти ся до направи. Я від того часу не міг і поглянути на те місце, що бачило моє страшне нещастє, і блукаю по світі між чужими людьми.

— А чим же ви займаєте ся? — запитав Петрій.

— Чим займаю ся? О, на те тяжше відповісти, як запитати! Тисячі робіт, тисячі справ переходили через мої руки. Я поклав собі після того нещастя решту життя помагати своїм братам!

Петрій широко видивив ся на незвичайного Жида. Ті слова здивували його. Йому ніколи не лучало ся бачити Жида, котрий би займав ся чимось подібним. Йому навіть видавало ся зразу, що страшне нещастє і тривога тої ночі, про яку оповідав Ізак, помішали його розум. Але поглянувши на тихе, спокійне лице Ізака, на його ясний, розумний погляд, він покинув ту думку і в задумі мовчки йшов далше.

Х.

Іванко.

— Мій батько, — говорив далі Ізак, — був досить бідний арендар, але все таки, не маючи дітий

крім мене, старався мене вивчити, посилав мене до школи. Там то вже в моїй душі повстали перші зароди думок, які вас тепер певне дивують. Батько мій постарів, не міг далше сам вести коршми, і взяв мене зі школи до дому. Я скоро привик до ґаздівства, оженився і по смерті батька зачав далі вести його зарібок, шинкував. Тут, у відлюдній тишині, мої думки, перше трохи неясні, дозрівали і міцніли, та я все ще таки не знав, що робити. Аж страшний удар піпхнув мене до діла.

— І що ж ви хочете робити?

— Я вам так вдячний, добродію... ви спасли мене і заховали для нового життя, для нової дороги, якою доси в нашім краю ні один Жид не йшов. Я вам скажу все так щиро, як ще нікому доси не казав! Ви бачите самі, що в нашім краю багато Жидів, далеко більше, як в інших краях. Я ходив навмисно за тим по чужих краях, аби пізнати їх життя і відносини до християн. Знаєте, Кириле, там багато дечого инакше! Таж Жид горожанин держави так, як кождий инший, а у нас він п'явка, що висисає цілий нарід!

Петрій мимовільно зітхнув. Він бачив правду тих слів, бачив аж надто добре сумну дійсність, але чути такі слова з уст Жида було йому дивно.

— Най вас не дивує моя щира мова про моїх краян. Тут нема що таїти їх лихих сторін, але треба їх направити. Самі бачите, що се справді так, що вони замість вдячності тутешнім людям за те, що колись у часах лютого переслідування, їх тут гостинно прийняли, нищать і підкопують їх добробут, доводять їх до крайної біди! Лихва, п'янство, туманенє, се ті язви, що вони напустили на нарід, що обезси-

люють його. А крім того з якою ж погордою вони дивлять ся на гоїв.

— І як же ви думаєте всьому тому зарадити? Чи можна ще направити те страшне зло?

— Для щирої охоти і сильної волі нічого нема неможливого, — сказав піднесеним голосом Ізак. — Ходіть, я вам скажу, які мої погляди на сї справи і що я зробив досї на тїм полі, чого я добив ся, що думаю робити на будуче.

І Ізак зачав розвивати перед Петрієм свої думки, більше менше такі самі, які сььогодні в устах усіх, а до котрих здійснення змагає тільки не багато щирих сердець...

Тимчасом подорожні звернули з гостинця і ввійшли на вузеньку, досить добре убиту гірську стежку; нею було ближше, хоч іти небезпечнїйше. Стежка вела високими верхами і густими смерековими борами, в котрих крило ся багато дикої звірини. В зимі ніхто нею не ходив задля вовків і сніжних заметий, тай у літі рідко пускали ся нею сам-на-сам подорожні. За те в двох, у трьох, із доброю рушницею в руках можна було йти безпечно, — а дорога була далеко приємнїйша, околиці далеко ріжнороднїйші, нїж гостинцем. Петрій дуже добре знав ту стежку і ті ліси, а Жид ані хвилі не вагав ся йти за ним.

Оба ввійшли незабаром під густе, темнозелене склепінє відвічного бору. Не мало там було таких місць, на яких не станула людська нога, де сокира ніколи не діткнула ся свобідних дітий пустині, столітніх смерік і ялиць. Одною тільки старістю, вихром, перуном або червами повалені на землю залягали вони її своїми велитенськими пнями, поволи,

десятки літ гниючи і вкінці розсипаючи ся на дрібне порохно.

Вже зачинало вечеріти. Подорожні прискорили кроки до найблизшого села, до котрого було ще три милі доброї, лісової дороги. Розмовою скорочували собі час подорожі і не оглянули ся, як довкола них почало темніти, як предмети ставали щораз невідразнійші, зливаючи ся з іншими в темну стіну.

Нараз перед ними щось зашелестіло, немов кинув ся який звір, виполошений із свого леговища. Петрій бистро поглянув за предметом, що втікав, але предмет не подавав на звіря. Петрій бачив, що се біжить щось біле просто, на двох ногах. На раз те, що втікало, видно, запутало ся ногами в гущавині і з розмахом гримнуло собою об землю, видаючи страшний, людський зойк болю.

— Ти хто? Стій! — гукнув Петрій. — Стій, бо стріляю!

— Та я вже не тільки стою, але й лежу! — простогнав утікач плачливим, хлопячим голосом. — Будьте ласкаві, панове, даруйте мені жите, ... я нічого не винен, ... змилюйте ся, ... не губіть мене.

— Що таке! — буркнув сам до себе Петрій, — чи мене слух зводить, чи се й справді Іванко Довбущучин?

І Петрій приступив до хлопця, що все ще лежав на землі і жалібно стогнав, просячи дарувати йому жите.

— Але-ж бо мовчи, дурню! Кому треба твого комарового житя? — крикнув сміючи ся Петрій. — То ти, Йванку?

— А то ви, стрику Кириле? Слава тобі, Госпо-

ди, що ви надійшли... Я вже гадав, що згину в тій проклятій пустині!

— Ти що тут робиш! — питає Петрій, підіймаючи його і оглядаючи, чи не покалічився.

— Ні, стрицуню, я ніде не покалічився, лиш ударився трохи в голову і потовк собі коліно. Але се нічого. Коли ви тут, я вже не боюся!

Іванко поцілував Петрію в руку і, держачи її, говорив далі:

— Я вчора рано вигнав худобу до ліса і пасу. Аж приходять до мене Сенько й Ленько, Довбущукові сини і кажуть: “Іванку, ходи з нами!” А я кажу: “А худоба? Хто буде худобу завертати?” А вони кажуть: “Не бійся, дурню, чорт худоби не забере! Ходи, татуньо казали, аби ти йшов з нами!” А я знов до них: “Та по що маю йти з вами?” Але вони мене один за одну руку, а другий за другу, таї кажуть: “Ходи, дурню, і не питай, коли кажемо!” Я пішов. Ми йшли лісами, дебрами, чагарами такими, що крий, Мати Божа, вони передом, а я за ними. Я собі геть ноги пооббивав, плачу кричу, аби заждали на мене, але вони все кричать: “Борше, борше, ти жабо мала, ми не маємо коли!”

— Я вже не питаю, біжу за ними, що сили. Нараз вони стали, казали мені зачекати на місці, а самі полізли в дебрю, та таку глибоку, темну та страшну, що я боявся й заглянути до неї! Незабаром потім вилізли, несучи щось у мішках під полами. І знов зачали ми йти, але вже поволійше. Я питаю Ленька: “Що ви, вуйку, несете?” А він мені каже: “Мовчи, дурню!” Ми пішли далі. Аж десь геть із полудня зайшли сюди, ось тут, де та яма під берегом у дебрі. Там вони пішли до ями, а мені казали зачекати на дворі.

В середині були досить довго, нарешті вийшли вже без нічого. Ленько питає мене: “А що ти, Йванку, змучив ся?” А я кажу: “Ще й як!” “На,” каже він мені, “тобі хліба і чекай тут, доки ми не вернемо!” “А коли-ж ви вернете?” питаю я. “Ми не забавимо,” відповів Ленько. “Але памятай, ані на крок не відходи мені звідси!” “А знаєш що,” додав Сенько, “я тобі дам роботу! Назбирай і наклади моху під суху ялицю, ми тут заночуємо. Але не важ ся мені йти там”, і показав яму. “Як ми прийдемо, то зараз пізнаємо, чи ти там був, а як так, то памятай, що твоя смерть!” Я напудив ся дуже, а вони пішли.

— Ну, і ти чекав на них? — питав Петрій.

— Ба, а як, стрику, чекав! Моху наносив, укусив два-три рази хліба, напив ся води з потоку, тай чекаю, чекаю... нема вуйків. Я бояв ся дуже з початку, далі дивлю ся, нема нічого небезпечного, то й ляг спати. Нині рано збудив ся, зачав оглядати ся. Пригадав собі, де я, сїв на свій мох, тай сижду.

— До ями ти не заглядав?

— Ні, стрику, — я бояв ся туди йти: хто знає, що там!

— Ну, а чогож ти туди нишпорив?

— Я ходив довкола, виглядав вуйків, а надбавши ту доріжку, сїв коло неї, думаючи, що вони нею надійдуть.

— Як так, то провадь нас до тої ями!

В душі Петрія засвітала несподівана надія що відшукає свою згубу! Він не сказав Ізакови нічого, але за Іванком рушив у глиб цілком уже темного яру, заваленого грубими гниляками так, що з великим трудом можна було крізь них дібрати ся до долу.

Вони продерли ся більше-менше до половини глибини дебрі і спинили ся під грубезною сухою ялицею, вершок котрої перун скинув їй самій під ноги.

—Ось тут моє місце!—сказав Іванко, тяжко віддихаючи з утоми. —Ось тут можете переночувати на тім моху!

Тимчасом Петрій добув гніт, який мав усе при собі. Бліде світло облило предмети довкола них, а темрява за ними стала ще густійша.

Подорожні оглянули мохову постелю, дерева довкола, і подали ся до темної печери, котру вижолобила вода в стрімкій стіні яру. Та пізнійше людські руки, здаєть ся, опришків розширили її і зробили з неї вигідну криївку, заслонену гнилими трамами, густими корчами колючих ожин і всякого лабазу, що око невинного чоловіка ніяким чином не відкрило би її. Петрій знав її добре, і не раз вона ставала йому в пригоді в молодших літах, коли зносив із подібних криївок Довбушеві гроші та мусів ховати ся перед ріжними неприятелями, людьми і звірями. За Петрієм, осторожно пробираючи ся крізь густі корчі ожин, ішов Ізак, а за ними малий Іванко. Він дуже був цікавий побачити, що сховали вуйки в тій темній норі.

Петрій пильно перешукав усі закутини печери, та не міг відкрити нічого. Аж за другим разом у щілині, котрої перше не добачив, знайшов два шкіряні мішки, і витягнувши їх, показав Жидови.

—Ось моя згуба!—сказав Петрій.

—Яка згуба?—запитав здивований Ізак.

—Гроші, що мені вкрадено.

—То ті вуйки, про котрих хлопець говорив, були... Ага, вже зачинаю розуміти!

Петрій не відповідав. Усі вернули назад під ялицю, де мали спати і, покріпивши ся тим, що мали про собі, полягали. Місяць підняв ся саме на небі і, продираючи ся крізь густе галузе, ледви-ледви заглядав у лица подорожних.

Глибока тишина залягла цілий величезний бір.

— Спите, Кириле? — спитав по досить довгим часі Ізак виразним, але тихим голосом.

— Ні, не сплю, або що?

— Та ніщо, я не можу заснути.

— І мені не хочеть ся спати.

— Говорім дещо.

— Та про що?

— Я маю вас щось запитати. Ви здаєть ся, вернете тепер до дому, правда?

— От і я про те думав. Але я вже рішив ся: піду на Угорщину з вами.

— А то чого?

— Мушу тих бідаків увільнити з вязниці.

— Що вам до них? Нехай злодії сидять!

— Ні, приятелю! — сказав Петрій. — Ви певно підозріваєте мене, що я нещирий, скритий, і догадуєте ся, що більше знаю про злодіїв, ніж говорю. Воно й правда, та вибачте, що не можу вам сказати всего, як і що... Велика присяга вяже мене, не можу нічого говорити, що могло би їм пошкодити, а навпаки, мушу для них робити добро!

Ізак здивував ся немало, почувши таке. Не допитував Петрія ні про що білше, тільки звернув розмову на инший предмет.

— Як ідете зо мною, Кириле, то я скажу вам ще щось, може вам воно придасть ся. Ті гроші, котрі ви тепер віднайшли, зложіть у банку в Сиготі. Се

вно великі гроші, то з них наросте великий процент.

— То небезпечна річ, — сказав Петрій зі звичайною в Русина недовірливістю до всяких спекуляцій.

— Нічого тут небезпечного! Я беру цілу справу на себе, а думаю, що мені можете повірити.

Петрій не сперечався довше і пристав на те, що казав Жид. “Хто знає,” подумав собі, “в якій пригоді можуть стати ті гроші, — як не мені, то когось по мені!”

— А що буде з малим? — закинув Ізак.

— Малого відошлю до дому, скажу йому добре, кути йти, — і най іде!

І оба довго ще говорили про всячину. Нарешті ж перемогла втома, і оба поснули твердим і спокійним сном. Лиш малий Іванко, що спав між ними, гикав ся і кричав крізь сон... Видно, вуйки нагнали йому не малого страху.

XI.

Любов Андрія.

Олеся Батланівна була гарна, дуже гарна дівчина. Андрій знав її ще змалку, і давно, давно полював її. Але любов його не була та пристрасна, горяча, шумна любов, що вбирає любу особу якими б тільки словами ідеалу, що говорить багато про себе, добиравши найтонших красок, аби висловити найменші відтінки чуття. Се була тиха, сильна й повна самоповаги любов, ніжне прив'язанє брата до сестри, багатство тихого, родинного щастя в життю.

Бувало Андрій давнійшими літами цілі вакації проводив із нею. Він щиро думав подружити ся колись із тою гірською цвіткою. Він старався дати

їй більше просвіти, аби тим зблизити її до себе. Навчив її читати і писати, впоїв у неї любов до рідного краю і освіти, доставляв їй книжок, котрими могла просвічати свій ум і своє серце.

Батько Олесі, що був у громаді війтом і вважався одним із перших богачів, не спиняв того. Він пізнав щирі наміри Андрія і лишав дочці досить часу читати та розмовляти з Андрієм.

По відході батька на Угорщину Андрій подався зараз до Батлана. Йому хотіло ся побачити свою цвітку, як звичайно звав Олесю, поговорити з нею, почути її щирі слова, — та йому жаль було, що не міг уже, як давнійше, вилити перед нею всего, що йому лежало на серці, висповідатися зі своїх діл та почувань. Його взяла присяга...

Батлан сидів недалеко церкви за рікою, а за його гарною, просторою, хоч і не новою вже хатою простягався старанно оброблений і управлений огород під ярину. Саду, як звичайно в горах, не було. Сильні морози і каменистий ґрунт не дають розвивати ся ліпшим овочевим деревам.

Війшовши в хату, Андрій застав у ній тільки старого Батлана, що лежав на постели від учорашньої бійки, та стару сумну Батланиху, що заходила ся коло нього. Олеся полола в городі. Батлани привитали його чемно.

— А, все таки ви ще про нас не забули, Андрійку, — сказала стара весело.

— От дала би ти спокій з такою дитинячою назвою, Юстино, — озвав ся з постелі Батлан, — адже панич уже не дитина, щоби ти їх кликала Андрійком.

— Ну, ну, нанашку, я тим дуже тішу ся і зівсім

за те не гніваюся! Хиба у нас у школі инакше кличуться ученики між собою?

І обоє старі почали щиро і зі співчутем розпитувати Андрія про шкільні часи, про товаришів, про поворот.

— А деж Олеся? — запитав, легко червоніючи, Андрій.

— Ваша учениця не занедбує, правда, ваших наук, але й моїх не вільно кидати їй у кут, — сказала мати, котра видно гордилася своєю дочкою. — Пішла в город. Там щось треба обполоти, а я мушу сидіти дома! Бачите, яке нещастє нас постигло і то на гладкій дорозі?

І за тим словом показала на старого, котрий лежав на постелі обв'язаний хустками.

Андрій короткими, але щирими і сердечними словами виразив свій жаль задля того нещастя, а по короткій розмові вийшов у город шукати Олесі. Вона саме скінчила роботу і вертала до дому, коли нараз побачила гостя.

— Ах, — Андрію, — се ви! — скрикнула, весело йдучи йому на зустріч і подаючи йому руку. — Як же вам пішов іспит?

— Добре, панно Олено!

— Кілько раз я вас уже просила не кликати мене панною, а ви все своє! Що я за панна? Я дівчина, не панна!

— Ну, ну, не гнівайтеся, Олесю, — я так — забувся! Але як же ж ви тут проживали на селі?

— А як же би... спокійно! Трохи було нудно без вас, — сказала вона почервонівши, — але за то я мала ваші книжки. Що за гарні річі, — як я їх читала, то й спати не хотілося, все би читала! Але

чекайте лиш, щось то я вам такого мала сказати!... Ага! Коби ви знали, який мені сеї ночі сон дивний приснив ся!...

— Ну?

— Е, ви-би хотіли, щоби я вам його під голим небом говорила? Вертаймо до хати. Мамуня десь уже злагодили дещо, ви будете кріпити ся, а я тимчасом розповім. Я ще нікому того не оповідала, то будуть і мамуня й татуньо слухати. Не знати, що вони на те скажуть?

І вернули обоє до хати, де Батланиха вже накрила стіл чистим, білим обрусом і заставила на ній по просту, та смачно зварений сільський обід.

— Бачите, Андрійку, — позвольте називати ся так, бо я стара, вже так до тої назви привикла, що не втну инакше! Ми нині троха запізнали ся з обідом, тож будьте ласкаві, не погордіть нами й пообідайте з нами разом, по давному.

— Алеж я вже обідав дома, — сказав Андрій.

— Се ніщо, не переїсте ся, — жартувала Олеся.

Андрій усів за стіл обік старого Батлана, котрого жінка підвела з постелі і посадила за стіл. Олеся не сідала разом із ними. Вона була за господиню, і приносячи страви, оповідала свій сон.

— Пригадуєте собі, Андрію, як ви давнійше часто мені роказували про ту страшну хвилю, коли на вас у лісі під Чорною Горою напали медведі? Отож то мені таке саме приснило ся. Мені здавало ся, що саме вечеріло. Сонце на заході обливало хмари крі-
вавим світлом, а на ній темними рисами вирізувала ся Чорна Гора. На найвисшій кам'яній иглиці стояв той сам високий старець з похиленою головою і з руками на хрест на груди, той чоловік, про якого ви

мені оповідали. А під горою серед скальних, острих відламів я бачила вас, як ви дерли ся в гору. Нараз за вами вирвав ся якийсь страшний, чорний чоловік, ухопив вас за руки і з розмахом кинув у глибоку розвалину, на дні котрої стреміли щербаті зуби острих, кам'яних відломів. Немов червона блискавиця, злетів таємний старець із вершини иглиці і підхопив вас на лету на руки. Щербаті, кам'яні зломи розступили ся під ним, глибока пропасть дихнула холодом і чорною темнотою, а в тій самій хвилі ви провалили ся оба в глибінь. А чоловік, що вас кинув, від великого розмаху стратив також рівновагу на острій скалі і гримнув собою тяжко на другий бік на такі самі щербаті, острі, кам'яні зубці. Я чула страшний, смертний стогін його, бачила кров, що бризкала високо до гори. Я стояла, здавало ся мені, десь, ніби то на камені, — а підомною шуміли і бризкали хвилі глибокої ріки. Я бачила все те, і серце в груди стяло ся ледом, холод смертельний проник усе тіло, — я не могла ані кричати, ані плакати, ані з місця рушити ся. Нараз видало ся мені, що з густого ліса вирвали ся два страшні медведі і зачали мене шарпати. Я стояла, мов окаменіла. Бачила глибокі рани, чула біль, та не бачила крові, і кричати не могла. Нарешті в страшному відчаю я добула всіх сил і з окриком кинула ся зі скали в глибокий шум води, що розприсла ся під мною сріблом. Я ще останній раз закричала і в тій самій хвилі пробудила ся.

Старі різно толкували той незвичайний сон. Андрій мовчав. Його лице покрило ся хмарою задуми і меланхолії, що виступала у нього все на саму згадку про страшну пригоду з дитинячих літ. По обіді попрощав ся з Батланами і пішов до дому.

Мати сиділа сама дома і шила. Слуги порозходилися до роботи, тільки недужий старець стогнав і кричав охриплим голосом якісь невиразні слова, перериваючи загальну тишину. Лице старця все ще було таке ж страшне, як вчора, і Андрій не міг без внутрішнього зворушення глянути на нього. Загальна тишина в домі немов очарувала його. Він вийшов під хату і, сівши на приспі, потонув у думках.

Уже зближався вечір, і Андрій усе ще сидів у задумі на приспі. Душа хлопця була в дивнім настрою. Вражіня двох останніх днів сильно її заворушили, і, здавалося, на довго прогнали її спокій і рівновагу. Все мішалося в його уяві... Почуття одні за другими тисли ся, мов тумани в темний, лісистий звір, — він не міг ні одного з них зрозуміти, хоч кожде відчував окремо й виразно. Вкінці над усіми думками запанувала одна думка, перетримавши виринуло поле його роботи, пусте, тернисте. Його добродушна натура все насувала йому на ум вагання що до злоби Довбущиків, усе шептала йому: "Хто знає, чи не можна би щирим, приятельським способом порозуміти ся з противниками? Хто знає, чи не дало ся б привести до згоди обі родини і з так великими засобами, які були в руках Петріїв і Довбущиків, зачати зараз роботу для народнього добра, по селах і місточках закладати руські народні школи, попірати шкільну руську молодіж, аби виробити з неї народню щиро-руську інтелігенцію. Такі думки, як світляні огники, блискали перед його уявою і щезали, блискали і щезали, та виринаючи щораз частіше, поволи скріпляли в його серці намір пробувати щастя, першому подати завзятим противникам руку до згоди. Не можна заперечити, що тут було також і не

мало молодечого еґоїзму. Андрій бачив уже наперед здивованє батька, як він, вернувши з Угорщини, довідаєть ся про згоду і щирю дружбу Довбущуків із ними, вже тепер чув похвали, котрими батько вихваляє його рішучий крок.

Темнота, що поволи огорнула природу, розяснила ще більше його думки. По вечері заснув Андрій, поклавши собі в голову, невідмінно завтра піти на Довбущуківку і подати ворогам руку до згоди.

XII.

Стара в пустині

Загляньмо ще раз у Довбущуківку. Темна, але погідна тепла ніч прикрила землю. Вже пізна пора, і в Довбущуківці всі, здаєть ся, полягали спати. Тільки в одинокій просторій “пустині” михтить блідий каганець і непевним блиском обливає предмети в тій безлюдній і мертвій оселі.

Пустинею звала ся, як уже давнійше згадано, маленька, віком похилена і ніким не замешкана хатина на збоці Довбущуківки. Там, як казали, родив ся Олекса Довбуш.

Каганець світив блідо. Крізь щілинки полупаних дверей падало його непевне світло до сїний, котрих непобілені стїни були порохнаві і погризені червяками. В самій хаті не було нічого крім старої деревляної лави і грубої ялової колоди на середині, яка, здавало ся, була ще з тих часів, як на подібних колодах падали невинні руські голови.

За якийсь час увійшли до хатини брати Довбущуки. Попереду йшов, схиляючи ся в двоє, понурий Олекса, прикусуючи долішню губу, а за ним Демко. Вони мовчки посїдали на лаві.

— Уже пізно, а наших нема! — сказав Демко.

Олекса мовчав, схиливши велику, як таран голову.

— Ти ще, брате, бачу, гнівний на мене за ранішнє? — відозвав ся Демко, звертаючи ся до Олекси.

— І як мені не гнівати ся, коли то твоя вата, що ми мусимо дальше завдавати собі муки і праці з тими поганцями? Вже були би їх обох певне мали тепер в руках!

— Щож робити? Роздумай сам, чи я винен, що крикнув не хотючи з болю? Ну, але не бій ся — швидко ми за те гарно відплатимо ся їм!

Знов наступила довга мовчанка. Олексі вично, не хотіло ся говорити. Демко зачав перший.

— Олексю, не чути нічого про твоїх співів? Прийдуть нині на збір?

— Не прийдуть.

— Ба, але товариші чекають на поділ грошей. Що ти їм скажеш?

— Скажу їм, що нема хлопців із грішми!

— Але де ж вони? Я їх дома не бачив.

— Ну, я був би дурний, держати їх дома, як знаю, що прокляті пройдисвіти могли би кожної хвили прийти по них. Я їх вислав, аби скрили гроші, доки я тут з товаришами не впораю ся.

— А як же ти хочеш з ними впорати ся? Що хочеш з ними зробити?

— Чекаю, доки мені не зловлять Петрія, — а потому...

— А потому?

— Брате, можна спустити ся на тебе?...

— Як на себе самого! Хиба не знаєш, що й мені треба позбутися того небезпечного спілництва?

— Як так, то добре! Робімо разом! Як закінчить ся робота з Петріями,... треба скликати їх разом у лісі, на Чорній Горі,... і там почестувати...

Се останнє слово вимовив Олекса якимось дивним тоном. Демко ще не догадав ся нічого, і допитливо поглянув на брата.

— Гай, то ж то дурна голова! Я цілком чесно думаю... Принесемо барилку горілки заправленої ріжними корінцями, — тай годі!

Тепер Демко порозумів пекельну думку брата і затремтів на цілому тілі.

Під хатою щось зашелестіло. Олекса замовк і став наслухувати.

Довкола було тихо.

Правду сказав славний поет: *Es ist der Fluch der boesen Tat, dass sie gebaerend stets nur Boeses zeugen muss.* Так стало ся і з Олексою Довбущуком. З початку незлий чоловік, він міг би був під добрим проводом стати й цілком добрим. Але батько його впоїв у нього смертельну ненависть до Петріїв, що, мовляв, старають ся на всякий спосіб знищити його рід і його самого, правого спадкоємця Довбушевих скарбі. Зовсім природним наслідком того було, що Олекса звик до неробства, бо ж мав мати Довбушеві скарби, що звик усяке нещастє, всяку недолю, котра його постигла, складати на шию Петрія, що зачав рішучо думати про відплату злом за зло, про знищення Петріїв. Тому звязав ся з пайкою лісових розбишак, а тепер, як побачив, що їх спілка може більше зашкодити, як допомгти йому, наважив ся на страшну річ, усіх потроїти! Демко похнюпив голову, почувши страшні слова.

Оба брати довго мовчали, не сміючи глянути один на другого.

Нарешті з криком і галасом увійшли товариші, і зачала ся нарада.

Олекса говорив їм про свої пляни, як би то дістати Петрія в руки, як його допитувати і мучити, аби показав місце, де скрив скарби Довбуша, та нічого не згадував про гроші, які при помочи тих самих товаришів удало ся йому вислідити і викрасти.

— А ба, ватажку, — відізвав ся один низенький, живий і досить добре убраний нероба, — та же, здаєть ся мені, головна мета, чому ми сьогодні зібрали ся, був поділ винайдених гроший! Деж ті гроші? Давайте їх сюди, нехай порозділюємо!

На лиці Олекси не видно було ніякої зміни. Він спокійно відповів:

— Ще нема синів; вони пильнують гроший у горах і я казав їм нині принести їх сюди. Вони надійдуть незабаром.

— А хто їх там знає? Може їм там трапила ся яка біда, — сказав несмілим голосом Демко, котрого в грудях дусило ще після страшних слів, які чув від брата.

Розбишаки зачали бурчати на спізнє. Вони сподівали ся вже застати все готове, а тут незадовго й ранок. Олекса сидів тихо. По хаті йшла голосна розмова про різні злодійські штучки, аж нараз закрипіли двері хатини, і мов мара всунула ся до середини стара Горпина в довгій, білій сорочці і білій намітці. Вона звільна подала ся на серед хати, а каганець освітив у тій хвилі її страшне лице. Очі її блищали диким вогнем, а червоні обвідки повік надавали їм іще більше страшного виразу.

— А поздихали би ви всі! Щоб ваші діти попере-
реводили ся, та щоб вашу роботу Бог прокляв! Я
давно сліджу за вашими поступками, синочки любі,
і тільки вам кажу: “Нехай вас Бог проклене так, як
вас прокляв батько, якого ви збитого викинули у ліс,
як вас ось тут проклинає мати! Щоби ви на шибе-
ниці позадирали ноги, а круки щоб вам заспівали
похоронну пісню, щоб поклювали ваші тіла! Щоб
усе, що зачнете робити, вийшло вам на безголове!”

Олекса без слова вихопив ніж із-за пояса і за-
махнув ся ним на матір, та Демко здержав його за
руку.

— Пустити! — крикнув Олекса.

Тимчасом стара мов відьма зникла з поміж них.

— Стій, — спам'ятував його Демко, — дай спо-
кій дурній бабі! У них усіх така вже натура, що му-
сять кричати! Але той крик, то пустий вітер!

Олекса сів знов. І знов зачали ся наради, знов
залунали сміхи і жарти, але всі що раз неспокійній-
ше дивили ся на обох братів, що не мішали ся до
їх товариства і мовчки сиділи на лаві.

— Ми, здається, на дурно ждемо на ваших си-
нів і на наші гроші, ватажку, — промовив той сам
низенький чоловічок, що перед тим говорив. Він мав
прізвище Невеличкий.

— Ну, то розходіть ся тепер, а за три дні че-
каю вас тут знов. Я гадаю, що мої сини до того часу
вернуть.

— Е, нехай чорт забере твоїх синів, коби лише
наші гроші вернули ся! — буркнув під носом Неве-
личкий і вийшов.

Довбущик не чув тих слів, він потонув у тяжкій
задумі.

Незабаром усі товариші вийшли і щезли в поблизькім лісі.

— Слава Богу, якось сей раз минуло ся! — аж лекше відітхнув Олекса.

— На що ти їх за три дні сюди скликав?

— Я вже знаю, чому! Ходи, я тобі розкажу по дорозі! Час іти спати!

Демко взяв каганець і оба брати вийшли, зачинивши за собою двері.

Та товариші, як лиш увійшли в ліс, зараз пристанули і утворили колесо довкола Невеличконого. Невеличкий стояв поважно в середині.

— Що, що? Що вони говорили зі собою? — питали всі разом.

— Пст! — шептнув Невеличкий, поклавши палець на уста.

Товариші зрозуміли знак і замовкли.

Невеличкий оповів їм тихцем розмову обох братів, яку підслухав. Всі аж об поли руками вдарили.

— Ось воно що! А ми їм вірили!

— Ми їх розірвемо на кусні, ми їх посічемо! — кричали деякі.

— Стійте, — говорив Невеличкий. — Я маю гарний плян, оповім вам потому. Але тепер треба нам ще слухати їх; лиш не треба їм нічого дати пізнати! Треба ж дістати в руки Петрієві гроші! А тепер кождий на своє місце.

— Славно, славно! — закричали товариші і миттю, мов нічні сови, розпирхнули ся по лісі.

XIII.

Андрій у Довбущука

На другий день рано по сніданю, не сказавши навіть матери нічого про свій намір, вибрав ся Андрій, повний надії, на Довбущуківку. Серце його мимовільно стискало ся зловіщим прочутом. По дорозі вступив до Батлана. Старому було вже далеко ліпше, а Олесі знов снили ся неспокійні сні. І їй нічого не сказав Андрію про свій намір. Та вона така була неспокійна, так рада була його довше при собі задержати, що старі аж дивували ся. Мати мусіла їй навіть зганити те, що так довго задержала Андрія. Розставши ся з Андрієм, Олеся почула себе так самотною, так неспокійною, що сльози самі від себе виступали їй на очі і котили ся по її гарнім лиці. Вийшла з хати, аби на самоті виплакати ся, хоч сама не знала, що з нею робить ся.

Андрій з тяжким серцем ішов дальше. Його запал, здавало ся, поволи остигав, але він таки рішив ся, будь-що-будь, поставити на своїм і спробувати, чи не вдасть ся привести добрим способом роз'єднані родини до згоди.

— Слава Йсусу Христу! — промовив він, входячи до Олексової хати.

Матрона, що заходила ся коло печі і варила бараболі на обід, задеревіла ціла на вид молодого чоловіка, про котрого її чоловік згадував не раз із такою злобою. Вона не знайшла в груді голосу, щоб відповісти на його привитанє, лише переляканим, майже мертвим лицем дивила ся на нього. Олекса спав іще після нічної наради, та Матрона не сміла перестерігати Андрія при ньому. Вона бояла ся свого чоловіка, навіть тоді, як спав.

Андрій здивованим, але спокійним оком поглянув на ту непривітну оселю. Його очи падали то на нещасливу жінку, що мов тінь стояла коло печі, то на нутро помешканя. Все було занедбане, давно не чищене і брудне та проймало непереможною відразою. Олекса в брудній, давно не праній сорочці лежав на постелі, маючи під головою приколоток соломи, накритий брудною веріткою. В горішній частині хати клубився дим, як се звичайно буває в курних хатах. Андрій, відколи жив, не бачив такого поганого мешканя.

В тій хвилі Олекса проворкотав щось крізь сон під носом і пробудився. Обернувшись, побачив гостя, — і око його заясніло дикою радістю.

— Матроно, а се хто у нас? — запитав своїм медвежим голосом, немов не довіряючи власним очам.

— Я, Олексо, я, Андрій Петріїв. Маю з вами дещо поговорити, — сказав Андрій, бачучи, що Матрона стоїть непорушно, мов одуріла, і не може й духу в собі перевести.

— То ви, паничу? — відказав Олекса на око байдуже, але в дійсності нутро його заграло дикою радістю. Він лїниво встав і сїв на лаві проти Андрія.

— А чули ви, паничу, що до нас на Довбушківку не вільно заходити нікому із вашого села? — запитав якимсь нехотя.

— Чув дещо, але думаю, що се для нашої розмови зовсім байдуже.

— А може й не байдуже — відповів Олекса. — Але цікавий я, — додав знов повільно і холодно, — чому ви, паничу, так пильно забагли говорити зі мною, що аж тут мене вишукали?

— Річ дуже важна, Олексо! Я як прийшов сюди, аж напудив ся вашої нужди... Я й перед тим уже чув про неї, але не давав віри!

— Ого! Всі ви такі. Не можете дати віри, що комусь тісно, і тиснете ще гірше! Я цікавий, чого він хоче у мене добити ся тим милосерним голосом? Щось його дуже приперло, або може хоче мене ще із моєї хати так вигнати, як мене вигнав із села! — воркотав на пів голосно, ніби сам до себе Довбущук. А Андрій, удаючи, що нічого не чує, говорив далі:

— Мій батько пішов учора на Угорщину за якимось пильним ділом, от тим то я задумав сам піти до вас і подати вам руки до згоди.

Ті слова вимовив Андрій цілком спокійно, не прочуваючи, кілька нещасливих наслідків мати муть вони для нього.

— Куди пішов, кажете, ваш батько? На Угорщину? — повторив Олекса. — А не можна знати, чого йому там треба?

— Не знаю! Що до того, що я вам сказав, то я...

— Вибачайте, що вам перерву, паничу, — сказав, устаючи Олекса, і взявши жінку за руку, вийшов із нею до сінни, заперши за собою двері.

Андрій лишив ся сам. У його голові що раз яснійше укладав ся плян розмови з Довбущуком. Та ось Олекса увійшов знов, сам, без жінки.

— Знаєте що, паничу? Тут не місце нам до так важної розмови. Чи не ліпше піти нам до нашої “громадської канцелярії”?

— Ов, у вас і канцелярія є? Ну, то ходімо, ходімо! Моя справа і так доторкаєть ся цілої вашої “громади”!

Довірчивий і добродушний Андрій і не думав, що його чекає в тій “канцелярії” і пішов за Довбущуком до “пустині”. По дорозі побачив лице старої Горпини, котра побачивши їх обох, тріснула дверми своєї хати і замкнула їх із середини.

В самих дверях пустині здибали Матрону, все ще бліду і перелякану, як її рука тремтячи зачиняла двері, а вона сама бічною стежкою пішла до дому.

Коли ввійшли до сінни, Андрієви відразу стало чогось страшно, як побачив ту пустку, ті відлюдні, самотні стіни, як побачив ту колоду серед хати, а на ній шнур, грубе поліно, закарбоване і затесане на обох кінцях, і сокиру.

— Що то буде? — питав він сам себе, та не вмів знайти у голові на те питання доброї відповіді.

— Сідайте, паничу! — розказав спокійним, але твердим голосом Довбущик.

Андрій усів на лаві і став розглядати стару хату.

— То ви, паничу, хочете, як чую, говорити про згоду? Так? А, — то дуже добре, як ви вже раз нагадали собі віддати правдивим власникам те, що їх, — бо я думаю, що не під іншою умовою йдете зі мною на згоду!

— Як се розуміти?

— А так, що ви віддаєте нам добровільно Довбушеві скарби, всі до останнього гроша, а тоді можемо говорити далі.

— Того не можу зробити, — відізвав ся живо Андрій, бо се не в моїй силі. Мої умови такі: ви присягнете, що будете жити в щирости і братній єдності з нами, а по якімось часі, як ми побачимо, що то правда, розпочнемо разом працювати Довбушевими скарбами на добро народа.

— Такої ти співаєш? — крикнув Олекса. — А не знаєш ти, смаркачу, що той, про скарби котрого ти так спокійно говориш, мов би про свою власність, — що той Довбуш тут родив ся, в тій хаті, котру ти тепер поганиш своєю проклятою особою? А знаєш ти, що ти тепер цілком у моїх руках і що се власне допоможе мені дослідити тайну, де ви, скажені собаки, сховали моє наслідство?

Андрій мимовільно затремтів, поглянувши на розложений на колоді шнур, сокиру і дивний друк. Але до останньої хвилі рішив ся держати ся спокійно і не дразнити більше Довбущука, що стояв перед ним, грізний і понурий, вперши очи в його лице.

— І як же ви тим дійдете тайни? — спитав усміхаючи ся парубок.

— Побачиш! Як лиш зараз не скажеш, де Довбушеві скарби, і як мене зараз не заведеш на те місце!

— Олексо — відповів Андрій, — не думайте, що ви погрозою або навіть муками дізнаєте ся від мене про ту тайну!

— Так? То побачимо! — крикнув Олекса, і очи його заіскрили ся диким, скаженим огнем.

І заки Андрій міг ще про щось подібне подумати, Олекса стисненим кулаком ударив його так сильно межи очи, що Андрій головою рівно-сильно другий раз ударив ся об стіну. Той подвійний удар до разу заглушив його. З диким реготом пірвав його Довбущук за груди і кинув ним безсильним, звинувши його, як грудкою до землі. Кров бризнула Андрієви з уст і носа, затріщали від страшного удару кости. Олекса цілим своїм тягаром звалив ся на нещасного, прикляк йому на груди, і одним рухом ро-

зірвав на ньому сорочку, зробив із неї шмату, а нею завив Андрієви уста так сильно, що нещасливий не тільки не міг кричати, але й ледви міг дихати. Потім шнуром, що лежав на колоді, зв'язав Андрієви руки, для більшого болю перев'язавши великі пальці так, що тут же під шнуром виступила кров.

— Скажеш, де Довбушеві гроші? — більше сичав, ніж говорив Олекса, притискаючи ще сильнійше груди Андрія.

Але Андрій стратив цілком притомність і не міг навіть ворухнути ся.

Довбущук другим кінцем сирівцевого шнура зачав що сили сікти Андрія по голих плечах і грудях. Біль отверезив бідолаху, його очі зайшли кровю, — на плечах і на грудях під ударами повиступали червоні довгі смуги, а декуди і кров поплила.

— Скажеш, де Довбушеві скарби?

Андрій кивнув відмовно головою.

— Так, Ну, то чекай! Видно, ще тобі мало!

І Олекса розпочав дико, по звірячому мучити Андрія. За кожною новою мукою питав його про місце сховку Довбушевих скарбів, та Андрій стратив притомність і не рушав уже навіть головою. Але Довбущукови було видно мало тих мук. Він витягнув свою жертву на лаву і повісив на грубий деревляний гак у темному куті.

Андрій висів омлілий... Шнури вгризали ся йому що раз глибше в тіло і проїдали ся аж до кости.

— Собачий син, я його пробуджу зі сну!

І з тими словами Довбущук вхопив коновку з водою, що стояла в куті, і вилив на Андрія, не тому, аби його протверезити, але аби наглою зливою побіль-

пити його муку. Нещасливий затряс ся на цілім тілі і прокинув ся.

— А що, паничу, скажеш тепер по щирости всю правду? — питає з насмішливим поглядом Олекса. — Правда, у мене гарні способи приневолювати чоловіка до щирости? Ну, ну, маєш ще час роздумати собі, чи сказати, чи ні! В ночі прийду знов до тебе і запитаю, як надумав ся.

І з тими словами Довбущик вийшов, позамикавши двері і лишаючи нещасного закріпавленого хлопця тяжким болям і ще тяжшим душевним терпінням. Його мучила і нищила сама згадка, що ні батько, ні мати не знати муть, де і як він загинув, бо він знав, що смерті йому не минути.

XIV.

Із вязниці

— Покликати сюди Ленька і Сенька Довбушків! — крикнув окружний судія в Сиготі, а судовий слуга подав ся з тим приказом до темничного сторожа.

— Так ви Кириле Петрію, признаєте, що ваша справа не має нічого спільного з молодими Довбушками?

— Я знаю їх, знаю їх батька, і ніколи мені не прийшло би було до голови підозрівати їх, навпаки, я навіть власним коштом посилав їх до шкіл!

— А стражники переловили їх на границі, думаючи, що вони пачкарі, що перепачковують тютюн через границю, бо за тими пачкарями давно вже слідили. Але показало ся, що то не вони, — бо правдивих пачкарів рівночасно також зловлено, і вони признали ся, що тих молодих людей цілком не знали.

Ми були би їх уже нині рано випустили, але надійшла телеґрама від поліції з Б., аби придержати таких а таких двох людей, запідозрених за крадіж. Тому й задержано їх.

— Цілком справедливо, але коли се була помилка і мої гроші знайшли ся, то я прошу випустити їх як найскорше!

Та розмова вела ся між окружним судією і Петрієм у судовій салі в Сиготі.

В сій хвилі впроваджено під сторожею Ленька й Сенька Довбущуків. Вони стали коло дверей.

— Знаєте сего чоловіка? — запитав строго судія.

Ленько й Сенько одуріли, побачивши Петрія. Вони подумали, що аж тепер їм прийдесть ся до всеґо признати ся і гнити у вязниці. Вони поблідли і не могли сказати нічого.

— Щож ? — питав судія. — Кажіть правду, бо як ні, то собі ще більше пошкодите!

Сенько вже хотів кинути ся до ніг судії і признати ся до злодійства. Він був молодший і горячийший, скоро вибухав гнівом, ненавистю і злобою, але так само скоро тратив відвагу.

Та Ленько, мабуть пізнавши, що хоче робити брат, стиснув його сильно за руку і рішучим, хоч трохи тремтячим голосом сказав:

— Знаємо!

— Хто він?

— Кирило Петрій, з нашого села.

— Мав він що коли з вами?

— Мав, а навіть посилав до школи!

Сенько думав, що таки тепер прийдесть ся їм

до всього признати ся, але оба вони не мало здивували ся, коли судія відвернув ся від них і велів випроводити їх.

Коли брати вийшли, судія звернув ся знов до Петрія.

— То ви просите випустити тих хлопців?

— Прошу дуже, ласкавий пане судіє, і то тим більше, що мої гроші, як я вам сказав, уже знайшли ся!

Судія не спротивляв ся довше. Обох молодих винуватців, що вже не знати чого сподівали ся, зараз випустили з вязниці. Парубки бігцем, не задержуючи ся, побігли містом і не спинили ся, доки не побачили себе серед чистого поля.

— Леньку, той Петрій то таки добрий чоловік! — відізвав ся перший Сенько. — За таку велику шкоду, що ми йому зробили, ще нас, як казали стражники, увільнив із арешту! Мені жаль, що я його все ненавидів! Коли би нас батько не відобрав був зі школи, ми би може були вийшли на добрих людей!

Але у Ленька глибоко вкорінилася ся ненависть, тому й він сказав:

— Е, дурний ти, Сеньку, зі своїм жалем! Петрій, собака, мусів мати щось инше на оці, що нас увільнив! Я йому не вірю, і то навіть тоді ні, коли нам, як здається, добре робить!

Та коли прийшли до печери, де сховали крадені гроші, не мало засмутили ся, не знайшовши ані гроший, ані Іванка. Аж тепер побачив Сенько, що Петрій не задля незвичайної великодушності увільнив їх, а для того, що вони йому вже були нешкідливі.

— Певно дурень Іванко все розповів. А не ка-
зав я татови, що не треба такого бубна брати зі со-
бою, коли він не то, що не допильнує нічого, але ще
й може зрадити місце сховку! — говорив Ленько.

— Собака, — буркотав Сенько, у якого давня
ненависть під впливом свіжого розчаровання ожила
з більшою ще силою, — я думав, що він велико-
душний! О, але я йому ще покажу себе! І знов наша
робота пропала, і знов ми бідні, як були!

Сенько був із тих людей, у яких пристрасти та
зворушення спалахували скоро; його брат натомість
був повільний у словах, але завзятий і скорий до
діла.

Довбущуки йшли довго мовчки. Вже сонце кло-
нило ся до заходу. Голод зачав їм докучати що раз
більше. Вони звільнили кроку. По якімсь часі зди-
бали в лісі одного зі своїх товаришів, відомого вже
нам Невеличко, який зручно підслухав минулої но-
чи розмову обох братів у “пустині”.

Він перший побачив Довбущуків, сидячи серед
густого, широколистого, лісового корча, притаївши
ся там мов лис. Пізнавши їх, виліз без шелесту із
своєї криївки і несподівано вдарив обох разом із
заду по плечах.

— Здорові були!

Оба парубки здригнули ся, почувши людський
голос у тій пустині. Але пізнавши товариша, втішили
ся і оповіли йому всі свої пригоди, скриваючи лише
се, що знали про переховане крадених гроший. Не-
величкий слухав їх уважно, а в його лиці і рухах
пробивало ся таке довіре до їх слів, що Довбу-

щуки заспокоїли ся і просили його, чи не дав би їм дечим занести ся.*)

— Чому ж би ні? — сказав Невеличкий усміхаючи ся, і виймив із торби довгу бляшанку з горівкою та великий кусень хліба.

Хлопці раді були знати, що Невеличкий робить у тій пустині.

— Хиба-ж не знаєте, які наші справи? Ваш батько провідав сьогодні, що Петрій пішов на Угорщину, та розставив по дорогах чати, аби його дістати в свої руки. А правда, що моє леговище було добре і ви навіть не були би мене відкрили? Я сам вибрав собі його!

Покріпивши ся, хлопці пішли далі, а Невеличкий усміхнувся іронічно, поховав усе в свою торбу і, голосно пштрикнувши пальцями лівої руки, як звичайно робив, коли був задоволений із себе і зі своєї роботи, подав ся назад на своє леговище.

Тай Петрій був задоволений зі своєї справи в Сиготі. Вийшовши від судії, здібав недалечко Ізака, що був цікавий, як його новий приятель покінчив справу.

— Добре пішло, — сказав Петрій і оповів Жидови все.

— Може по вашому воно й добре, — але мені так не здається. Хоч ваші гроші знайшли ся, та все таки треба було, аби злодії відпокутували за своє! Та про мене, не мені вам розказувати, я вас тільки хотів запитати, що тепер робити мете?

*) Покріпити ся.

— Та бачите, я хотїв іти до дому.

— Е, де тепер, під ніч пускати ся в ліси? От, ходіть ліпше зі мною, я заведу вас між чемних і учених Жидів, моїх приятелїв.

Петрій подумав кілька хвилин, і рішив ся таки лишити ся. Він думав, що скористає дещо з розмови з “чемними та вченими” Жидами, переночує, а завтра рушить у дорогу до дому, і буде дома ще перед вечером. Надто треба було ще залагодити грошеві справи, бо Ізак обіцяв зложити його гроші в однім банку на проценти. Залагодивши грошеві справи, попровадив Ізак Петрія до одного із своїх приятелїв, Арона, у якого вечером мала відбути ся нарада і довша розмова “вчених і чемних” Жидів.

Ся розмова переконала Петрія, що ні галицькі, ні угорські Русини не зможуть піднести ся ні матеріально, ні морально, доки Жиди не зближать ся до народа економічно й духово, доки з пявок та визискувачів не перемінять ся на продуктивних горожан держави, і не позбудуть ся своїх расових та класових упереджень.

XV.

Поворот Петрія

Сонце хилило ся вже геть із полудня, в лісі скісно проблискувало вже його проміне скрізь галузе ялиць і смерік, коли Петрій вертав із Угорщини. Вже минув те місце, де так несподівано здибав ся з Іванком, тай не завважив того. Ішов задуманий, як звичайно.

— Дай Боже добрий вечір! — відозвав ся голос за ним.

Петрій оглянув ся і побачив чоловіка невисокого росту, в приличнім одязі. Се був Невеличкий, котрого Петрій не знав. Його вигляд нічим не зраджував його опришківського ремесла. Зрештою Петрій мав за поясом пістолет, а незнайомий окрім торби й палиці не мав при собі нічого, з чого можна би було міркувати про його ворожі наміри.

Привитали ся, як Бог приказав, і зайшли в звичайну господарську розмову. Невеличкий виявив у господарських річах стілько досвіду й розуміння, що Петрій говорив із ним не без приємности.

Чим більше зближали ся до краю ліса, тим живійше говорив Невеличкий, штрикаючи пальцями лівої руки. Розмова перейшла на ліси та на лісництво.

— Треба вам знати, що й я злісний і стрілець, але приманюю звірину по більшій частині в засідку, у сїть.

При тім він засміяв ся голосно. Рівночасно виняв ізза ременя невеличке мідяне свистальце і свиснув ним три рази. Різький тон розбіг ся далеко по лісі. Петрія не здивував той свист після попередньої розмови. Але безпосередно по тім почув ся голосний вистріл серед загальної тишини, що збудив в околичних горах голосний відгук...

— Гурра! — почули ся окрики зі всіх боків.

Лім затріщав і Петрій почув, що до нього зі всіх боків збігаєть ся багато людей.

— Гурра, от де наш пташок! — почув ся між ними, вже цілком близько, голос Олекси Довбушка. Петрій побачив, як із гущавини висував ся на стежку його противник, але не стратив притомности.

— А, так? — крикнув він і вихопив пістолет ізза пояса, мірячи ним у Довбущука.

Хотів вистрілити, але курок ценькнув о кремень, підсипка саркнула, але пістолет не вистрілив.

В тій хвилі Невеличкий відбив палицею руку Петрія, а схиливши ся зручно, обхопив його обома руками в поясі.

— Тепер він наш, берімо його! Тепер нас шершнь не вкусить, — крикнув весело Невеличкий.

Опришки окружили Петрія і стиснули ся довкола нього так, що не міг навіть рушити ся.

— Берімо його, вяжімо! — комендував Олекса.

Петрій пізнав, що всякий опір даремний, що він зовсім безоружний, тому спокійно дав із собою все робити, що хотіли його вороги; він знав, що опір іще більше роздразнив би їх. Він мовчав і смілим поглядом дивив ся на розбишак, що шнурами вязали його руки.

— Ну, ну, Петрію, — став казати з усміхом Невеличкий. — Прошу вас, не гнівайте ся на мене за ту штучку! Я міркую, що ви розсудливий чоловік, ще й похвалите мене за проворність!

Тимчасом товариші вже звязали Петрія і заткали йому рот. Олекса і Демко надзирали щільно, аби все було тісно і сильно, і насмішливими поглядами мірили раз-у-раз свою жертву.

— Бачиш, Петрію, що й на тебе прийшла пора закоштувати наших рук! — казав Демко.

Олекса, оглянувши шнури, крикнув до своїх:

— Далі наперед на приготоване місце!

Два товариші прискочили до Петрія і взяли його за рамена. Один пішов перед ними, а решта

з заду, і в такім супроводі рушив Петрій на місце свого несподіваного і невільного нічлігу.

Посеред темних чагарів, серед глибоких дебер, на споді котрих шуміли потоки, завалені з верха гнилими ялицями, камінем і поваленими трамами, здіймався мов острів високий, недоступний, круглий, з верха плоский стіг, високий, боками обривистий, а на версі порослий грубими, столітніми смереками. У їх стіп лежала безліч гнилого лому, поперцлітаного яснозеленими смугами повзької нетоти *) та розлогими, густими корчами ожин. Лиш одна вузенька стежечка вела крізь завади в гору на досить широку поляну, про котру ніхто із довколишніх селян не знав певно, крім властивих лісових птахів. На середині тої поляни стояв прегрубий, з кори обдертий і з верха надломлений пені, котрий міг би не одно оповісти, і від того оповідання не одному слухачеві застигла би кров у жилах. Тепер чекав його знов один із тих давніх празників!

Із великим трудом дістали ся розбишаки зі своєю жертвою на ту поляну.

— Ну, ми на місці! — крикнув тяжко відсапуючи Демко, що перший вийшов на поляну, і як довгий простяг ся на мягкий, густий мох, що зеленим руном покривав цілу її площу.

— Розложім огонь, товариші! — сказав Невеличкий.

І зараз кинули ся два товариші та запалили купу сухого лому. За хвилину облила ся та безлюдна закутина ярким світлом, а старі смереки цікаво по-

*) *Lycopodium*.

глядали на сцену, яка посеред них відбувала ся. Петрія привели, майже притягли два розбишаки за рамена. Вони так довго трудили ся, поки дістали його в свої руки, що буцім не вірили собі, що держать його, і не хотіли його випустити з рук, хоч він цілком не пручав ся і не старав ся втекти.

Інші товариші обступили Петрія, приглядаючи ся йому цікаво при світлі огнища, хоч кождий із них не раз уже в день мав нагоду видіти його. Петрій спокійно дивив ся на кожного; ані тривоги, ані непевности не можна було вчитати на його лиці.

— Привяжіть собаку до пня!—крикнув Олекса.

Розказ сповнено і допит зачав ся. Та Петрій мовчав, і тільки спокійно і з погордою дивив ся на Довбущука.

— Собача кров, — крикнув розлючений мовчанкою Довбущик, — ти мовчиш далі, як стовп? Чекай, я тебе зараз навчу співати! Ану, хлопці!...

Але хлопці не рушали ся на сей розказ. Вони не почували охоти допомагати своїому ватажкови до нелюдського злочину, а в самого Олекси та його брата також не підняла ся рука. Вони задовольнили ся тим, що довгий час докучали Петрієви своїми допитами, наріканнями та прокляттями і нарешті втомлені полягали спати, сподіваючи ся голодом наклонити його, щоб показав, де скарби. Олекса одначе не міг заснути і по довшім часі, немов нагадавши собі щось, устав і пішов відомою стежкою в темний ліс.

Тої самої ночі висів і Андрій уже другу ніч на кілку в пустині і чекав на Довбущука, чи не прийде одним ударом положити кінець його життю.

Аж десь по півночі заскрипіли двері пустині, і вийшов Олекса з синами. Всі три, не оглядаючи ся на Андрія, сіли потемки на лаві.

— Тут нас дурна наша мати не почує! — відізвав ся Олекса. — Тепер оповідайте мені, що з вами було.

Ленько оповів батькови короткими словами те, що стало ся з ними.

— Се добре, що ви вже на волі, — але, що Петрій забрав назад гроші, се погано!

— За се він тепер відпокутує, — зареготав ся Сенько.

— І не лише він сам, — сказав Олекса. — Я маю ще тут і другого пташка: його сина!

— Де, де? — запитали Ленько й Сенько в один голос.

— А тут таки, в отсій хаті. Засвітить лише каганець, побачите, як я його дозираю.

Сенько засвітив каганець, і оба сини аж загрясли ся, побачивши страшно закрівавленого, збитого і ледви живого Андрія.

— А що, собачий сину, скажеш, де Довбушеві гроші? — питав Олекса, ударивши нещасного молодця кулаком у груди. Та Андрій ледви тільки обернув до нього своє лице і не відповів ані слова.

— Як собі хочеш, мене не знудиш своєю мовчанкою, — сказав Олекса, відвернувшись від Андрія і вийшов.

Нелюдське поведене батька з їх давнім шкільним товаришем вплинуло заразливо і на молодих Довбущуків. Жилка злоби й ненависти заграла і в них.

— Сеньку, а знаєш ти, що сей панич закоханий по вуха?

— Чому ж би я не знав? Адже Олена Батланова давно вже зітхає за своїм Андрійком!

— Знаєш що, Сеньку? Зробімо старому Батланови другу несподіванку!

— Яку?

— Та таку: закохаймо ся по вуха в його цяцю-доньку!

Сенько не міг ще добре зрозуміти, що думав Ленько, але Ленько зараз вияснив йому.

— Славна гадка, Леньку! Варто би тій панянці показати стежку в горох, нехай не буде така горда! Але як то зробити?

— Дурний ти, нічого лекшого! — сказав Ленько, — послухай лишень.

І він зачав братови голосно розвивати свій плян. Завтра мали взяти ся до діла.

Брати подали собі руки на знак згоди і, зневажливо сміючи ся, позирали на Андрія.

А він нещасливий чув страшну їх змову, але при тім чув також усю свою безпомічність. Він рад би був умерти, аби тільки своєю смертю уратувати її, — але шнури не пускали його ні до життя, ні до смерти.

XVI.

Олеся

— Іванку, знаєш ти, що ти заслужив від нас? — питав грізним голосом Сенько, придибавши малого Іванка в лісі при коровах.

— Я нічого не винен, то Петрій! — сказав плаксивим голосом Іванко.

Сенько перервав йому:

— Мовчи! Я знаю все; знаю, що ти винен, і міг би тобі зараз смерть зробити!

— Змилуйтеся!... Даруйте життя!... Що я вам винен? Я вам зроблю, що скажете, — лебедів хлопчина, коли Сенько вхопив його за ковнір сорочки і замахнувся правою рукою над його головою.

— А бачиш, тепер просишся, а як пущу, то знов такого самого наробиш, як перше! Га?

Сенько замахнувся знов.

— Не нароблю, не нароблю, — пищав хлопчина, — бігме, все вам буду послухний.

— Будеш?

— Буду, буду!

— А зробиш, що скажу, і так, як скажу?

— Зроблю, зроблю, лиш бійтеся Бога, не погубляйте душі!

— Ну, то ще тобі сей раз дарую, але памятай, як мені ще коли так спишешся, як у лісі, то тебе зашморгну на першій галузі!

Іванко дровав з переляку і не міг слова сказати.

— Тепер слухай, що скажу. Іди зараз у село до Батлана і залич Батланову Олену на бік так, аби ніхто не бачив, розумієш?

— Розумію!

— Скажеш їй, аби зараз ішла з тобою! Скажеш, що Андрій кличе її. Але нехай іде зараз із тобою і нехай нікому не говорить, куди йде!

— А як буде питати, де Андрій?

— То скажеш їй: “Зараз побачиш!” Але не кажи їй, що я тебе післав. Кажи, що сам Андрій.

— Куди ж її провадити?

— Сюди! Я тут буду тимчасом худобу завертати і на вас чекати. А борзо бігай і не бав ся!

Іванко притис рукою широкий, солом'яний капелюх на голові, аби не злетів, і побіг, схиливши ся наперед, що духу лісовою стежкою на поле, а через поле в село.

— Добре, Семене, — відізвав ся Ленько, що тимчасом стояв схований у гущавині.

— Вона вже знає, що Андрій не ночував дома і певно прийде сюди.

*

*

*

Олеся полола в огороді. Погода була прекрасна. Тепле літнє повітря проймало, здавало ся, все тіло. Та їй не весело було. В ранці прибігла до них стара Петріїха з турботним виразом і запитала її матір, чи не ночував у них її син. Як вийшов учора по обіді, так і доси його не було. Дізнавши ся, що вчора лише на коротку хвилю заходив до них і потім пішов кудись далі, його мати пішла ще більше затурбована, а Батланиха доповіла сю новину дочці. В Олені аж серце похололо на сю відомість. Вона чула, що його зустріло якесь нещастє, рада би була бігти та ратувати його, але не знала, куди та як. — Не можучи всидіти в хаті, вона вийшла на огород та взяла ся до своєї звичайної роботи, але за важкими думками робота йшла їй пиняво.

— Добрий день, Олено, щастя Боже при роботі! — сказав Іванко, надбігаючи від поля, задиханий і рум'яний на лиці. І не чекаючи відповіді, перехопив ся через пліт і скочив через грядки до неї.

— Агій на тебе! — скрикнула Олеся. — Ти

осліп, чи що, що не бачиш борозди та грядками суляєш?

— Ей, Олено, яка ж бо ти зараз гнівна! Як би ти знала новину, що маю сказати тобі, то би певно так не кричала на мене!

— Рушай собі в синє озеро зі своєю новиною і не толоч бураків!

— Ага, думаєш, що я дурно гнав із ліса аж сюди і таки зараз, не відпочивши, побіжу назад? Дай же бодай слово до себе промовити!

Потім приступивши ближше до неї, сказав притишеним голосом:

— Олено, мене післав сюди Андрій, знаєш котрий? Він хоче побачити тебе...

— Який Андрій? Не знаю ніякого Андрія.

— Знаєш, знаєш! Той панич, що зі школи приїхав.

— Байдуже мені до нього, — відмовила Олена, але її голос затремтів і серце стисла тривога.

— Мені також байдуже, — з поспіхом відповів Іванко, — але він вислав мене навмисно до тебе і велів просити тебе, аби ти зараз прийшла до нього. Має тобі щось сказати.

— Не знаю, що він може мати до мене, — відповіла Олена непевним голосом. — А в тім він знає, де моя хата, і як має що сказати мені, нехай прийде сюди сам.

— Коли бо не може! — відповів Іванко.

— Чому не може? — запитала Олена.

— Не знаю, чому не може, — відповів хлопець. — Але як би був міг, то певно був би прийшов, а не посилав мене.

— Де ж ти його бачив? — запитала Олена.

— А ось тут недалеко в ліску, — відповів хлопець. — Лишив ся там при моїй худобі, а мене просив, аби я конче покликав тебе.

— Се не може бути! — рішучо мовила Олена. — Ти щось вигадав і дуриш мене.

— Та чого мені вигадувати? — відповів хлопець. — Про мене, не хочеш, то не йди! Я біжу зараз і скажу йому, що ти не хотіла вийти.

— Та пожди бо! Їй Богу не знаю, що робити. Чекай хвилю, побіжу до хати та запитаю мами.

— Про мене, роби як знаєш, — відповів Іванко, і відійшовши від неї, для обережності переліз через пліт, аби легше втекти в разі небезпеки.

Олена прожогом побігла до хати, але зараз коло перелазу за углом хати наскочила на стару Горпину, що здавало ся, дожидала її тут.

— Се ти, Оленко? — запитала її ніжним голосом. — Не йди, дитино, за тим хлопчищем, бо я знаю, що він дурить тебе!

— Я й сама так погадала, — відповіла Олена. — Але де-ж Андрій? Може ви знаєте що про нього?

— Знаю й не знаю, дитино моя, — відповіла стара, а потім немов обміркувавши щось, сказала живійше:

— Або знаєш що? Піди за ним! Зараз! Навіть мами не питай! Пізнаємо, чого їм треба. А я вже подбаю, аби тобі не стало ся нічого злого.

— Та я й не бою ся так дуже, — відповіла Олена. — Тільки дивно мені...

— Ще не так тобі дивно буде, коли пізнаєш усю правду. Але тепер іди і не питай більше; нехай тебе Бог провадить!

Вона перехрестила дівчину і спішно пішла в низ вигоном, а Олена, заглянувши до хати і не заставши в ній матери, накинула на голову велику червону хустку і пішла на здогін Іванкови, що дожидав її на стежці за плотом.

На лісовій полянці, де пасла ся Довбущиківська худоба, сиділи Сенько й Ленько, дожидаючи приходу Олени. Вони не говорили один до одного нічого, бо вже перед тим гаразд обговорили, по що її кликали і що з нею робити. Почували добре, що їм треба вступити тій дівчині щось таке погане, аби їй і повороту не було до дому. І коли вона надійшла з Іванком, надіючи ся побачити Андрія, вони наблизили ся до неї з обох боків і, не кажучи ані слова, вхопили її за обі руки а Ленько в одній хвилі встромив їй затулену в кулаці хустку в рот, аби не кричала.

— Маємо її! — скрикнув радісно Сенько.

— Держи добре, аби не вирвала ся — піддав Ленько.

Жіноча постать у великій червоній хустці на голові не скрикнула, не пручала ся, і бачило ся навіть, не здивувала ся наглому нападови. Тільки Іванко стояв з боку мов остовпілий і також не промовив ані слова.

— Ану, ходи з нами! — промовив до неї Сенько, а Ленько своєю рукою взяв її пошід руку. Та в тій хвилі жіноча постать напруго мотнула головою, з неї зсунула ся червона хустка, а з під неї виринула перед очима веселих парубків сивоволоса, худа, з поморщеним лицем голова старої Горпини. Парубки зразу ахнули і пустили її руки, а вона правою рукою зараз витягла собі хустку з рота, і потім спокійно запитала їх:

— А куди мене, любоньки, поведете?

— Агій! — скрикнув Сенько і пустив ся тікати. Ленько одначе схилив ся до долу, очевидно хочачи підняти грубий кімак, що лежав біля стежки. Та Горпина випередила його; вхопивши той сам кімак, замахнула ним на Ленька і вдарила по руці.

— Ти на мене хочеш руку підіймати? Ах, ти шибенику! На, маєш! Маєш! Маєш!

І вона почала прати його по плечах, поки він не відбіг від неї.

— І чого вам треба було від тої дівки? — запитала вона обох Довбущиків, що зупинили ся на лісовій стежці, досить оподалік від неї.

— Та ми так, бабуню, хотіли пожартувати трохи, — відповів Сенько.

— Жартувала би з вами лиха доля! — скрикнула Горпина. — Знаю я, як ви хотіли пожартувати. Але се вам вийде на безголове!

І відвернувши ся від них, пішла стежкою на край ліса, простуючи до своєї хати. Іванко, бачучи такий кінець сеї пригоди, сховав ся також у гущавині біля своєї худоби, аби не попадати на очі молодим Довбушкам.

— От провела нас стара відьма! — мовив Ленько по її відході, хухаючи на свою болючу руку.

— І як вона знюхала ся з Оленою? — голосно міркував Сенько.

— Мусіла якось підслідити нас, — відповів Ленько. — Не має стара іншої роботи, та все волочить ся за нами тай за нашим татом. Бою ся, аби й тепер не наробила нам іще більшого лиха. Знаєш що Сеньку? Біжімо тепер за нею і підстережімо, куди пішла. Аби не захотіла заглянути до пустки!

— Се було би справді неприємно для тата, —

сказав Сенько і оба вони ріжними стежками подали ся на Довбущуківку.

Отак не справдив ся страшний сон Олесі.

XVII.

Хлопці на чатах

Стара Горпина останніми днями справді завдала Олексі Довбущукови та його спільникам не мало клопоту, хоч не могла дослідити всего, що вони виробляли за той час. Вони також не догадували ся, що хтось слідить за ними, а те, що вона явила ся на їх зібраню в пустці, вважали чистим припадком і новим доказом її старої ненависти. Але оба парубки після того, як вона ударемнила їх намір занепастити Олену, завзяли ся припилювати її всю ніч, догадуючи ся, що сеї ночі може стати ся щось важне для їх спільного діла.

Доходячи до своєї хати, яку лишила замкнену, як звичайно, стара Горпина здивували ся не мало, побачивши, що під хатою на приспі сиділи оба молоді Довбущуки, немов дожидаючи її. Була вже досить пізня година. Сонце давненько вже спустило ся за гору, але вечірня сутінь не була ще така густа, щоби Горпина ще з перелазу своєї обори не пізнала досить незвичайних гостей, що сиділи перед її хатою.

— О, а ви чого тут? — запитала вона сердито. — Чи ще вам чого треба від мене? Мало тобі того одному з другим, що дістав у лісі?

— Та певно, що мало, — відповів з усміхом Сенько.

— Хочемо заробити на більше, — додав Ленко, — і не вступимо ся відси, хоч би ви почастували нас іще раз так.

— Маєш іще раз! — промовила сердито Горпина і вдарила його кулаком у плече.

Ленько засмів ся, приймаючи се ніби за жарт, і сказав поспішно:

— Дякувать! А тепер просимо вас приймати нас на ніч.

— Ого! А то чому? Хиба не маєте своєї хати?

— Що з того, що маємо, коли нам там нема місця. У тата гості! — відповів Ленько, а Сенько раз-у-раз усміхав ся, дивлячи ся на бабу.

— Та брешеш, дурисвіте! — скрикнула баба, подобрівши троха. — Нема і в мене місця для таких ночівників. Ідіть геть і дайте мені спокій!

І при сих словах вона відімкнула деревляним ключем, який мала у себе за поясом, сїнешні двері своєї хати і ввійшла до сїний. Ленько захопив за клямку і пхнув двері на перед себе, аби за нею також ввійти до сїний, але стара заперла ся з середини плечима о двері так нагло, що Ленько попустив не надіючи ся опору, а баба зараз із середини засунула двері грубим деревляним засувом.

— Ідіть геть! — кликнула вона з середини до внуків. — Нема для вас місця в моїй хаті.

— То ми переночуємо й під хатою, добре? — крикнув із надвору Ленько, аби баба знала, що вони не вступають ся з місця.

Баба не відзивала ся більше з хати, і вони оба не говорячи більше нічого, посїдали на приспї перед вікнами. Думка підстерегти стару Горпину сеї ночі зродила ся в Леньковій голові якось сама собою, а тепер йому ніяково було вертати. Посидівши якийсь час на приспї, він підняв ся і заглянув крізь вікно до хати, але вікно було з середини за-слонене червоною хусткою. Сенько рівночасно за-

глянув у друге вікно, але се також було з середини закрите якоюсь веріткою. Він застукав до вікна і кликнув:

— Бабуню, чуєте?

— Чую, чую, — відповіла з середини стара.

— Може би ви дали нам дещо повечеряти?

— Не дам нічого. Раз вам казала, йдїть собі геть!

— Добре, добре! — сказав Ленько. — Але ми ще почекаємо.

Вони знов посїдали на приспї і сидїли мовчки. Вечір запав уже. Небо, весь день погїдне, засунуло ся над вечір густими хмарами, а тепер постуденїло значно, зїрвав ся вітер, немов збирало ся на дощ. Братам стало холодно. Вони слухали, чи стара не вештаєть ся по хатї, чи не розпалює в печи, але в хатї не чути було нічого. По добрій півгодинї Сенько знов застукав до вікна, знов почав кликати бабуню, але сим разом із хати не було нїякої відповіді.

— Ходїмо геть! Вона певно спить уже, — сказав Сенько до брата.

— Е, нї! — відповів Ленько. — Почекай, я тут щось змайструю.

У заслоненїм хусткою вікнї одна шиба давнїйше вже була вибита і заткана жмутком соломи, обвиненим шматом. Ленько без великого труду витягнув те заткало, а потім упхавши руку до середини, відщепив і відчинив вікно. Заглянути до хати крізь вікно він не міг, бо в хатї було зовсїм темно, тому він не докликаючи ся бабунї, влїз вікном до хати і покликав за собою меншого брата. Сю штуку в сїй хатї, так само, як і в своїй батьківській, робили вони не раз давнїйше ще малими хлопцями. Що правда, сим разом їм робило ся трохи моторошно, коли, вла-

зячи вікном до бабуниної хати, вони не чули її голосу. Думаючи, що вона заснула твердо, оба брати на помацьки почали ходити по хаті, налапували лаву, стіл, постіль і місце за комином на печи, але старої не було ніде.

—От тобі на!—сказав Сенько.—А се що таке?

— Чи комином вилетіла? — запитав Ленько.

—Може на поду ночує! — догадував ся Сенько.

— Нехай собі ночує, де хоче! — відповів Ленько. — А ми проспимо ся тим часом на її постелі. Побачимо, що нам за се буде.

І заткавши вікно, він разом із братом простяг ся на бабиній постелі і незабаром заснули оба.

XVIII.

Вчинок старої Горпини

Горпина, справді побувши кілька хвиль у хаті і змиркувавши, що хлопці стережуть її, позаслоняла вікна, а потім нечутно вилізши на під крізь діру в стрісі пробрала ся на кучку за хатою, з неї спустила ся на землю, і хильцем, аби хлопці не бачили, майнула в напрямі до пустині. Тільки сьогодні вечером вона з розмови з Матроною догадала ся, що в пустині дієть ся щось недобре. Оглядаючи ся на всі боки, вона зайшла з заду хати в невеличкий яроч, пробрала ся ним аж під саму затильну стіну, і притулившись до неї, почала надслухувати. З разу не чула нічого, але незабаром почули ся їй важкі зітхання та стогнання мученого чоловіка. Вона помалу, повзучи по під стіну довкола вугла хати, дібрала ся до вікна і обережно заглянула до середини.

В хатині миголіто слабе світло, що ледви продирало ся крізь маленькі, брудні і замрачені щибки, і біляво-жовтими стовпами вбивало ся в густу,

непросвітну темноту. Один із стовпків освітив лице старої, і відразу ще більше забілив страшну блідість, побільшену її сивим розпущеним волосєм, котре вітер шарпав і розкидував по її лиці й плечах.

Приглушений зойк почувся з хатини ще раз. Стара здригнула, і знов присіла до землі, аби тим ліпше, з близька заглянути в середину пустині. Але в тій хвилі зойк утих, світло загасло, в хатині почувся кроки. Видно злочинець відходив. Стара мов привид, щезла з під вікна.

Вітер на хвилину притих, а від ліса почувся свист. Незабаром під хатиною опинився Невеличкий, підсвистуючи якусь гайдамацьку пісеньку.

Коли він наближався до пустині, з хати вийшов Олекса, і клацнув друком, яким зачинив і засунув двері.

— Ви тут, ватажку?

— Тут! А ти чого?

— Адже ви казали мені переказати, аби я прийшов до вас.

Невеличкий брехав. Він хотів тільки з боку стежити за кожним кроком Олекси, бо те, що робив Олекса останніми днями, видалося товаришам чимось надто паскудним. Вони боялися не самих Довбущиків, але того, аби вони, забравши Петрієві скарби, не втекли від них.

— Ні, я не казав тобі сюди приходити, — відповів Довбущик, — а в душі погадав собі: “Собака! Стежить за мною! Чекай братчику, побачимо, хто кого перехитрить!”

— Але, — додав Олекса по хвилі, — добре, що ти з'явився. Йди раз-два до товаришів назад і скажи їм, аби нині не збиралися сюди. Завтра буде

слухний час. Від Петрія довідаємо ся всего, і тоді буде все добре.

— Нехай буде й так, ватажку! — відповів Невеличкий, і вернув назад до ліса. По дорозі бубонів сам до себе: “Чекай, чекай, я вже їм оповім!”

І підсвистуючи знов пішов до ліса, не знаючи, що боком за ним хильцем повзла стара.

— Куди йти? — міркував Невеличкий. Та зараз і догадав ся, що всі товариші мають зібратися на Глухим Острові, і подав ся туди. В лісі було темно, що тільки око виправного лісового “птаха” могло удержати ся на стежці. Все щось йому трівожило, все причувало ся йому крізь свист і шум вітру, що хтось скрито, стиха повзе за ним і лиш деколи з заду шелесне сухими галузами, захрупотить ломом під ногами. Він кілька разів ставав, надслухував, вертав ся навіть кілька кроків назад, але нічого не міг відкрити.

— Тьфу на тебе, маро! Якийсь мороз дере мене поза плечима! Ігій на тебе! — сказав Невеличкий і прискорив ходу, та все таки йому причувало ся, що хтось іде за ним і також прискорює кроку.

Вкінці опинив ся на дні глибоченної дебри, а в горі з поміж ялиць завиднів ся широко розложений огонь на “Глухим Острові”.

— Слава тобі Господи, ось і товариші!

І повільними кроками подав ся в гору.

* * *

Вітер шумів і колисав верхами ялиць, скриплячи проразливо сухими гілями. Долом, серед грубої темноти, крутими стежками, через дебри, чагари, гнилі ломи і пні, гнала стара, немов вовчиця, що гонить ловця, який забрав їй щенята з леговища.

— Боже мій, що за страшна робота, який не-

чуваний злочин скривають ті глухі ліси! І який лют-
гий злочин містять у собі німі стіни пустині!... Боже,
коби він лиш не згинув у страшних муках, до яких ті
нелюди готовлять ся! Коби лиш його не замучили,
заки верну ся!...

І стара напружувала всі сили, і знаними стеж-
ками гнала далі в глиб ліса.

З далека замиготіло слабе світло серед гуща-
вини, і знов сховало ся. Знов мигнуло і знов зникло,
мов надія в душі того, що тоне.

— Слава Богу, вже близько,... ось уже! — про-
шептала стара, тяжко віддихаючи з утоми. — Коби
лише стражників було досить!

І добуваючи решти сил, пігнала до світла. Не-
забаром серед темряви ночі зарисувала ся неви-
разно невеличка, лубяна колиба перед її очима, в
якій від кількох неділь пересиджували стражники,
що слідили за бакунярами і пильнували ладу і без-
пеки тих відлюдних околиць. Таких стійок було до-
сить по лісах, а з найблизших сіл люди повинні бу-
ли доставляти їм поживу. Звичайно робив се вїйт,
але так потайки, що мало хто в селі знав, де вони.

— Відчиніть, на милість Бога, відчиніть! —
закричала стара і з цілим розмахом гримнула собою
в двері колиби. Двері пирсли під напором, і стара
влетіла до середини...

* * *

Широким колесом палає серед поляни на “Глу-
хім Острові” вогонь. З одного боку ватри стоїть су-
хий, сірий, обдертий з кори пень, до якого привя-
заний Петрій, а з другого боку сидять серед розмови
три “товариші”, курячи люльки. Невеличкий з ин-
шими товаришами давно вже подав ся, щоб сповни-
ти свій плян, а слідом його пробування на острові

була хіба кров, котрою був побризканий пенъ і ціле тіло Петрія. Сам Кирило стоїть прив'язаний до страшної колоди, поранений і змучений; лице його бліде, на декотрих місцях то темно-синє, то кроваве, але його погляд усе спокійний і рішучий, як перше.

Опришки поводили ся з ним з початку досить лагідно, думаючи, що ласкою приневолять його показати скарби. Але побачивши, що все дарма, рішили ся вжити острійших способів: тортур і мук. Особливо сього вечера вони завзяли ся дізнати ся про скарби, бо не щадили ні намов, ні погроз, ні мук. Невеличкий радив іще зачекати, а сам не тратячи часу попровадив своїх на Довбущуківку.

— Шкода, що ми тут мусїли лишити ся, — казав один волоцюга. — Варто би тепер бути з товаришами. Там, здаєть ся, буде гарний празник!

— Що мені з того! Я волїв би, як би сей собака признав ся, де скарби сховані, ніж маю брати гріх на душу.

— Що се? — підхопив третій. — Мені причуло ся, що хтось іде по сухім ломі і тріщить галузем!

— Е, ти заяче серце, тобі все щось таке причуваєть ся! От сиди тихо!

Та в тій самій хвилині сильно захрупотів лім, затріщало галузе, і з гущавини випало більше як десять стражників у цісарських уніформах з набитими карабінами. Попереду летїла Горпина, і коли стражники кинули ся ловити та вязати опришків, вона увільнила на пів замученого Петрія.

Мінута не минула, а все було в порядку на “Глухим Острові”. Опришків пов'язано, Петрія у-

вільнено, підкріплено, а його рани завязано так, що міг іти разом із стражниками.

— Наперед, панове, наперед, — лебеділа стара і ціле тіло дрожало від великої внутрішньої натуги та зворушення. — Наперед, наперед у Довбушуківку!

— Веди, стара! Скоро — наказав коротко начальник стражників, і всі поспішили в гущавину.

XIX.

Уратований

Кріваво заходило сонце за хмари, обливаючи їх загравою, а в тім червонім світлі понуро бовваніла Чорна Гора, врізуючи ся глибоко в червоне тло своїми темними, острыми контурами.

На найвисшій стрімкій иглиці Чорної Гори клячала велитенська стаття таємного старця, що кілька разів уже так дивно зустрічав ся з Андрієм.

Він довго клячав, похиливши сиву голову і зложивши руки навхрест на груди, а душа його виливала всі свої тайни, всі свої глибини в горячій молитві перед Богом.

Йому сніло ся попередньої ночі, що зближається кінець його терпіння, що зближається час, коли рід його буде змушений перейти останню пробу, аби або дійти до високої мети і ясної будучности, або до дна пропасти. Він із глибини серця дякував Богу за Його ласку. Якась невидима сила перла його ще останній раз відвідати ті місця, де родив ся, де проводив свободно молоді літа, де свободне його життя так сумно закінчило ся через нещасну любов, через панську сваволю і гніт. Злізши з гори, він подав ся полем на Довбушуківку.

*

*

*

— Хато моя рідна, чи й на тобі тяжить боже прокляте, як на мені? Чи й ти не розпадеши ся доти, доки я живу? Чи мій кінець буде разом твоєю смертю?

Так говорив старець, підходячи під двері пустині. Двері були зачинені, та старий скоро відчинив їх і ввійшов до середини. Темно було в сніях, темно, хоч око виколи, було в хатині. Старець просто йшов на серед хати, де як знав, стояла груба, гладко вирізана колода; котра його батькови служила за стіл. Нараз спіткнув ся о щось м'яке. Під ногами його щось зачало рушати ся: почув ся слабкий зойк, мов стогін когось, що вмирає.

— Убийте мене, на що мені так мучити ся? Убийте мене, я вам нічого не скажу, я присягав! Змилюйте ся, один удар, і моя мука скінчена!...

Се стогнав нещасний, замучений Андрій!

— Що тут таке? Хто ти, нещасливий? Що з тобою?

— Як то, то не ви Олекса Довбушук?

— Я? Я Довбушук, але не той, котрого ти знаєш.

— Хто-б ви не були, ратуйте мене! Винесіть мене відси! Занесіть до села! Я син Кирила Петрія!

— Ти Андрій?...

— Я Андрій! Ой, скоро, скоро! Візьміть мене відси! Тут страшно!... Несіть мене, нехай хоч умру на вільнім повітрі!

Серед німого страху розв'язав старий хлопця, і обгорнувши його власною одежею, виніс із пустині, і обережно поспішив зі своїм тягаром у село. Андрій зомлів, коли старий виніс його на свіже повітря. Здавало ся, що страшні болі, уплив крови і

голод зовсім обезсилили його. Старий, добуваючи всіх сил, поніс зомлілого у село шепчучи:

— Боже милосерний! Два рази Ти дозволив мені спасти його. Хиба третій раз мав би за пізно прийти мій ратунок?...

Та що се за чоловік спішить із села на Довбушуківку?

Хід його непевний, сам він хитається, як стара верба, котрою колихає осінній вітер. Хоч буря й непогода, хоч студінь проймає, він без шапки, вітер розкидає його сиве волосся і шарпає його подертим кафтаном, та він не зважає на те, квапиться просто на Довбушуківку, мабуть нічого не чуючи, не бачучи ні перед собою, ні довкола себе.

— Добра ніч! — промовив до нього старий, та він, здавалося, не бачучи його, пройшов мимо, зігнувшись, мов би чого шукав, і по хвилині щез у пільмі. Незабаром старий опинився під першою хатою села... Сил уже не ставало нести даліше Андрія... Він поцілував його в зимне, посиніле, закровлене чоло, зложив омлілого на приспі, і прошептав:

— Прощай! Тут наші дороги розходяться! Я свою кінчу, ти свою зачинаєш!

У хатині, під котрою се діялося, ще миготів блідавим, непевним світлом каганець: люди ще не лягали спати.

І відступивши трохи від приспи, старий закричав що сили:

— Ратуйте, ратуйте, люди добрі, не дайте загинути живій душі!

В тій хвилі вітер засвистав, зашумів. Стара, дряхла хатина затріщала під його напором. Андрій прокинувся зі свого глибокого зомління і застогнав

на приспі, а старець щез у густій, непросвітній темноті.

Се був старий Олекса Довбуш...

XX.

Пімста товаришів

Хата Демка Довбущука була трохи огрядніша, як інші хати в Довбушуківці. Передівсім була чистійша, бо Демчиха не закладала рук за пояс, як нещаслива приголомшена Матрона, а робила і порядкувала що сили в біднім ґаздівстві.

Олекса з братом сидять на лаві, вогонь палає в печі, коло неї заходила ся Демчиха, а на дворі темно і вітер віє, ще не перестає шуміти та гудіти.

— Тепер час! — сказав Олекса встаючи з лави.

— То, брате, Андрій прирік тобі показати сховок?

— А, ба, мусів приректи. Вже три дні висить на кілку в пустині!

— Таки висить?

— Ні, я лишив його на землі, але ще звязаного. Правда, втекти він не міг би, хоч би його й розв'язав, але могла би бестія сховати ся де, а тепер у ночі чорт його знайде!

— То йди ж, брате, і приведи його сюди. Треба його в що загорнути, коли, як кажеш, майже зовсім голий. Вітер зимний, ще готова нам біда де в дорозі заковязнути!

Олекса вийшов з хати, докинувши Демкови:

— Будь готов! Я зараз приведу його сюди.

* * *

Дивні думки снували ся в душі Олекси. Перший раз у життю йому стало якось лячно. Він бояв

ся тої нічної темноти, здригався раз-по-раз перед свистом вітру. Хати Довбущиківки видалися йому живими почварами, що рушалися і грозили йому. Навіть здавалося йому, що бачить під власною хатою якусь чорну мару в людськiм виді, що повзає на руках по під стіни, що в пустині і довкола неї снують такі самі чорні мари, що десь у пустині замиготіло блідаве світло, мов блудний огник, і загасло в тій самій хвилині, як заблисло. Дрож пройшла йому поза спиною. Він обернувся поза себе: під Демковою хатою стоять дві мари, тулячися до стіни. На силу він догадався, що се його власні сини. Завернувшись до них, наказав їм іти під ліс і уважати, аби товариші несподівано не надійшли і не перешкодили йому довести діло до кінця. Ленко й Сенько, щикаючи і трясучи ся від холоду, поплелися під ліс, а Олекса затрясся, мов би хотів отрясти з себе всі погані думки та тривожні привиди, і сміло пішов до пустині.

* * *

Невеличкий добре знав лісові дороги, і не вважаючи на темноту, скоро зайшов зі своїми товаришами на Довбущиківку. Він справно уладив усе, обставив на всякий випадок пустиню товаришами насамперед здалека, потім велів їм по малу зближати ся, а сам із другим смілим товаришем, озброєний у парі добрих пістолетів і в широкий ніж за хлявою, пішов до середини. Не мало зачудувався, знайшовши двері відчинені. Війшов до середини, облапав довкола стіни, але не наляпав нічого, лише заваляв собі чимось пальці. Зараз казав товаришеві засвітити гніт, і при світлі оба зачали перешукувати хатину. Нічого в ній не було, тільки довгі, криваві паси по стінах вказували на місце, де

мучив ся нещасний Андрій. Опришки не мало розчарували ся, не знайшовши сподіваних скарбів, та не мало зачудували ся, побачивши в хаті кров замість золота. Невеличкий поклав собі заждати на Довбущука, і зараз таки все приготував до того. Всіх товаришів спровадив до хатини, половину уставив при сїняшних дверях, половині казав приготувляти знаряди до муки, а сам вийшов на двір, аби дати иншим знати, коли прийде Олекса.

Побачивши з далека свою жертву, Невеличкий звинно як ласиця шугнув до хати, казав загасити світло і замкнув двері.

Минуло кілька хвилин. На дворі вітер усе ще не переставав шуміти, і термосив верхом пустині, але в її середині була мертва, тяжка тиша німої ожиданки. Кождий із опришків запирав у собі дух, кождий старав ся берегти своє становище, бо кождий палав ненавистю до ватажка.

Ось і він надходить і бубонячи щось під носом, відчиняє двері...

XXI.

Кінець — початок

Не знала бідна Петріїха, що діяти і де діти ся. Її голова крутила ся, страшна непевність, що стало ся з чоловіком і сином, відібрала їй притомність. Вона в своїм смутку цілком не завважила, що недужий старець, котрому останніми днями значно полекшало, і котрий, здавало ся, вже бачив і пізнавав усе, щез вечером із хати.

А той незвичайний, незнаний старець ішов серед зимного вітру скорим, хоч непевним ходом на Довбушківку. Його то Олекса Довбуш здивав, несучи Андрія, виратуваного з пустині в село.

Страшно перекривило ся лице старця, коли став під хатою Олекси. Се був ніби сміх, ніби радість, що старий добив ся до своєї мети.

Він вказав рукою на хату Олекси і Демка, потім махнув нею кілька разів на вітер. То мала бути його погроза.

І дивне щось зачав робити. Видобув із за пазухи кілька кавалків шнура і бігаючи сям та там прив'язував заціпки дверей у обох хатах так, що відчиняючи з середини не можна було ніяким способом відчинити дверей, а ще до того, коли те роблено скоро. Скінчивши сю роботу, знов тремтячою рукою погрозив обом хатам.

Тепер зачав микати з загати соломі і класти вінцем по під вікна і двері обох хат, усе кваплячи ся та бігаючи.

* * *

Демко в хаті довго ждав на брата. Жінка вже витопила в печі, і погасивши огонь пішла спати. Демко все ще сидів на лаві й чекав. Він чув, як хтось прив'язував клямку, але думав, що се вітер термосить дверми. Він чув шелест соломи під вікнами, але не оглядав ся, бо думав, що се вітер шелестить, микаючи соломі зі стріхи.

Олекса не надходив, Демко став нетерпеливити ся...

Нараз широкий, білий плат світла вистрілив під вікнами і золотим язиком почав лизати стіни. Демко почув сичанє і тріск полум'я.

— Жінко, вставай, хата горить! — крикнув він.

Демчиха схопила ся і остовпіла. Ясність ширила ся щораз то більше. Вона кинула ся за своїм чоловіком у сїни, пірвавши з собою заспаного хлопця.

Але горе! Демко термосить дверми від сїний, запирає ся цілою силою, двері не відчиняють ся. В розпуці кидаєть ся до других дверей, другі так само. А вітер, мов би на те й чекав, аж тепер на добре розходив ся. Вже ціла стріха сичить, тріщить і палає. Демчиха з хлопцем стоїть остовпіла серед сїний. Розпука додала Демкови сили, він висадив одні двері і випав ними на двір, витягнувши за собою непритомну жінку, що все ще конвульсійно заціпленою рукою держала хлопця за руку.

А під хатою в дикій, нелюдській радості скаче якась страшна мара, перекривляючи лице і плещучи в долонї, як дитина.

— Ось де злодій, ось де палій! — ревнув Демко, прискочив до старця, пірвав його за груди і піднявши без трудности в гору, гримнув ним що сили до землі. Нещасний крикнув слабо і мов глина повалив ся на землю.

Удар був смертельний. Та ще на хвилю заблисло в старім тілі жите. Старець простогнав:

— Ти... ти... Демцуню, ти... син мій!... Я... пі... знаю... те... бе..., я... я... бла... го... словлю... те... бе!

Демко стояв мов громом прибитий.

Вітер гудів, крутив ся, кидав огнем довкола, мов дитина граючи ся піском. Пожежа захопила вже всю Довбущуківку. Заняла ся Олексова хата, а її стріха незабаром завалила ся, погребавши в своїх руїнах бідну Матрону.

А в тій самій хвилі понад рев вихру, понад тріск пожежі, понад клуби диму видер ся інший страшний голос. І повітре і земля, здавало ся, задріжали від того нелюдського голосу.

Се був чоловік високого росту, без одежі, тільки щось мов кроваві паси звисало на нїм. Його но-

ги були обвинені в солом'яні перевесла, що вже до колін обгоріли, обсмалюючи під собою живе тіло. А на його чолі видно було широкий, кровавий вінець, з під якого пасмами текла кров, заливаючи йому очі, уста й лице. Його руки були зв'язані назад, і він летів на осліп, просто на Демка. За ним гнала юрба темних постатей, а поперед них бігла стара Горпина.

— Ади, Олекса! — буркнув Демко.

А Олекса жене непритомний, сліпий, жене просто до Демка. Та нараз спіткнув ся о старця, що лежав на землі, і з тяжким розмахом гримнув собою об землю.

Старець отворив очі. Його тіло знов задрожало. Сили опускали його, він прошептав тільки:

— І... ти... мій син!... І... ти будь...

Се були останні слова Олекси, сина славного капітана опришків Довбуша!

А в тій хвилі надбігла Горпина, надбігли стражники, і всі остовпіли побачивши те, що було перед ними. Ніхто не звертав уваги на пожежу, що розгуляла ся на добре і тепер гуділа, шипіла і тріщала від пустині. Стара стала мов укопана, пізнавши в мертвім старці свого чоловіка, а в живім кровавім, свого сина. В ній відізвало ся материнське, жіноче серце, — вона голосно заридала і кинула ся до тих, що лежали на землі. Стражники і пов'язані опришки стояли німо довкола. Між ними були й Демкові сини, лише не видно було Невеличкого.

Нараз у те непорушне колесо всунув ся—ніхто не бачив відки—високий, сивий як голуб старець. Він ввійшов до середини колеса, а на його похиленім чолі видно було смуток і тяжку задуму.

— От се Олекса. син мій, — заговорив він,

показуючи на мертвого старця, — а се Олекса, внук мій, — додав, показуючи на кровавого Олексу, — а се правнуки мої повязані, — а сей блідий, замучений чоловік, що там стоїть, — то Петрій... Чи се ж ті родини, котрі мають у братній згоді подати собі руки і робити велике діло і простувати до високої мети?...

— Внуки і правнуки мої! Мої терпіня нині кінчать ся, а може й ваші також скінчать ся. А все те через ненависть і незгоду. А ви, що лишаєте ся живі і бачите наші муки, терпіть і зносіть те, що Бог на вас зішле, та не побільшуйте свого горя ще власними провинами!

При сих словах голос його ослаб. Він захитав ся, усів на землі, підніс голову до неба і хотів ще щось говорити, але й в його груди не стало вже голосу... Він тільки шепотом зачав передсмертну молитву... Похилив голову на груди мертвого сина, а руки його звисли до долу.

Олекса Довбуш лише кількома хвилинами пережив свого першого сина.

ДРУГА ЧАСТЬ

I.

Мій дім — моя твердиня!

Старий, гордий воєвода Шепетинський часто із задоволенєм повторяв ту приказку. А треба було його бачити у ту хвилю, коли, оточений хмарою вельможних гостей, з котрих багато ледво держалося на ногах і думало, що у них вітраки на плечах замість голов, — так у них шуміло і крутило ся старе угорське вино — треба було бачити старого Шепетинського в такій хвилі, коли обходив із гістьми свій новий замок, просторі на французький лад побудовані господарські будинки, повні новомодних господарських знарядів, коли показував гостям сильний частокіл і оковані брами, рови і став, що немов величезний півмісяць оточував замок від полудня, — коли обводив їх по густому, на пів природному парку, що отулював собою від півночі ново вибудований замок, — треба було все те видіти власними очима, щоб уявити собі, з яким виразом лиця повторяв тоді пан воєвода:

— Мій дім — моя твердиня!

А гості дивували ся. Дами, одіті після тодішньої моди тільки в тоненькі серпанкові газові обслони, ахали сантіментально, стулюючи пишно тоненькі уста і оглядаючи далековидами чудову околицю. І всі подивляли красоту будови, виконаної італійським майстром, і чудове положенє між лісом і водою, і сильні укріплення, і штучно в фантастичних формах повироблювані човни, що колихали ся на гладкій поверхні ставу, і зі смаком поприбирані альтани в парку, словом, — подивляли все, що можна

було хвалити. А хоч дехто зі старших панів закидував словом: “По що було будувати на теперішні часи так коштовні укріплення? На що здасть ся в нинішніх мирних часах замок, на що рови, зводжений міст і палісади?” — то пан воєвода, випрямивши свою горду, високу стать і показуючи гордо лівою рукою на власну грудь, говорив із задоволеним успіхом:

— Мій дім — моя твердиня! Хиба-ж ви не бачите високої мети, котра руководила мною при будові сього замку?

Гості мовчали і хитали головами, тільки дами шелестіли довгими, газовими, легкими як павутина сукнями, повертаючи ся гордо одна перед другою.

— Гляньте на ті сині гори, що мріють далеко! Бачите, то брама, котрою часто входили Угри в нашу країну! Туди колись вдер ся Раковцій! Мій замок призначений на будуче заперти їм браму. Гляньте на розлогі, широкі та рівні поля від сходу й півночі! Се шлях, котрим налітала пагубна саранча — Татари на наше благодатне Підгірє. Мій замок має стати загорою проти загонів бісурмен, стати охороною бідним людям, що тікають із своїм добутком перед мечем і огнем невірних!

Так говорив пан воєвода, а його стать, схилена віком до землі, простувала ся і підіймала ся в гору при тих словах. Він знов задоволено всміхав ся і гордо поглядав по гостях.

А гості вже й самі зачинали подивляти високі, патріотичні цілі власника замку, бажали йому щастя, а його родови слави і довгого пановання.

Але на згадку про рід воєводи каламутила ся його радість. Він пригадував собі, що в нього нема сина, що його славний рід, його ім'я з ним вигасне,

— і похиляв знов горду голову в долину, мов би клонив ся перед рукою судьби. Бо й справді судьба мабуть напосіла ся пригнести ту сильну, горду голову. Його син, ціла батькова надія, по році життя з жінкою погиб нагло на ловах, а його молода жінка скоро пішла за ним в могилу. Лишила ся непотішному дідови одна лише маленька внучечка Мільця, на котру чомусь дід не міг зілляти всеї своєї любови. Жаль по страті сина уступив незабаром місця високолетнім і славолюбним думкам, уступив місця заходам при будові замку, тисячам мрій і плянів, котрі роїли ся в старій, гордій голові. Тимчасом Мільця росла під надзором няньки і Французьки—бони Шарльотти. Їй було півчетверта року в ту пору, коли відбувають ся події, про які йде тут мова.

А діяло ся се в другій половині XVIII. віку, коли польську корону носив Станіслав Понятовський, а над Польщею, або властиво над головами молодих Ляхів і Ляшок, почавши від короля, запанувала чарівна Маркіза Loully.

Було се одного прекрасного літнього вечера в неділю. Отець Ізидор, священник сусіднього із замком села, обходив, помахуючи грубою тростиною паличкою в срібній оправі, свої широкі лани, що красували ся високим житом і зеленою пшеницею. Задоволенє і легкий усміх бігали по його лиці, а легкий, вечірний вітрець грав підчас ходу полами його довгої, чорної реверенди. Срібна оправа палички блискала до сонця, а повне, кругле лице панотця набирало від вечірньої заграви ще більше румяної краски. Про що думав о. Ізидор у ту пору, трудно вгадати. Може й не думав ні про що, а тільки тихо любував ся вечірнім спокоєм підчас проходу.

— Слава Йсусу Христу! — відізвав ся нараз

грубий голос за плечима о. Ізидора. Він обернувся і відповів:

— Слава на віки!

Перед ним стояла людина літ около пятидесяти, з загорілим лицем і ростом більше як о голову виспа від о. Ізидора. В рисах його лица крім мужеської енергії, добродушного, але й гордого усміху, що означав свідомість його переваги над иншими, не можна було вчитати ніяких ворожих намірів.

— Всечесний отче, вибачайте, що так несподівано заходжу вам дорогу, але, бачите, у мене пильна справа до вас.

О. Ізидор поступив два кроки в зад, аби ліпше оглянути незнайомого, і допитливим поглядом змірив його високу поставу.

— Сподіваюся, що ви, всечесний отче, знаєте мене?

— Ні, не знаю!

— А, як так, — сказав незнайомий з жартовливим усміхом, — то я скаму вам. Я Олекса Довбуш.

Ті короткі слова дивно вплинули на о. Ізидора. Його здорове, червоне лице поблідло, коліна затремтіли, а рука судорожно стиснула срібну головку палиці.

— Отже, — говорив далі Довбуш, задоволений видно тою зміною на лиці пан-отця, — моя справа, всечесний отче, така. Я жию по лісах, як небесний птах, що ні оре ні сїє... Та від кількох днів зі своїми товаришами даремно прошу в Бога насущного. Тому звертаюся до вас і прошу, аби ваша щира рука нагодувала голодних!

Самозадоволена усмішка щезла з лица грізного опришка і вступила місця іронії й зневазі. Він знав, що о. Ізидор дуже скупий і що ті слова нагнали на

нього немало страху. І справді о. Ізидор аж скорчився, почувши се, і язик його без звязи вилепетав:

— Як то, як то? Поясніть ліпше, — я вас не цілком розумію!

— Проста річ. Ви, отче, будете такі добрі сьогодні вечір між годиною осьмою й десятою заставити у себе стіл для мене і двадцяти моїх молодців, бо ми не маємо де повечеряти! Не дуже там заходіть ся, ми з'їмо що будь, бо мої хлопці голодні! Бувайте здорові!

І капітан поклонивши ся і ще раз насмішливо поглянувши на остовпілого з тривоги о. Ізидора, скорими кроками подав ся геть.

* * *

Пан воєвода Шепетинський був того вечера в дивно веселім настрою. Гості власне пороз'їздили ся і слуги прятали в широких покоях. Воєвода ходив поволи по своєму кабінеті, ставав що крок, писав рукою різні знаки в повітрі, якісь слова й цифри, а часто навіть і звук невиразних слів викидав ся з його уст. Старе угорське вино, котрого нині не мало потекло, розігріло стару кров, і збудило в ньому добрий гумор. Він з радости тричі поцілував чотиролітню прекрасну внучку і заявив мадемоазель Шарлотті своє задоволенє, що так старанно її пильнує. Потім пішов до свого кабінету і запер ся в нім.

Не праця, що вимагає спокою, була його метою.... Він ходив по умебльованім із великим смаком кабінеті, а думки його губили ся в смілих рахубах, у широких плянах будучности. Його богатства були великі, стіни замку скривали величезні скарби; слуги його вірні, а піддані в кождім часі мусять приложити рук до роботи, покинувши свої, хоч би й найпильніші занятя.

Нараз застукав хтось голосно до дверей кабінету і почув ся голос льокая, що доносив про прихід о. Ізидора. Пан Шепетинський ніколи не поважав ні релігії, ні її слуг, і не поважав передівсім о. Ізидора, якого скупість була йому відома. Він поглядав на нього все зневажливо і не називав його інакше, як рабом божим.

Отець Ізидор, блідий, задиханий, весь тремтячи, ввійшов до панського кабінету.

— Чого вам, рабе божий? Ов, що я бачу! Ви такі неспокійні, такі затурбовані! Певно злодій слуга украв вам без вашої відомости із замкненого шпіхліра кусник хліба? Або може ви припадково, не допусти Боже, загубили з десять золотих? Що?

Ся насмішлива промова пана Шепетинського до решти збентежила о. Ізидора і збила його з пантелику.

— Ні, ваша ясновельможність, — промовив він немов деревляним язиком, — річ десять раз гірша!...

— Боже, — крикнув з комічним патосом воєвода, — певно вам у пивниці потріскали обручі на бочці найстаршого вина! Годі, рабе божий, я не пораджу, — що сира матінка земля випила, того їй уже з горла не видреш!

Та о. Ізидор, котрого мов блискавка на ново прошибла гадка про страшних опришків, відзискав притомність і тремтячим голосом розповів воєводі, в чім річ.

Треба було бачити пана Шепетинського в тій хвилі, як слухав оповідання о. Ізидора. Його комічний патос розплив ся, мов імла від сильного вітру, його губи стисли ся, але очи заясніли радістю.

— Собаки скажені, пси підлі! — крикнув він,

— і вони сміють туди волочити ся під моїм оком і ще й людей напастувати!

— Гей, зараз завтра велю поставити шибеницю над ставом. Заколишуть ся вони на ній незабаром разом зі своїм ватажком!

— Хлопці, сюди! — крикнув воєвода широко отворивши двері, — гай, біжіть, узброїть ся, беріть шнури й аркани! Скорше, цапи, скорше!

Гурма слуг, що вбігла на крик воєводи, і хвилю стояла широко вибалушивши на нього очи, розбігла ся тепер так само скоро, зрозумівши, в чім діло і що треба робити.

— Отче Ізидоре, махай до дому, ладь вечерю, ...гости їх, ...а я почастую їх вином із своєї пивниці.

— Але ж, ваша ясновельможність, я бідний слуга божий, відки мене стане гостити двадцять таких лісових медведів?

— Не стане? То як собі хочеш. Нехай тебе про мене й повісять, нехай тобі сиплють вугля до холяви, як не одному з вашої братії! Коли тобі так жаль погостити їх, про мене! Мені байдуже.

— Але ж, ... на милість Бога, ... ваша ясновельможність, ... не дайте марно пропадати чоловікови!

— Роби, що кажу!

— Але ж...

— Нічого “але ж”! Так мусить бути, і кінець. Не знаєш, що на голову Олекси Довбуша наложено тисячу червінців? Як він буде в моїх руках, надгорода буде твоя! Іди й лагодь вечерю!

Отець Ізидор того, здаєть ся, й чекав. Урадуваний поклонив ся воєводі до колін і подав ся в село, рахуючи в дусі прекрасні червінці. А ті червінці, — то були грушки на вербі! Польське правління, поль-

ський сенат, польська шляхта як що обіцяла, то на тій обіцянці кінчило ся.

А пан Шепетинський ходив дуже врадуваний по широких, пишних покоях і затирав руки з радості, що йому доля судила зловити славного опришка, котрий від кількох літ ширив страх між довколишніми панами.

Зблизив ся вечір. Пан воєвода тихенько, боками по за село, рушив окружений гурмою озброєних слуг до мешканя о. Ізидора, аби опришків нечаянно напасти при вечері і легким коштом зловити. Якось на хвилю заблисла в душі пана Шепетинського думка, що він дома не лишив доволі сторожі; але зараз опам'ятав ся, що там її не треба.

— Ей, мій дім — моя твердиня. На перед, хлопці!

Запав вечір і покрив сивою, густою млою широкі луги, якими вела стежка. Одалік синів підгірський густий ліс, а з панського ставу голосно розносило ся по повітрі рохкотанє жаб. Незабаром пан Шепетинський і його слуги щезли серед тої великої, живої, чудової природи.

* * *

Гей, даремно, пане воєводо, розставляєш хитрою штукаю своїх слуг довкола попівства! Даремно готовиш засідку на звіра. Сей звір у неї не впаде.

Даремно, стара, горда голово, уявляєш собі подяки, які складати муть тобі гурмою сусіди за те, що зловив славного опришка! Шкода твого заходу звабити його в сітку! Уважай, аби ти сам не впав у slopeць, аби ти, хитрий, не дав перехитрити себе!

І даремно ти, о. Ізидоре, тїшиш ся і числиш на перед червінці, які виплатить тобі польський уряд за Довбушеву голову! Шкода було заходу, ра-

бе божий, готовити таку ситу вечерю! Молодці Довбушеві де инде повечеряють — тай гучно повечеряють!

*

*

*

Німо й понуро стоїть новий воєводський замок серед подвійного вінця: темного парку і ставу, що синіє, як велитецький півмісяць. Лише зводжений міст висить у задумі над глибоким замковим ровом; із башт виглядають пащі гармат, а в ставі полощуться золоті зірки небесні, немов чарівниці-русалки, що бажають у глибину води заманити ті грубі лиши та плакучі берези, що пообсїдавши беріг ставу, тужно приглядають ся собі в його кришталевих водах. Часом лише плюсне серед тих хвиль весела риба, а що раз то ширші обручі легеньких хвиль розходять ся плещучи о зелений беріг.

Та в замку служниці й слуги в просторій кухні гуртом обсїли грубу, ждучи, доки вернеть ся пан, і скорочують собі час розмовами. Мала Мільця і мадемоазель Шарльотта сплять у своїй кімнаті, і ніякий стук, ніякий галас не перебиває їх сну. В кухні розмови стають чим раз живійші. Дівчата й баби, пастухи й старі діди оповідають чутки про Довбуша.

— То мусить бути страшний чоловік! — боязько прошептала Сенька, молода дівчина.

— Йди, дурна, — відізвав ся Клим, старий дід із довгими козацькими вусами, — ти сїм триднівок постила би, сїм п'ятиць поклони била, як би тебе такий чепурний молодець посватав!

— Агі на вас із вашим сватанєм! Ідїть геть! Такий старий, а ще вам небилиці з голови не вивітріли! — сердила ся Сенька, почервонївши від стиду.

— То ти, Грицю, кажеш, що бачив Довбуша? — запитала кухарка Параска невеличкого, плечистого хлопця.

— Овва, — сказав той зухвало, — не штука було його бачити! Бачив я його, тай то не раз у нашім лісі.

В тій хвилі дивно щось забрязчало і зашелестіло на замковім подвірю... Всі надставили вуха, чи не почують крику воєводи, але нічого не було чути. Ні один із прислуги не вийшов, аби подивити ся, що там. Усі слухали далше оповідання Гриця.

— А як же-ж він виглядав, той страшний розбійник? — запитала Сенька Гриця.

— А як же би мав виглядати? Як кождий хрещений чоловік.

В тій хвилі зашаркало щось по дверях. Почули ся голосні кроки, двері відчинили ся, а в них показала ся висока стать Довбуша.

— Добрий вечір! — сказав не кланяючи ся. — Так виглядав, як я? — додав із усміхом, обертаючи ся до Гриця.

Трудно описати переполох слуг, коли побачили перед собою так несподівано страшного опришка. Як би був грім у тій хвилі вдарив серед хати, не були би гірше перелякали ся. Зухватий Гриць в тій же хвилі опинив ся в найтемнійшій куті під тапчаном. Жінки скрикнули і задеревіли на місці. Тільки старий Клим пірвав за сокиру.

— Дай спокій, старий діду, — сказав із усміхом до нього Довбуш. — Ми не прийшли вам тут ніякого зла робити, тільки, будь ласка, поможи повязати челядь, а як усе буде готове, покажеш нам, де панська каса.

— Не діждеш того, проклятий розбишако, — крикнув Клим і пустив ся на нього з сокирою.

— Хлопці, гей! — крикнув Довбуш. І в мить двері пирсли, і Клим почув, що його руки зціпив хтось мов кліщами. Його звязали і заткавши йому рот винесли на подвірє, а за ним і всю службу, навіть і Гриця, що запхав ся під тапчан. Один здоровенний опришок став над ними на сторожі.

— Як мені котре писнете, то зараз йому кулею лоб розтріскаю, як гарбуз.

Бідні слуги, потривожені й повязані, не сміли пустити ані пари з уст. Тільки Клим пручав ся і кидав ся, та кричати не було як, бо йому заткано рот хусткою.

Тимчасом опришки бушували по замку. Ось уже несуть звязану, на пів сонну мадемоазель Шарлотту, і регочуть ся з її переляку. Але що се нового надумав капітан? Мабуть скарб якийсь криє під полою широкого, панського плаща, накиненого на плечі! Обережно виносить той скарб, стає серед подвіря і кричить:

— Хлопці, гроші є?

— Є, ватажку, є! — кричать змішані голоси з сїний, — і в мить показують ся опришки, двигаючи панську касу.

— А забрали, що треба? — питає знов ватажку, який під тим “що треба” розумів дорогоцінності та інші річи, потрібні грабіжникам.

— Забрали, забрали, — кричить знов кілька голосів. І знов виходять із замку опришки, двигаючи скриню, повну панського добра.

— Наперед! Добро до сховку! Поділ завтра за дня!

Опришки радісно перешіптуючи ся рушили в

дорогу. Ватажко ще задержав ся, все ще не випускаючи з рук своєї добичі.

— А не вивісити панови воєводі червоної хоругви на замку? — питає з жорстоким, але тихим усміхом опришок, що стояв при прив'язаних.

— Бігай!

Нічна темнота вже засіла землю. Довбуш вийшов із подвіря і ухиляючи трохи поли плаща, аби придивити ся своїй добичі, сказав:

— Оттак, пане воєводо, ми аж тепер порахували ся! Бо вже прийшла пора! А як твій син украв і зганьбив мою Олесю, — а як ти ще подибавши мене в лісі велів немилосердно катувати, а як ти знищив ціле моє щастє, ціле моє житє, — ти певно не думав, що прийде й на мене черга відплатити тобі рівним за рівне, вирвати останній накорінок твого роду, знищити всі твої пляни й надії! А те все таки стало ся! Внучка твоя ось тут у моїх руках! Моя відплата незабаром завіє на пишній крівлі твого нового замку!

І несучи обережно обвиту в поли Мільцю, зник опришок у нічній темноті серед крутих стежок, що вели по панським парку.

Незабаром усміхнулася ся темна ніч. Застидали ся чорні хмари на небі своєї чорняви, почервоніли. У ставі пробудили ся рибки і стали підпливати, плюскочучи до рожевого світла. Думали, що сонце сходить.

А се горів гордий, новий замок воєводи.

Ой не втішно та не радісно вертає пан Шепетинський із свого походу! Не в ладі вертала ся його дружина, не на спочинок вертала вона! Ціле село заворушило ся. Здви́г народа зібрав ся довкола пожарища, а поміж народом пропихав ся німий, блідий

пан Шепетинський. Нещастє від разу зломало його горду душу. Все, все, про що мрів, що снило ся йому на старі літа, до чого сильно приросло його серце, тепер розвівало ся димом, сїдало в попіл із пожежею. Його славний рід на нїм кінчив ся, його будуча задача, боронити Підгірє від наїздників, — щезла так, як те полум'я в глибині темного небозводу. Все, все забрали йому ненажерні напасники-опришки!

Завели воєводу на ніч до села. Він сам уже не мав сили доволікти ся туди. А на другий день ясно і погідно встало сонце. Шепетинський усміхав ся. Добував із кишені дукати і сміючи ся грав ся ними, як дитина. Бігав сям та там з веселим реготом, то знов сїдав; підширав сиву голову обома руками і тремтячим голосом заводив якусь веселу пісеньку.

Какали, що він збожеволів.

II.

Внучка воєводи

Серед гір, за місточком Сколім, в околиці, званій Тухольщиною, високо підіймаєть ся гора Зелемінь. Лісами-борами покриті гори оточують того велетня, а в цілій околиці царює ще рука первісної природи, з якою тут людська рука не розпочала ще рішучої боротьби.

У стіп Зелеменя сидів у часах, коли відбувала ся отся подія, сам-самісінький старий пасічник. Його самотної оселі серед ліса ніколи не оживляв людський говір, хіба тільки співи лісових пташок переривали її та бренькіт пчіл, що літали за медом. Хіба раз або два в році загощували до хати пасічника Семена деякі ґазди з поблизьких сіл за медом або за зілем, бо Семен, як звичайно кождий незви-

чайний дивак, славився знахарем, що вміє допомогти на різні хвороби.

І справді у Семена було багато таких дивачних привичок, що йому неможливо було погодитися з більшим гуртом людей. Щось таке нелюдяне, похмуре і нетовариське було в його поведенні, що, побачивши його перший раз, кождий міг уважати його за не-знать-якого злодія, розбійника та нелюда. Але під тою грубою, неприступною поверхністю скривалася щира душа і непритуплене віком почуття любови до вічно зеленої, величавої гірської природи. Нещастя молодости, сумні пригоди і переслідування вигнали його з поміж людей, та не вбили в душі його найкрасшої признаки чоловіка — чоловіколюбности.

Та в тих часах, про котрі тут мова, частійше, як звичайно оживляв людський говір, а навіть сміхи та радість самотню хату лісового помешкання. Олекса Довбуш часто загощував із деякими своїми хлопцями в ті сторони, часто довго розмовляв із Семеном. Душа немолодого вже опришка була іноді так повна турбот і гризот, що мусіла вилитися перед кимось. Із своєї ватаги він не міг нікому звірити ся, — і тішив ся, здибавши в лісовій пустині щирого приятеля і досвідного порадника. Він виповів йому все, що тяжіло на серці, — і в тій лісовій хаті зродив ся в душі його намір посвятити свої скарби для добра руського народу.

Після нападу на замок Шепетинського Довбуш зі своєю ватагою попростував до Семена, аби з ним порадити ся, що робити з внучкою ворога, яку він для пімсти викрав із замку. Опришок, хоч і глибоко відчував у серці жаль за своїм змарнованим життям і почував сильну ненависть до всіх кривдників його

самого та руського народу, все таки не посмів знущати ся над бідною, безпомічною дитиною, останньою парістю ворожого йому роду. Він запитав поради в Семена, бо твердо вірив, що сей наведе його на добру дорогу.

— Розумієть ся — сказав пасічник, коли Довбуш розповів йому про напад на замок воєводи — зробили ви не-аби-яке діло. Не було потреби так страшно мстити ся над паном, а над дитиною ще й менше. А де ж ти подів її?

— Та вона тут з нами, — відповів Довбуш.

— Де з вами?

— Тут недалеко в селі. Хлопці принесли її сюди на плечах. Несли ночами, бо в день ми мусіли ховати ся по лісах. Оттак промандрували цілі дві неділі, поки дійшли сюди. Дитина з разу плакала, а потому якось забавила ся.

— То може помістиш її де в селі? Може у якого попа?

— Не маю такого знайомого — відповів Довбуш. — А я гадав, чи не могла би вона прожити тут із тобою в безпечнім місці, поки не знайду для неї дещо відповіднійшого.

— Трудно буде, сказав Семен по короткій задумі. — У мене, сам знаєш, нема ніякої вигоди для панської дитини.

— Се ще було би найменше, — відповів Довбуш. — Де про що я міг би постарати ся, а до тебе, думаю, вона привикла би ще борше, як до моїх товаришів. А під зиму я чей винайду для неї таке місце, де буде мати більшу вигоду і ліпший догляд.

— Та про мене, — сказав Семен, — нехай буде й так. Я тут сам, але в мене є також свояки й знайомі, що можуть притулити її в разі потреби.

Довбуш віддалив ся по сій розмові і другого дня сам на своїх руках приніс воєводську внучку в хату пасічника.

Мільця поволи забувала про свій панський дитинячий вік. Згадки про воєводу всували ся чим раз у темнійші закутки її душі і стали в кінці мов би якимсь невиразним сном. За те краса її розвивала ся чим раз пишнійше, як розвиваєть ся весною краса чудової цвітки в полонині. Вона привикла до самотності в хаті, до шуму лісових дерев, до понурого обличчя пасічника, — а її чисте, дівоче серце і почуття розвивали ся в оточенні гірської природи і віддалік від людей, що своїм злим прикладом могли би звихнути свобідний ріст і розвиток тої запашної цвітки.

Довбушеви в тих часах прийшло ся дуже круто. З упадком Польщі скінчило ся його капітанство. Він мусів скривати ся, а потім під ріжними назвами, як жебрак блукати по краю. Його жінка в Перегинську вмерла з гризоти. Душа бідного вигнанця терпіла багато під нестерпним тягаром розлуки, і йому так і не довело ся знайти для Мільці вигіднійший та безпечнійший притулок.

Аж по упливі п'ятнадцяти літ він загостив знов до пасічника Семена. Радісно прийняв старець страшного колись гостя. Здивована поглядала на нього Мільця, ... здивований і очарований поглядав Довбуш на ту, котру колись безпомічною дитиною викрав із замку її діда. Замість турботи та гризоти, яка мучила його доси, він почув у душі дивну, невияснену пільгу, немов свідомість того, що його злочин може принести добрі наслідки в будущині.

Не довго пробув Довбуш в оселі пасічника, не довго, а яка рішуча переміна зайшла в його душі!

Його серце ожило, — ожило з новими стражданнями, з новим щастєм, із новою любовю. Червона, як вишня від сонця, зустрічала його Мільця, ціла в огні, тремтячи слухала довгими вечерами його оповідань про його жите, про давно минуле та незабуте горе, — і її серце почало відзивати ся до нього якоюсь незнаною, тихою і солодкою мовою...

Весною 1800 року відбуло ся вінчанє Довбуша з молодого Емілією, внучкою воєводи, останньою парістю родини Шепетинських. Та вона того не знала і від давна привикла вже вважати себе за дочку Семена.

Та не довго пробував Довбуш зі своєю молодого жінкою. Боячи ся, аби його не висліджено, він знов покинув пасічника, знов у жебрачій одежі пішов у широкий світ, обіцявши за рік знов явити ся там, куди тягло його серце.

Тяжко стало Мільці. Та туга щезала поволи: час і надія побачити незабаром чоловіка потішали її. І все йшло звичайним порядком у пасічницькій хаті, коли нараз, уже пізною зимою, почув старий Семен, що жандарми мають зпасти на його хату, аби зловити жінку Довбуша. Про се сказав старому пасічникови один вівчар, який у зимі за кілька миль їздив на Зелемінь по сіно. Семен цілу ту зиму не виходив із хати, бо старість уже змогла його, — і кілька днів по відході вівчаря він помер, повідомивши перед смертю Мільцю, що їй грозило.

Неописаний жаль і переляк проняв наскрізь серце молодого жінки, коли нараз побачила себе самою серед безлюдної, лісової пустині в ночі, з трупом свого, як їй здавало ся, батька.

Тої ночі вродив ся їй син, друге живе єство обік неї в тих лісах. Вона трясла ся над ним, пла-

кала і сміяла ся, не знала, що робити, а кожної хвили бачилось їй, що вже йдуть немилосерні, вусаті, узброєні посіпаки, що її беруть, кують у тяжкі кайдани, що відбирають їй те бідне дитя, її єдину потіху. Ні, не сила була їй довше мучити ся! Втекти відсіля, в найблизше село, між людей, котрі її і сховають і оборонять і потішать, — се була її єдина думка.

Кілька день по злогах вона взяла ся до роботи, убрала себе як найтеплійше, пообвивала дитя старанно і слізно прощала ся з тою мирною, старою хатою, де так гарно, так спокійно пройшли її молоді літа. Нараз впала їй в очі пасічникова псалтиря, єдина книжка, що була в тій пустині. З неї молив ся пасічник, на ній учив він її читати, з неї переписувала вона перші букви вуглем на яловій, тесаній дошці. в ній і вона останнього року знаходила потіху в тузі, котрої перед тим не потребувала і не розуміла. Вона взяла з собою сю святу книгу в тій вірі, що вона стане їй у дорозі обороною і зєднає її милосерде в Бога і в людей. Потім перехрестивши ся і з слезами поцілувавши ще холодну руку свого опікуна, пішла в божу путь.

Мільця думала, що в найблизшій селі оповість людям про смерть пасічника і верне з ними, аби поховати його смертні останки. Але цілком инакше стало ся. Метелиця позавівала снігом усі знані їй лісові стежки, а сніг падаючи все затемнював так, що вона незабаром збила ся з дороги і заблудила в лісі.

Тяжко-важко, в неописаній трівозі, плила їй година за годиною. Вже сонце зійшло з полудня, а вона все ще блудила густими борами. Вже стало вечеріти, мороз діймав її, сили почали її покидати,

та вона не вважаючи на студінь, останками свсго тепла гріла лише своє дитятко. І ніч уже надійшла, в лісі вчаснійше, як на полі, — а ще не кінчив ся ліс, не уставала метелиця, до того всего долучив ся мороз. Вона сіла спочивати під розлогою смерекою, під якою було менше снігу, і кормлячи грудьми свою дитину, з тиха шептала молитви. Потім, коли стогнане ліса під бурею втихло трохи, вона рушила далі густим лісом попід смереками, спускаючи ся все низше й низше в долину. По якімсь часі вона побачила не далеко в низу бліде світло, і зараз пізнала куди зайшла.

Була се одинока, невеличка гірська коршма на краю ліса недалеко від села. Живійше забило у неї серце, і вона вийшовши з ліса, побрила сніговою поляною навпростець до коршми.

В буді під коршмою лежав лютий, пастирський пес. Зачувши кроки чужої людини, він зірвав ся з голосним гавканєм, та те гавканє було для неї милійше від усього, що чула в тій хвилі, бо свідчило про присутність живих людей у коршмі.

Із коршми вийшов Жид зі слугою, відкликав пса і здивував ся не мало, бачучи перед собою в таку годину “пасічникову молодицю”, знайому йому з давна. Він запровадив її до коршми, де вона швидко ogrіла ся. З разу здавало ся, що її здорова натура перенесе без шкоди страшні події останніх днів. Вона покріпила ся в коршмі звареним на борзї, горячим молоком і лягла спати з дитиною, але над ранком у неї показала ся сильна горячка, так що вона прокинувши ся і простогнавши до рана, попала в повну нетяму. Переляканий арендар післав свого слугу в село, аби спровадив сани та тягло, і коло полудня непритомну молодицю з дитиною з

тяжким трудом завезено в село і відвезено просто до місцевого священика. Сей не гаючи ся охрестив дитину, що була мужеського полу, і примістив у себе тяжко недужу матір, яку з давна знав як дочку пасічника Семена. Знайшовши при ній пасічникову псалтирю, він прочитав на останній картці тої книги пасічникову записку, що по трохи вияснила йому походженє молодиці. Сама-ж молодиця пролежала ще кілька днів у страшній горячці та непритомності, потім прийшла до себе лише на стільки, що могла сказати, що її тато вмер і лежить у своїй хаті непохований, і потім попала знов у нетям, що скінчила ся тихою смертю.

Її й Довбушів син лишив ся знайдою в пошівським домі.

III.

Знахідка в Розгінчу

Пять літ минуло від часу, коли в Добущуківці відіграла ся драма, описана в першій части сеї повісти.

Ми знов у горах, недалеко Розгінча. Від полудня високі гори, покриті темними смерековими бо-рами. У їх стіп на ріни руїни старої мурованої коршми, де колись сидів Жид Бляйберг. По при руїни порослі мохом та кропивою вєть ся маленька стежка. Її лєдво видно; мабуть рідко коли хто нею ходить. Вона підіймаєть ся двома закрутами на невеличкий горбок і пропадає в густій тїни лїса. Тою стежкою ходять люди з міста відвідувати знаний камінь, що стирчить у тїм лїсі. Із селян мало хто ходить нею, бо про руїни старої коршми оповідають страховинні перекази, а жінки боять ся і згадувати про неї під ніч.

В одну літню, погідну днину сею самотною стежкою йшов чоловік малого росту, з живими, хитрими, сірими очима, по міщанськи вбраний, з грубою палицею в руці та з торбою через плечі. Скорою ходою він добирався до ліса і незабаром сховався в холодній тіні. Тут спинився на хвилю, відітхнув глибоко і обтер піт із чола. Потім став розглядати ся довкола, немов питаючи в пам'яті, куди дорога бо стежка в лісі цілком пропала.

Роздумавши добре, куди йти, він справився в гущавину і довгий час дерся ярами, зборами та кременистими лісовими обломами, доки перед його очима не вистрілив розгірецький камінь. Трьома високими, стрімко полупаними стовпами здіймався він у гору, і сірими, неправильними контурами вирізувався на темнозеленім тлі бору.

— Слава тобі Боже! — прошептав тяжко зітхаючи подорожний. — На силу дібрався до цього місця, де вже так давно я повинен був стати. В тім камені остання моя надія... Як тут нема того скарбу, то вже хіба сам чорт ним удавився. І кілька то я нашукався, кілька напивався за ним, цілих п'ять літ часу стратив, борючись з ріжними труднощами!

Так бурчав подорожний, уклавши ся під грубезною смерекою недалеко каменя на довший відпочинок. Він здіймив зі себе кафтан і торбу, поклав на землі, поправив на собі вузький ремінь із блискучими пряжками і добув із торби кавалок хліба, соли та добрий відрізок ковбаси.

— А хто знає, може й брехав Петрій, як його мучили? Може се все байка, видумка,... може він тільки на те розпустив вістки про такі великі скарби, аби подрочити ся з Довбущуками? Де ж то

можливе, аби я стільки шукав, усі закамарки перешниряв та поперевертав, і не знайшов нічого?

— Але побачимо, — додав устаючи і збираючи одробинки хліба. — В тім камені ще моя остання надія! Дурний нарід каже, що сі скарби заляті! Що то значить? Коби лиш були тут, моя рука вже їх видобуде,.... не пошкодить ніяке заляте!

Се був Невеличкий. Проворний і хитрий бурлака встиг тої страшної ночі, що скінчила ся погромом Довбущиків, вихопити ся і втекти від стражників. У його голові зродила ся тоді-ж гадка піти на власну руку шукати скарбів. І ся справа займала його цілих п'ять літ.

Перехрестивши ся виняв невеличку сокиру, що стирчала з заду за поясом, узяв у руки свою палицю, з долини добре оковану, і став дряпати ся горі каменем, аби дібрати ся до першої щілини, яку видно було з низу. Стіна була стрімка, камінь з верха сипкий, звітрів на слоті, але Невеличкий із дивною зручністю поборював перепони.

І ось він по довгих трудах у горі,... заглядає цікаво в темну щілину,... нічого не бачить... Стукає палицею по кам'яних стінах, палиця не трапляє нічого крім каменя... Лізе сам у темну, щербату нору, та вона цілком порожня.

— Ну, ну, — воркоче трохи розчарований, але не знеохочений Невеличкий, і починає уважнніше оглядати все довкола. Незабаром він побачив другу, меншу, майже незамітну розколубину над своєю головою

— Е, ось воно куди! — буркнув він, і знов з немалим трудом почав дерти ся в гору. І знов знайшов вузьку, глибоку печеру, але й ся була порожня.

Невеличкий іще не тратив надії. Він довго си-

дів на кам'янім помості печери і пильно роздивлявся по всіх кутах. Потім вихиливши голову з печери глянув у низ і затремтів при першій погляді.

По стрімкій, обірваній скалі, по якій з великим трудом він виліз у гору, не так легко злізти в долину. Найменший хибний крок грозив упадком і смертю. Смілий опришок одначе не стратив відваги.

Як сильний щупак, попавши в сіть, кидається по ній, аби натрафити на діру і продерти ся нею на свободу, так бігали бистро опришкові очі. Але всюди стирчали грізно і понуро стрімкі стіни, і ніде не було видно вигіднішого проходу.

Може перший раз по довгих літах прийшла йому в тій небезпеці гадка про Бога, і він зітхнувши з глибини серця, обернув свій зір у гору, мов би виглядаючи відти руки поратовника.

І як лише підніс до гори очі, то вже довго не спускав їх, але пильно став розглядати сіру скалу та її пошарпані, стрімкі вершини.

— Ось воно! — крикнув радісно. — Вилізу на сам вершок каменя, а другим боком чей-же злізу в долину!

І сперши ся сильно на свою палицю з незвичайною легкістю підняв ся в гору, і став дряпати ся скалою до самого вершка.

— Ах! — вирвало ся мимоволі з його груди, а в тім однім оклику вилило ся не мале розчарованє. Друга стіна каменя була ще стрімкіша, ще небезпечніша і недоступніша як перша. Та він і тепер не тратив відваги, і знов почав пильно оглядати ся довкола.

Подовгастиий вершок каменя був зубатий і полупаний і виглядав мов великий гребінь із величезними кам'яними, нерівними зубцями. Здовж того гре-

бенья поклав собі Невеличкий лізти аж на сам край і там шукати стежки в долину. Той намір декому іншому був би видав ся неможливим, бо спинати ся на стрімкі иглиці, маючи по однім і по другім боці глибоку пропасть, на те треба було не аби якої відваги та зручності. Невеличкий не злякав ся, кинув на долину свою тяжку палицю, і пустив ся в страшну дорогу.

Нарешті йому таки вдало ся дістати ся на останній вершок скального гребеня. Лице його прояснило ся. Скала з сего боку була, що правда, стрімка, але сильно потріскана і нерівна, і він рішив ся при помочи своєї сокири злазити в долину. Сокирою він висікав, де міг, більші щерби в скалі, аби на них стати міцно, — і так повільно, але досить безпечно, почав спускати ся в низ.

Нараз видало ся йому, що камінь, о який ударив обухом, захитав ся і глухо задуднів. Отсе розбудило його цікавість Він іще раз, сильнійше вдарив сокирою в камінь, але сього удару мало не переплатив житєм. Камінь, що слабо держав ся на своїм місці, попустив під сильним ударом, і з громовим лускотом звалив ся в долину, розбиваючи ся о скалу. Падучи захопив одну ногу Невеличкового, і хоч не скалічив його значно, та все таки мало не збив його з рівноваги і не зіпхнув наперед стрімголов у низ. Се було би певно стало ся, коли би Невеличкий у тій же хвилині зручно не відхилив ся на бік і не притис ся до стрімкої розпуклої скелі.

Коли минула хвиля небезпеки, він знов підняв ся і поглянув на місце, відки скотив ся камінь. Яке ж було його зачудованє, коли побачив там темний, до сонця вихилений отвір глибокої і досить простої печери

— Ось де мій талан, ось де ті скарби! — скрикнув Невеличкий і весь затремтів із радості.

Проміне сонця поволи, немов боязько продирало густу темноту, що панувала від давна в печері. Аж по добрій хвилині Невеличкий міг розрізнити деякі більші щербни скал у нутрі печери. Але крім щерб годі було добачити щось инше.

Поволи в середині розяснило ся і Невеличкий ледво-ледво втиснув ся тісним отвором до печери. Та на своє велике розчарованє замість купи золота побачив серед печери два людські кістяки, покриті перегнилими шматами. Він знов затремтів, мов би голою рукою діткнув ся холодної гадюки. Ноги його дилькотали і не могли рушити ся з місця, а лице мов окаменіле, німо дивило ся на кістяки. Більший кістяк, се була жінка, як можна було пізнати по шматах одежі і по довгим волосю, що хоч протрухлявіле, все ще тримало ся купи. Жовті кости лица виглядали страшно, і Невеличкому здавало ся, що по тім кістянім обличю перебігає від часу до часу демонічний усміх наруги і зневаги.

— Агі! — мимоволі скрикнув Невеличкий. Хотів віддалити ся від сего виду, але його ноги не рушали ся з місця.

Та по кількох хвилях його обридженє й переляк пройшли і він почав знов розглядати ся по печері. Та ніде не було сліду схованих скарбів. І Невеличкий хотів уже віддалити ся, коли нараз якийсь внутрішній голос візвав його оглянути трупи. Не без дрожаків і не без відрази приступив ближше до кістяка жінки і торкнув його злегка ногою. Одежа, що покривала трупа, розпала ся і відкрила голі, білі ребра, а між ними на грудній кости лежала стара книга, здавало ся, що не понівечена гниллю. Її ста-

ринна деревляна, обтягнена шкірою оправа вилискувала ся ще декуди позолотою, а зелізна клямбра, що її замикала, проржавіла цілком.

— Ого, а се що? — скрикнув Невеличкий. І не вважаючи на відразу й острах він сьгнув рукою по книжку, що лежала на груді кістяка. Обережно брав її, боячи ся, аби не розсипала ся за дотиком. Але книжка була ціла. Деревляна оправа заховала її від гнилизни. Невеличкий підняв її, а грудь кістяка заворушила ся незначно, немов би з під тої кости добуло ся тяжке зітханє. Не рушаючи другого трупа, Невеличкий виліз поквапно з печери, помалу та обережно зліз на долину, хоч тепер се було вже досить легко.

Нарешті станув на землі. Тяжко зітхнув після дряпанини по скалі, потім сів у низу на мураві і заспокоївши ся зачав переглядати знайдену книжку. Вона була вся писана старим письмом, якого він не вмів прочитати ані трохи. Згорнувши книжку, він положив її до своєї торби, знайшов свою сокиру, яку кинув був у низ із каменя, оглянув іще кілька разів той камінь із ріжних боків і віддалив ся.

IV.

Андрій на новій дорозі

Пригода з Довбущуками, що скоїла ся з початком осені, для обох Петріїв скінчила ся короткою недугою. Андрій мало потерпів на здоровлю, і видужавши відпросив ся в батька до Львова, аби записати ся на університет і віддати ся правничим студіям. На се згодили ся вони оба з батьком по кількоразових розмовах, дійшовши до переконання, що правничі студії можуть бути найкориснійші для Андрія в його дальшій життю. Він відїхав до Львова

якось так поспішно та несподівано, що забув навіть попрощати ся з Олесею. Аж у часі дороги він пригадав собі її, і рівночасно дізнав чутя, що на завсіді розстаєть ся з нею і що ніщо властиво не вяже його до неї.

У Львові Андрій за батьковою порадою заїхав до підрядного готелю Куна, куди звичайно заїздили руські священики, і при помочи готелевого фактора почав шукати собі кавалерського помешканя. По кількодневій біганині він нарешті знайшов таке помешканє і відняв один покій з харчем та обслугою у пані Кралінської, вдови по уряднику, яка прийняла його дуже чемно і так захвалила свій до винайму виставлений покій, що він згодив ся відразу на скромну зрештою ціну, і того самого дня переніс туди свої річи з готелю. Не мало біганини та клопотів коштував його також запис на університет, так що перші тижні львівського життя пробігли йому скоро та незамітно, мов у сні. Сніданє діставав він щорана в своїм покою, туди ж приносила йому служниця о першій годині обід, о шестій підвечірок, а коло осьмої невеличку вечерю. Житє його таким способом укладало ся правильно та спокійно, як ніколи доси. Товариське житє університетської молодіжи в тих часах було ще дуже слабо розвинене і Андрій, хоч знайшов між університетськими слухачами не мало своїх бувших товаришів із гімназії, не спішив ся приставати до жадного гурту, не вписав ся до жадного академічного товариства, а натомісь у годинах свободних від університетських викладів звичайно сидів дома і пробував вчитувати ся в правничі книжки, що відповідали тим лекціям, яких слухав на університеті, або виходив до міста на прохід. Зі своєю господинею стрічав ся рідко, в її покоях не

бував ніколи і нічого не знав навіть про те, чи вона жиє сама чи не сама.

Аж десь у половині падолиста його увагу звернула на себе висока, огрядна дама, бльондинка, з незвичайно великими і блискучими очима, в незвичайно елегантнім, хоч не надто багатім одязі, яку зустрічав не раз на тій самій вулиці, де була його квартира, а одного разу підстеріг навіть, що вона входила до тої самої камениці. Він не мав звичаю заговорювати зі служницею; се зрештою була старша і загалом не дуже балакуча особа, а при тім його зацікавленє не було таке велике, щоб могло перемогти його несмілість супроти жіночого пола. Та одного дня стала ся незвичайна річ. При наближеню першої години служниця вийшла до його покою і сказала:

— Прошу панича, пані радникова просять до себе на обід.

Андрій не відповів нічого, навіть якось не здивувався, тільки встав і пішов за служницею до покою пані радникової. Покої були гарні, ясні, просторі, і хоч не богато, а все таки зі смаком умебльовані. Перейшовши сальон і ще одну кімнату, він опинився в їдальні, де біля накритого та вже заставленого стола його зустріла сама пані дому, обік якої стояла молода бльондинка, що впала йому в око на вулиці, в скромнім, але дуже елегантнім домашнім убраню.

— Моя дочка Дося! — сказала пані дому, і Андрій чемно вклонився молодій дамі, при чім почув, що серце в його грудях забило ся незвичайно скоро.

Панна Дося кивнула з легка головою в його бік і вказуючи правою рукою крісло біля стола пра-

воруч від матириного, а напроти свойого, сказала коротко:

— Прошу сідати!

За обідом пані дому розпитувала Андрія дуже ввічливо, як йому живеть ся у Львові, чи задоволений із помешканя та услуги, і яким студіям віддаєть ся. Панна переважно мовчала, перекидаючи ся тільки иноді кількома словами з матірю. В протязі розмови пані дому перепросила Андрія за те, що запросила його сьогодні обідати з ними разом; учинила се тому, бо хотіла розвідати у нього, як йому подобало ся помешканє в неї і чи не має якої потреби, в якій би вона могла вигодити йому. Він подякував за її ласку та старання, заявив, що на разі не має ніякої потреби, і сказав дещо про своїх родичів та про те, скільки матеріяльних засобів батько призначив йому на удержанє у Львові.

— Буде нам дуже приємно, — відізвала ся зовсім свобідним і непримушеним тоном панна Дося до Андрія, — коли захочете частійше обідати з нами. Жиємо обі з мамою як черниці, не приймаємо ніяких гостей і рідко буваємо в товариствах, тож вибачите, пане Андрію, що ми деколи надужиємо вашої терпеливості і запросимо вас на коротеньку гутірку.

— Буде мені дуже приємно, — відповів Андрій і вклонив ся чемно панні Досі. — Сам я не смів би просити у пань такої ласки, але коли паням се може бути приємно, то я в кожній хвилі готов служити.

— Будемо старати ся не надуживати ваших услуг, — з добродушним, материнським усміхом промовила пані радникова і подала Андрієви руку, яку сей поцілував.

На сьому скінчила ся його перша візита у пань Кралінських.

Андрієві університетські студії пішли від тепер чим раз ліпше та успішнійше, коли його домашнє жите скрашували не дуже часті, але завсїди приємні та приятельські зносини з обома жєнщинами, його хозайками, матірю й дочкою. Протягом чотирьох лїт він не переміняв кватири, а тїлько лїтні вакації проводив дома у своїх родичів, помагаючи їм у часї тих вакацій у полевих та домашніх роботах. Перед батьком він не таїв нічого зі своїх зносин з панями Кралінськими, але також не мав причини признавати ся до чогось особливого, бо ті зносини ніколи не виходили поза обсяг приємних приятельських зносин. Андрій не давав ані матери ані дочці ніякої нагоди робити йому протекцію, або допомагати йому яким иншим способом, а також обі вони матеріально забезпечені у своїх невеличких потребах, не давали йому ніякого приводу підозрівати їх о якісь самолюбні наміри. Протягом тих чотирьох лїт Андрій, якось навіть сам того не завважуючи, закоштував такого спокійного, рівномірного, духовою працею та веселістю й задоволенєм заповненого житя, яке рідко кому трапляєть ся в молодих лїтах і яке справедливо можна назвати міщанським щастєм у найкраспїм значіню того слова. Аж на пятім році університетських студій, приготовляючи ся до останніх правничих екзаменів, Андрій чим раз частійше почав думати про те, що по зложеню тих екзаменів найвластивійше для нього буде попросити о руку панни Досї і стати з нею під шлюбний вінець. Він не сумнівав ся про те, що її мати згодить ся на сей звязок, а що до своїх родичів був також певний, що вони не спротивлять ся його щастю.

Правда, був один епізод у його зносінах із панями Кралінськими, коли йому могло здавати ся, що його тихі мрії про родинне щастє в їх товаристві можуть розвіяти ся в нівіщо. В їх покоях почало досить часто бувати досить численне товариство старших дам і панів, до якого пані дому його не допускали, так що він довший час не міг нічого знати про ціль тих відвідин. Се було власне в часі четвертого року його студій, і під кінець того четвертого року перед літніми фєріями від самих Великодних свят аж до кінця курсу його анї раз не запрошено до них на обід. Не вважаючи на те, при його відїзді до дому обі пані попрощали ся з ним дуже чемно і просили його не покидати їх кватири також на дальший рік. Вернувши з вакацій до Львова, він не застав обох пань у домі, а від служниці, що пильнувала помешканя, довідав ся, що обі вони незабаром по його виїзді також виїхали до морських купелів у Остенді, в товаристві одного з тих панів, що бували в них минувлого року, і якого назву служниця затимила. Він звав ся барон Навгайм. Андрій не чував ніколи нічого про того барона, не знав його близше і не випитуючи в служниці нічого докладнїйше, з її розмови не міг догадати ся, чи барон має які наміри що до обох пань, чи не має ніяких. Та про те не можна сказати, щоби ся новість не наповнила його деяким побоюванєм та не явила ся темною хмаркою на небі його вимріяного міщанського щастя.

Андрій довго носив ся зі своїми думками, які не раз переривали йому його приготування до екзамену, і нарешті написав лист до батька, в яким перший раз звірив ся йому зі своїм наміром по зложеню екзаменів одружити ся у Львові з панною Кралін-

ською, і просив у батька не так поради, як радше відомости, чи може числити на його поміч, потрібн для заснованя власного домашнього огнища аж до часу, поки би відбувши судову та адвокатську практику міг числити на власний заробіток із доходів адвокатури. Се був натяк на запомогу з Довбушевих скарбів, яких часть старий Петрій повкладав у різні банки на процент. По кількох днях він одержав досить неприємну відповідь від батька, що його здоровлє значно погіршило ся, господарство дає малий дохід, а на значнійшу запомогу з иншого боку дуже слаба надія. Батько просив його, аби він, скоро тільки зложить екзамени, не гаючи ся і не роблячи ніякого важного кроку на власну руку, вертав до дому.

V.

Старі знайомі

Невеличкий смерековий лісок у стіп Чорної Гори, та великі зміни зайшли в природі сеї гори за пять літ. Невеличкий, та дикий і таємний лісок, що перед тим зеленим пластом лежав на спідній похилости Чорної Гори і хоч трохи прикривав її щербатий, скалистий бік, щез до разу. Черва, яка не раз мов зараза спадає на гірські бори, позбавила й Чорну Гору її зеленої прикраси. Смереки повсихали, галузе їх пообкришував вітер, а кора лупала ся і відставала сама від голих стовбурів дерев. Сумний вид мертвоти і знищення представляв той лісок.

В одній із безлічи деберок серед висохлого ліса сидить троє людей. Найстарший із них із знаками ран на блідому лиці, то Олекса Довбушук, — инші два, се його сини, Ленько й Сенько. Вони недавно

вернули з вязниці і спочивали по досить довгій дорозі.

“Товариші”, переловлені стражниками тої памятної ночі пожару, “виспівали” на Довбущиків так багато поганих штук, що їх засуджено на п'ять літ, а Олексу по виліченню на чотири роки до тяжкої вязниці. Отсе вони відбувши свою кару, вертали до дому.

Не вважаючи на цілорічне ліченє в шпиталю, Олекса Довбущик не міг прийти до повного здоров'я та позбути ся всіх наслідків тяжких ран, нанесених йому товаришами. Надто тюрма привчила його до понурої мовчанки, за якою ховала ся тільки тупа ненависть до людей та гірке почутє безсильности. Не знати, як і чому всі його думки сходили ся на тім, що тільки Петрій може допомогти йому сяк-так без біди докоротати свій вік. Натомісь його сини страх як поступили наперед на дорозі, на яку звів їх перед тим їх отець. В товаристві злодіїв і злочинців вони вивчили ся від них докладно того ремесла, а тепер, чуючи себе на волі, вони те тільки й думали, як би найуспішнійше зайняти ся своїм ремеслом.

Тихо було довкола. Олекса змучений довгою дорогою до Перегинська сидів у німій задумі на камені. У ніг його плив і журчав по грубих плитах маленький гірський потічок. Олекса непорушно дивив ся в його чисту, скляну воду і не промовив до синів ані слова. Вони також дорогою балакали децю між собою, але з батьком говорили дуже мало. Ленько тепер мабуть надумав щось. Він усміхнув ся і моргнувши на брата, відвів його на бік і запитав його:

— Ну, Сеньку, що будемо тепер робити? Слава Богу, ми свободні, час би рушити ся куди!

— Хиба я знаю, що зробимо? Ось і тато тут. Поговоримо з ним, що він нам порадить.

— Я й сам так думав, — відповів Ленько, — але здається, з татом нема що говорити... Прикрутили його товариші, тай оглушила вязниця. З нього не будемо мати ніякої потіхи.

Олекса почув тих кілька слів і тільки буркнув під носом:

— Може й ваша правда. Як не будете, то не будете.

— Та ми хотіли би, — підхопив Ленько, почувши слова батька, — але не чувши доси від вас нічого, не маємо надії й на далі. Не знаємо навіть, чого ви нам казали йти до Перегинська. Адже нам там нема що робити.

— Хиба я вам казав? — огризнувся отець. — Адже нас усіх трьох відвели жандарми аж до сільської канцелярії, і тільки тоді випустили на волю, коли війт підписав за нас поквітоване. А ви скоро з канцелярії, зараз рушили в ліси, не заходячи до села. Я й сам не знаю, чого я пішов з вами.

— Та ми не дуже далеко від села, — сказав Сенько, — а тут у нас у деберці невеличка криївка. Там ми поховали дещо, то може тепер знайдемо, та будемо мати на початок.

— Мабуть не знайдемо, — з прикрим усміхом сказав Ленько. — Я вже одним скоком, ідучи сюди, заглянув до тої криївки. Пусто в ній, хоч копією гони.

— Е, ти заглянув до своєї, — відповів Сенько, — а я до своєї ще не заглядав. Не думаю, аби мою відкрив хто так легко, як я відкрив і опорожнив твою.

Ленько засвистав покриваючи мішане почуте задоволення і незадоволення і сказав ніби байдужно:

— А я й не знав, що в тебе є своя криївка.

— От такої й гни! — відповів Сенько. — Так ти й гадав собі, що я дурень.

Олекса не без деякого задоволення слухав розмови своїх синів, а далі зворушеним голосом промовив:

— Бачу, мої дітоньки, що в вас не малий талант. Нехай вас Бог благословить на вашій дорозі, а я вже не маю анї сили, анї охоти ходити за вами і слїдити вас. Не знаю, що з вами буде, і не знаю, що зо мною буде, але гадаю, що найліпше буде для нас, коли ось тут розійдемо ся на ріжні дороги. Я вертаю до села. Пропали мої ноги для великої дороги. Піду до Петрія і найму ся в нього хоч воробців із проса пуджати, коли не зможу робити ніякої іншої роботи. А ви йдіть собі, куди ваша воля.

Сказавши се він устав із місця, приляг до потоку і напив ся з нього чистої хоч не дуже студеної води, а потім не оглядаючи ся на синів і не кажучи їм анї слова більше, повільною ходою, підпираючи ся грубим костуром, справив ся на стежку, що через невеличкий пригірок провадила до села.

Сенько й Ленько сиділи на своїх місцях і не рушали ся з них при відході батька, а коли сей щез за пригірком, Сенько промовив кепкуючи:

— Пішов старий на губи.

— Раз я сказав, що не будемо мати з нього потїхи, то так воно й буде, — доповів Ленько.

Знайшовши в Сеньковій криївці те, що там було заховане — дещо одежі та дещо гроший, переважно таких монет, якими не можна було безпосередно користувати ся, добутих у ріжних часах кра-

діжами та рабунками по панських дворах, — брати почули, що невелика їм із того потіха і що сьак чи так треба їм вертати до села і знайти собі безпечний осідок. Лісовими та полевыми стежками вони рушили на свою Довбушуківку.

Сумною та непривітною пусткою стояла Зепер та невеличка оселя, положена геть на відшибі від головного села, під самим лісом. Здавало ся, що ліс розширив ся трохи і загорнув її під себе. Де-не-де з поміж густих, високих смерічок виглядали повалені останки печий або чорні перепалені обломки бервен. Розвалини хат поросла густа та висока кропива, а по колишніх подвірях розсіли ся роскішні та самозадоволені бодяки, загороджуючи доступ до хат. Було тихо. Ні один листок не ворухнувся, лише сонце пражило з гори, а небо всміхало ся ясно та погідно.

Довго ходили Довбушуки поміж корчами смерічок та кропиви, довго оглядали сумні розвалини своєї батьківщини. Нараз якийсь хрипливий голос звернув на себе їх увагу.

— Що се таке? — запитав Ленько брата.

Сенько не відповів нічого, але зараз почав пробирати ся до місця, звідки доходив голос. Незабаром брати знайшли вузьеньку стежку, втоптану поміж кропивою, і пішли нею.

На руїнах колишньої “пустині” з поміж густих глогових і драпакових корчів видніло ся щось немов будка, в якій не раз у біднійших ґаздів лежать пси. Кілька порохनावих, на пів перегнулих делін, опертих на кроківки, стриміло в гору, творячи якутаку охорону від непогоди. З заду лежала величезна купа ломачя, хащу та гнилих бервен, творячи непрохідну стіну. На землі замість постелі валяла ся

купа листя і сухої соломи і на тій нужденній мерві лежала, а властиво сиділа, оперши ся о грубий пенъ, стара вже людина. З разу годі було розпізнати, чи се чоловік, чи жінка. Безладно понавішуване, брудне та діраве курманє, се була вся одежа тої руїни чоловіка, а тільки по довгім, в ковтуни скуйовдженім волосю можна було пізнати в тій постаті жінку. Її лице було темне як земля, давно не мите, а запалі очі ясніли з глибоких ямок несамоовитим огнем. Її ноги були порепані та покриті струпами засохлої крови.

Охриплим, ледво чутним голосом співала вона не рушаючи ся з місця і не зводячи очий із одної точки:

Ой за ліс милий, за ліс
Чорні оченька заніс,
І слідоньки забравши,
Серцю жалю завдавши.

Зітхнула, а потім зараз перейшла на иншу нуту:

Мати ж моя, мати, що ти учинила,
Що ти свої діти марне погубила?

— А се хто? — запитав Сенько шептом свого брата.

— Не пізнаєш? Се наша стрийна, Демкова жінка!

— Овва! Ось на яке зійшла! — промовив Сенько і зацмокав.

Демчиха не завважила Довбущиків. Не рушаючи ся з місця і вдивляючи ся все однаково в пустий, темний простір, вона тоненьким голосом затигнула колискову співанку, немов заколисуючи дитину до сну:

Ой не куй, не куй, сива зазулько, в ночі,
 Не вибирай си на терниноньку очі!
 “Ой якже ж мені по ночі не кувати?
 Маю дітоньки, нічим їх годувати.”

Та на раз зареготала ся різьким неприродним реготом і затигнула танечної:

Ой береза дуба везла,
 Трохи впріла, трохи змерзла...

Потім зітхнула знов і говорила до себе, немов продовжуючи з кимось перервану розмову:

— А щож я їй зробила? Чи зіле винно що ко-
 му?... Чи я винна, що нарвала?...

І безпосередно по сих словах звисивши голову в низ, затигнула сумовито:

Кажуть люди, що суд буде
 А суду не буде!
 Най на того суд упаде,
 Хто судити буде!

Довбущуки стояли не далеко халабуди і мовчки придивлялися Демчисі.

Нараз почули за собою шелест буряну і лускіт лому. Обернули ся і побачили парубка, в яким зараз пізнали свого молодшого братанича Іванка, Демкового сина.

— Се ти, Іванку? — озвав ся Ленько.

— Адже ж я! — відповів парубок. — А ви відки тут узяли ся.

— Вернули з Іванової хати, — відповів Сенько.

— Овва, так скоро? — жартуючи сказав парубок. — Я думав, що ви вікувати там будете.

— Та не зле нам там було, — відповів також

жартуючи Ленько. — Але що ж, не хотіли пани довше держати тай нагнали нас до дому.

— Шкода, бо без вас тут було досить спокійно, — сказав Іванко. — Тільки ось моя мама не може забути того, що стало ся з вами всіми. А властиво вона забула все, навіть те, що вона моя мати.

І Іванко добув із кошеля, який приніс із собою, горщик зі стравою, положив його перед божевільною і мовчки чекав, поки вона пообідає. Демчиха, не кажучи ані слова, зирнула на горщик, узяла ложку і почала їсти зовсім спокійно, мов розумна людина. Іванко й оба Довбущуки мовчки придивлялися їй.

— Бачите, що стало ся з вашою стрийною! — шепнув Іванко Довбущукам.

Брати насмішливо покивали головами.

— Нічого собі! Їсть добре, а більше їй нічого не треба, — сказав Сенько.

— Чи не нагодував би ти й нас так? — запитав Ленько свого братанича.

Іванко взяв з перед матери порожній горщик, завинув його в шмату і не відповідаючи на його питанє, забирав ся вертати. Довбущуки поспішили за ним. Цікаві були дізнати ся про все, що бачили.

— Іванку, Іванку, зачекай! Ми змучені й голодні! — Чей же не будеш такий лихий на нас і не даси нам отут загинати з голоду.

— Та я не лихий на вас, але не знаю, чого вам треба і що можу зробити для вас.

— Та нам не багато чого треба на початок, — сказав Ленько. — А там ми якось дамо собі раду. Але скажи насамперед, як ти тут заходиш собі світа і що стало ся з нашими?

— Щож я вам скажу? Мені ніколи, робота че-

кає. А те, що тут стало ся, то самі сумні річи. Як вас забрали, Демчиха довго ходила з хлопцем по пожарищі та заводила, а потім, немов щось надумала, прийшла в село, до Петрія. У Петрія була стара, ваша баба. Вона кілька неділь мешкала у Петрія, аж одного вечера нагло занедужала і тої самої ночі вмерла. Мов на нещастє і Демчишин хлопець занедужав разом і вмер. Демчихи тоді не було дома. Господи милосерний, як бідна прилетіла звідкись! Нам аж серця краяли ся, слухаючи її ридання. Десь по півночі признала ся, що строїла “стару”. Небіжка варила собі у горнятку крупи, а вона влила до тих круп розпару якогось зіля. А як “стара” їла, — прийшов Демчишин хлопчина, і вона й йому дала тих круп. До доби обоє померли. На другий день покликали громаду, взяли Демчиху і віддали до суду, — та там уже побачили, що бідній Демчисі помішало ся в голові. Її привели назад у село, і веліли вислати кудись у шпиталь. Але не було кому заплатити за ліки, то так вона й лишилася. І від того часу ціле літо просиджує та співає, а на зиму беруть її в село, аби тут не замерзла.

— А де ж ти? — спитав Сенько.

— У Петрія. І там біда. Старий Петрій став такий скуший та понурый, що хто його давно знав, певно не пізнав би його тепер. Петріїха послабла, гризеть ся. Сумно дуже в цілім домі.

— Що-ж Петрій робить? — запитав Ленько.

— Що робить? Усе як мара шукає якоїсь пивниці, до якої згубив доступ і ніяк не може віднайти його.

— Що-ж то за пивниця?

— Там десь у горах була дебра, а в ній відомий йому вхід до підземного льоху. Не знаю, чи був там

на правду льох, чи лиш йому снило ся. Бо відхорувавши по вашій хапатні, він пішов раз у те місце і не знайшов ані дебрі, ані входу. Потім, як минуло літо, пішов іще раз, і знов не знайшов нічого. Я оба рази слідив за ним. Прийде на місце, дивить ся, хрестить ся, зітхне важко, походить довкола і вертає до дому. Отак, він робить кілька разів що року.

— Ну, се йому, видно, зроблено не аби що! — сказав Ленько радісно. — А тепер, Іванку, бувай здоров! Іди, аби не спізнив ся до роботи! А ми, Се-ню, ходім! — час і нам рушати.

— Куди-ж ви тепер? — запитав Іванко.

Та на се питанє не діждав ся відповіді.

VI.

Олекса й Петрій

За той час Олекса дотюпав до Петрієвої хати. Петріїха власне вернула від сусіди і засумована сиділа під вікном. Петрій приляг на часину на постіль і заснув.

Нараз забрехали пси і кинули ся на серед обори. На перелазі показав ся високий, згорблений блідий чоловік.

Петріїха стала мов прикована, побачивши того страшного чоловіка, котрий перед кількома літами таке нещастє наніс на ту тиху, мирну сімю.

— Кириле, Кириле! — закликала вона тремтячим голосом.

— Що там? — запитав Кирило будячи ся.

— Вставай! Гість до нас іде.

— Що за гість?

— Такий, якого певно не сподіваєш ся!

В ту мить зі скрипом відчинили ся двері, і в хату ввійшов Олекса.

— Слава Богу!

Петрій остовпілим поглядом дивив ся на нього. Здавало ся зразу, що не пізнає свого давнього противника.

— Слава на віки! — відповіла Петріїха.

Не оглядаючи ся, не кажучи ані слова Олекса сів на лаві. Його ноги дилькотіли. Він не міг стояти довго.

— Вибачайте, — сказав він по хвилі не підіймаючи звішеної на груди голови, — що я такий смілий і зараз розгощую ся!

— Нічого, нічого, просимо! — говорила Петріїха.

— Що вас привело до мене? — запитав Петрій.

Довбущик почувши його голос, підняв голову в гору і впер у нього свої маленькі, мутні очі. По давньому загриз долішню губу зубами. Видно було, що ні літа, ні терпіня не викорінили з його душі давньої ненависти.

— Може би ви були ласкаві, ґаздиньцю, лишити нас самих на хвильку? — сказав Олекса, звертаючи ся до Петріїхи.

Недовірливо оглядаючи ся Петріїха встала і стояла хвильку, не знаючи, як і що, та побачивши, що лице чоловіка не каже нічого, пішла з хати.

— Чого вам треба від мене? — запитав Петрій.

— Я думав, що я вже вільний від вас, а ви ще чогось загостили до мене.

— Бог із вами! Я не приходжу до вас у злім намірі, ані не хочу вам нічим наприкрятися! Знаєте моє положенє. Я тепер без хліба і без хати і без здоровля. Покарав мене Бог, але ви майте милосерде надімною. Не хочу вашого, але маєте там у своїх руках те, що придбав наш дід, то нехай із того хоч частина дістанеть ся мені тай моїм дітям.

Петрій вдивляв ся в лице Довбущука сумними очима, а потім промовив:

— Не хотіли ви мене слухати, коли ще оба ми були при здоровлю, а тепер приходите, підкопавши моє здоров'є і своє стративши. А з того, що придбав ваш дід, я не маю майже нічого. Тої самої осені, коли ви наважили ся на жите моє тай мойого сина, Бог наслав на нас тяжкий допуст і відібрав нам те, за що між нами йшла колотнеча. Не знаю, чи осіння, чи весняна злива завалила й зарівнала без сліду ту деберку, в якій був вхід до яскині, де були зложені Довбушеві скарби. Коли я по довгій недузї очунав трохи і пішов на відоме мені місце, я не міг знайти ані стежки, ані деберки, ані входу до яскині. Все присипало каміне та шутер, що наслідком повені зсунуло ся з високої гори. Лишила ся в моїх руках лиш та невеличка сума гроший, яку захопили були ваші сини і яку я віднайшов та зложив у касі, але з тих гроший дуже малий хосен, бо вони зложені так, що ані я, ані мій син не можемо відобрати їх, а навіть процентів із них не можемо дістати. Не моя воля була при тім, але я згодив ся не знаючи, яка тяжка пригода чекає мене.

Довбущук слухав сего оповідання звисивши голову. Посивіла та згорблена стать Петрія та його журбою зіссане лице свідчили про те, що він не бреше і не дурить свого противника. Він зітхнув важко і сказав після довгої мовчанки:

— Ну, то що-ж мені тепер робити?

— Не знаю, — відповів Петрій. — Я прийняв до себе одного з ваших, Іванка, і він у мене добрий та вірний слуга. І вас не вижену з хати, хоч ви й незарібні. Ще мене стане на стільки, аби прогону-

вати незарібного чоловіка, а чей Бог дасть, що оба ще з часом поправимо ся. А де-ж ваші сини?

Довбущик махнув рукою.

— Не згадуйте мені про них.

— Ще вони в криміналі?

— Ні, ми вийшли всі три разом, але вони пішли собі шукати власного хліба.

— Се не добре, — сказав подумавши Петрій.
— Можу догадувати ся, якого хліба будуть вони тепер шукати. Та що маю робити? Лишайте ся в мене, доки вам тут злюбить ся побути, та там побачимо, що можна буде зробити далі. Адже ж у вас є свої ґрунти та місця на хати. Як би сини хотіли, то могли би побудувати ся та розгосподарювати ся на ново, і не потребували би на те моєї помочи.

На сьому скінчила ся розмова недавніх ворогів. Петріїха дала Олексі дещо пообідати, і він знеможений дорогою пішов до стодоли, де Петрій постелив йому на тоці соломі та простирало, заніс подушку та коц, аби міг укрити ся та відпочити.

Олексові сини ще кілька днів крутили ся по горах, шукаючи своїх давніх криївок, у яких було поховане ріжнородне крадене добро, а потім запомігши ся троха, прирадили удати ся до Львова, відшукати там деяких своїх тюремних товаришів, з якими в тюрмі зробили були змову утворити злочинську шайку для успішного веденя гуртом злочинського ремесла.

VII.

Між чесними Жидами

Ізак Бляйберг від кількох літ уже ходив по краю, знайомив ся з ріжними Жидами, про котрих йому сказано, що вони вченійші і чеснійші від ин-

ших, виступав у жидівських божницях по звичайних молитвах з промовами про потребу більшого освідомлення Жидів і більшого зближення їх до християнських народів на взір того, що бачив у Німеччині та по інших австрійських краях, і викликав тими своїми промовами та розмовами декуди сміх, декуди обуренє, декуди здивованє, а декуди й зацікавленє. На питання про ґешефт, яким він займається і з якого жиє, він звичайно відповідав жартами, бо й справді у нього не було ніякого означеного занятя, а був одержаний по матери невеличкий фонд, яким він заспокоював невеличкі потреби свого вандрівного життя. Не без того бувало, що деякі Жиди розпитували його із зацікавленєм про його погляди та житєві пригоди, і таким він докладнійше виясняв потреби жидівської маси, а з розмов із розумнійшими серед них і сам собі уясняв чим раз більше потребу більшої освіти для Жидів понад ту, яку одержували в хайдерах, більшого зближення їх до християнської цивілізації, а особливо до народньої маси польської та руської. Він відчував разом із іншими Жидами, що серед тої маси жиє глуха ненависть до Жидів як визискувачів людської праці, і йому бажало ся довести з одного боку Жидів до того, аби перестали бути паразітами на тілі тих християнських народів, серед яких їм доводиться жити, а з другого боку показати також тим християнам, що в духовім житю та в історичнім розвою Жидів є дещо таке, що варто пізнати а що могло би причинити ся до поправи обопільних житєвих відносин. Усе те помалу виясняло ся Бляйберґови, але йому годі було знайти між Жидами таких приятелів, що могли би допомогти йому до якогось корисного діла, а навпаки до нього часто підходили та приближали ся Жиди

досить непевного поведення, котрі з його оповідань та звісток про різні місця, в яких він бував, старалися добути для себе яку користь, знайти можливість зробити добрий ґешефт.

У невеличкім місточку Жидачеві над Дністром був власне ярмарковий день. З довколишніх сіл та міст позїздило ся багато народу, зібрало ся також не мало Жидів — арендарів, аґентів, купців та різних промисловців. Значне їх число, знайомих і незнайомих, зібрало ся в помешканю Арона Вайнребя, властителя одинокого заїздного дому в тім місточку, і в окремій кімнаті його просторого помешканя устроїли собі “на почеканю” невеличку чорну біржу. Серед ненастанного гамору йшли розмови про ріжнородні інтереси, а від часу до часу одні виходили, а інші входили, як кому подобало ся.

В однім куті під стїною, на двох деревляних кріслах, сиділи два приїзжі Жиди середніх літ, один поважний арендар із великою сивою бородою, а другий худий, високий, з рудими пейсами та рудою, тонкою бородою, відомий фактор із Тернополя.

— Ну, Хаїме, що скажеш? — запитав арендар фактора, коли сей війшовши до кімнати і розглядаючи ся по зібраних нарешті неспостережено наблизив ся й сїв біля нього.

— Alles gut, — відповів коротко Хаїм.

— Пан приїхав? — запитав арендар.

— Ні, не приїхав, тільки слуги пригнали коні на ярмарок.

— Богато їх?

— Десять пар.

— А слуг багато?

— Всего два, а третій економ. Він має продавати коні на ярмарку.

— А купці є?

— Наші зараз обступили їх і торгують.

— Alles gut. Іди-ж зараз і забалакай економа, а я прийду потім.

В тій хвилі до кімнати ввійшов Бляйберґ і привітавши зібраних та не бачучи між ними нікого знайомого, помалу наблизився аж до кута, де сидів арендар. Бляйберґ перед кількома роками познайомився з ним у Тернополі і пізнав у ній дуже розумного, та, як йому здавалося, чесного Жида, з яким стрічався опісля дуже приємно. Він тепер утішився побачивши його і зараз сів біля нього на те саме крісло, з якого тільки що зіскочив Хаїм, аби бігти на ярмарок.

— Guten Tag, Abrum! — привітав він арендаря.

— А, як ся маєте, пане Бляйберґ! — відповів арендар усміхаючися дружно, і простяг йому руку до привітання.

— Що привело вас сюди? — запитав Бляйберґ.

— А, так, інтерес. У мене там господарство велике, а тут добрий торг на коні. Як же вам поводить ся?

— Все по старому. Не можу знайти собі такого діла, щоби могло зайняти мене, а тимчасом шукаю тай шукаю чесних та розумних людей між нашими, аби звести їх якось до купи.

— На що вам сего? — з усміхом запитав арендар.

— Може би з того що зварило ся, — також усміхаючися відповів Бляйберґ.

— Що може з того зварити ся? — знов запитав арендар і додав: — У нас чесні люди не займаються нічим окрім святих книг, а розумні дбають про

свої діла. А таких, що були би відразу і чесні і розумні, ви між нашими не знайдете.

— Ну, — відповів усміхаючи ся Бляйберг, — маю в Бозі надію, що в нас не так іще лихо. От і в вас самих я пізнав розумного чоловіка, і не сумніваю ся, що ви також чесний чоловік. А таких мав я нагоду пізнати ще й більше. А до тих, що займаються тільки святими книгами, я й не приступаю, бо з ними нема що говорити. Я вважаю їх дармоїдами, що святими книгами закривають своє нетрудяще жите. Думаю, що нам треба вибити ся з того залятого круга: або святе жите без діла, або ґешефт і ґешефт, і погодити справедливе та добродичинне жите з практичною діяльністю.

— *Wie meint ihr dus*, практичне жите? — вмішав ся в розмову третій Жид, що прислухав ся з боку до слів Бляйберґа. — Я також практик, але ніколи не думав про те, аби погодити свою практику з якоюсь справедливістю. *Geschaeft ist Geschaeft*, а все инше, то тільки на шабас.

— Вибачайте, що мушу попросити вас, — промовив Абрум до Бляйберґа. — Мушу йти подивити ся на ярмарок.

— Піду й я з вами, — сказав Бляйберг, і оба враз устали зі своїх сиджень. Вийшли не прощаючи ся ні з ким, бо й ніхто серед загального гамору не звертав на них уваги.

Все містечко завалене було ярмарком. Зійшла ся та зїхала ся надзвичайна сила народу, пригнано дуже багато коний, що були головним товаром, який стягав до Жидачева численних купців і продавців, навіть із далеких сторін Галичини. Навезено надто багато різного товару, який по різних містах ремісники заздалегідь приготували для ярмарку: селян-

ських мальованих скринь, горшків, мисок та всякого гончарського товару включно до глиняних коників, свиставок та калатавок, призначених на забавки для дітей; пекарі та пекарки навезли багато пшеничних гусок, обарінків, колачів та коників із пшеничного тіста, а образкарі під великим полотняним шатром порозкладали на довгих столах багато святих образів, хрестиків, медаликів, та порозвішували над ними на жердках безліч різнобарвних стяжок та металевих ланцюжків. Були тут і шевці з пасовими та простими чобітьми, повязаними по парі і порозвішуваними на жердках, були й кушнірі з кожухами, футрами та смушевими шапками. Не бракувало й того міщанина зі Старого Міста, що продав жіночі чіпці, штучно плетені з зеленого шовку і навішані на паличці, що мала дзвінок на верхнім кінці; за другий кінець він держав її в руці мов свічку, час від часу підіймав високо в гору і потрясав нею, брязканєм дзвінка ваблячи до себе сільських господиень. Поміж возами бігали малярі з конвами чорної мази, яку купували в них візники, і яку з коновки наливало до деревляної чорної мазниці, привішеної з задку до воза до середини задньої підтоки.

Сонце хилило ся вже з полудня. На головній площі місточка, набитій народом та товарами, стояв ненастанний гамір, а з низу раз у раз підіймала ся в гору величезна густа хмара куряви. В однім місці довкола пяти пар гарних молодих коний стовпила ся ціла купа не так кушців як барашівників та цікавих глядачів із селян. Коні раз по разу мусіли гарцювати по площі, серед якої тиск народу творив пшалір, і кожда їх проїздка викликала голосні крики та гейканя. Двірський економ, що наглядав за продажою тих коний, сидів спокійно на лавці біля заїзд-

ного дому, що притикав до площі, пильним оком слідив за рухами коний і вислухував те, що говорили охочі до куповання, а два двірські слуги стояли біля коний, поприпинаних до деревляних стовпів, і випускали до бігу тільки ті коні котрі хтось торгував.

Сюди звернув ся арендар із Бляйбергом. Вони проходячи крізь тиск народу не могли розмовляти і йшли один за одним: арендар з далека вгледівши групу двірських коний і незаметно простуючи до них, а Бляйберг роздивляючи ся довкола. Незаметно наблизив ся до арендаря Хаім і шепнув йому до вуха, аби не приступав до економа і не заходив із ним у торг, бо все діло вже приготоване. Арендар із Бляйбергом пройшов побіля групи двірських коний, глянув на них як цікавий і знаючий господар, що радо бачить гарну скотину, навіть поцмокав губами, і не сказавши ані слова пішов далі. Відійшли оба з Бляйбергом може до двадцять кроків і не обертали ся позад себе, коли на площі за ними зчинив ся страшенний галас. Зразу тяжко було зрозуміти, що стало ся. Запищали жіночі голоси, задудніли кінські копита, забряжчали розбивані горшки та залунали голосні окрики селян і Жидів. Арендар і Бляйберг зупинили ся і обернули ся позад себе, та серед сутолоки народа не можна було розпізнати, що дієть ся. Вереск не переставав, а серед юрби видно було якийсь шалений рух у напрямі вулиці. Тільки згодом юрба заспокоїла ся на стілько, що можна було розвідати, що стало ся. А стало ся щось таке, що не раз трапляєть ся на багатолюдних ярмарках. Вулицею посеред площі надіхав селянський віз запряжений парою коний, і зупинив ся недалеко того заїздного дому, під котрим сидів двірський економ, що продавав

двірські коні. Господиня, що сиділа з заду на тім возі, встала з воза, взяла в руку кобелю курий, які привезла на продаж, і пішла з ними на торговицю, лишаючи при возі свого чоловіка, що сидів на переді воза. Чоловік також ізліз із воза, дав коням їсти, не відпрягаючи їх від воза, поснідав сам, що мав при собі, стоячи біля воза, а потім оглянувши ся довкола і вбезпечивши ся, що з воза ніхто нічого не рушить, пішов до поблизького шинку випити горілки. Не барив ся там довго і вернув знов до свого воза, з привичною для селянина терпеливістю дожидаючи своєї жінки. Сидів так на возі може годину, а може й довше. Коли коні зїли те, що їм кинув був з разу, він кинув їм другу порцію сїна і знов сїв на віз дожидаючи жінки. Нарешті його зацікавили пищні двірські коні, які торговано недалеко нього, і він злізши з воза і майже не віддаляючи ся від нього, почав придивляти ся оживленому торгovi і прислухувати ся розмовам та жартам баришівників. По якімось часі, сам не знаючи, як і коли, він опинив ся серед їх гурту, раз у раз усміхаючи ся з задоволення. Та раптом за його плечима зчинило ся щось таке, чого він найменше міг надїяти ся. Його коні мов шалені рванули з місця, обернули ся з возом широким півколесом на вільній площі і потім сполошені страшним вереском та ударами батогів із боку, завернули на лїво, перевернули віз, із його останками вдарили на ряди горшків, розложених перед гончарською будою, і зробили там страшне спустошенє. Сполошені відси новими криками та ударами вони вискочили на вулицю і погнали нею поміж рядами юрби, тратуючи людий та товари і зчиняючи довкола неописаний переполох. Усе те стало ся протягом кількох хвиль, але

метушня серед переляканої юрби була така велика, що ніхто не тямив, де він і що з ним діється. Двірського економа, що сидів спокійно недалеко своїх коний, юрба моментально зіпхнула з місця і занесла геть на площу, а коли він нарешті отямився і вернув на місце, ані з його слуг, ані з коний не було вже ані сліду, і ніхто з переляканих людей не міг сказати йому, куди вони поділися. Що правда, слуги знайшлися незабаром, оба страшенно потоптані та покровавлені але безтямні до тої міри, що не могли сказати нічого ані про те, що сталося з ними перед хвилиною, ані куди поділися коні.

Незабаром на те місце, де пропали двірські коні, надійшли жандарми, що в числі шістьох парами патрулювали, проходжуючи вулицями містечка і пильнуючи порядку. Вони були свідками заколоту на площі, але не мали змоги спинити його; коли-ж юрба трохи заспокоїлася, вони зараз зарядили погоню за сполошеними кінями і розпочали слідство за причиною розруху. Приведено сполошені коні зі зломаним дишлем і передньою підтокою селянського воза. У коний, зовсім покритих піною від шаленого бігу, під затисненими хвостами були ще жмутки кропиви, яку впхали їм туди якісь злочинні руки, очевидно на те, аби сполошити їх і зчинити розрух у ярмарку. Жандарми почали переслухувати селянина, властителя воза й коний, барисівників та інших людей, що стояли близько воза, окремо переслухали економа та двірських слуг, найбільше пошкодованих у тій справі, а потім зробивши все можливе для привернення порядку пішли далі патрулювати по місті, розпитуючи різних людей та нотуючи те, що чули від них.

Ярмарок помалу заспокоївся і дійшов до кін-

ця, а вечером у Вайнребовім заїзdnім домі знов зібрали ся деякі з тих Жидів, що були там перед полуднем. Арендар Абрум знов сидів спокійно на лавці в куці кімнати, розмовляючи з Бляйбергом, що від полудня аж до вечера весь час не покидав його. Бляйберг дуже вподобав собі Абрума за його практичний розум та знанє ріжних житєвих справ, і рад був тому, що віднайшов у його душі, як йому здавало ся, деяку симпатію до свого менше практичного ідеалізму. Витворити між галицькими Жидами інтелігенцію, яка не цураючи ся жидівської віри та національної традиції, так як се чинять т. зв. “марморейні”, німецькі або польські Жиди, при тім шукала би спільного ґрунту для житєвої праці з інтелігенцією руською та польською, отсе чим раз більше виясняло ся в Бляйберговій голові. Він почував се вже давнійше, але тепер се виясняло ся йому що-раз більше, що така жидівська інтелігенція може виробити ся тільки в новочасній христіянській школі, яка не накидаючи жидівській молодіжи христіянства, давала би їй доступ до всего новочасного знання. Абрум таксамо остро як Бляйберг осуджував житєву непрактичність т. зв. учених Жидів та зобонність жидівської маси, що не вважаючи на щоденні зносини з христіянською людністю, жиє в зовсім окремій духовій атмосфері.

Вже було досить пізно в ночі, коли двері кімнати відчинили ся і до неї ввійшли два жандарми в звичайних уніформах, з величезними карабінами на плечах і з настромленими на них блискучими сталевими баґнетами. За ними в покірній поставі йшов господар Вайнреб, повторяючи раз по раз:

— Ich weiss gur nischt! Ich weiss gur nischt!

— Тут арендар Абрагам Гляйхґевіхт? — запи-

тав острим голосом один жандарм, увійшовши в його кімнату без привитання.

— Ich bin hier, — обізвав ся Абрум і підняв ся зі свого сидження.

— Kennen Sie einen gewissen Chaim Spitzer?

— Nein, ich kenn' ihn gur nischt, — відповів без вагання Абрум.

Ich wusste, dass Sie dies verneinen werden, — сказав жандарм. — Also bis auf Weiteres sind Sie arretiert. Kommen Sie mit!

— Was wollen Sie von mir? — протестував арендар. — Ich bin ein ehrlicher Mann.

— Das wird sich schon zeigen. Kommen Sie mit uns! — сказав жандарм, почім оба жандарми взяли його між себе і вийшли з кімнати, не відповідаючи на поклони господаря гостинниці.

— Wus ist dus? Wus ist dus? — питали один одного здивовані та перелякані Жиди по відході жандармів.

До Бляйберга підійшов той сам Жид, що перед полуднем вмішав ся був у його розмову з арендарем і запитав його ледви чутно:

— Ви знаєте добре того арендаря?

— Що значить добре? — відповів жидівським звичаєм Бляйберг питанєм на питанє. — Як може один чоловік знати другого добре?

— А ви розговорили ся з ним досить отверто, — сказав другий Жид.

— Ні з ким не говорю инакше, — відповів Бляйберг, — бо не маю з чим крити ся.

— А той арендар властиво й не арендар, — сказав практичний розмівник. — Я знаю його трохи близше, хоч він певно не знає мене. Він собі про людське око та для властий арендар, але на правду

він голова широко розгалуженої шайки конокрадів, що веде величезну торгівлю краденими кіньми, продаючи в Росії коні крадені по нашім боці, а в нас коні крадені в Росії. Але сьогодні йому мабуть урвалося його ремесло. Я трошки прислужився йому,—він певно навіть не буде знати, за що. А вам раджу на другий раз бути осторожнішим у виборі приятелів. Gute Nacht!

І сказавши се, він віддалився, полишаючи Бляйберга в невеличкім розчаруванні.

Справа ярмаркового заколоту в Жидачеві не вияснилася в повні, бо Хаїм Шпіцер із краденими кіньми здужав утекти за границю, а арендар Абрум здужав очистити себе від підозріння, яке перед жандармами кинув на нього завидючий конкурент, який не міг дати достаточних доказів на potwierdжене свого підозріння. Вияснено тільки те одно, що за намовою Хаїма Шпіцера оба молоді Довбущуки Сенько й Ленько вихали селянським коням жмутки кропиви під хвости і спричинили їх сполошенє. Сенька, що п'яний заночував у шинку, арештували жандарми ще тої самої ночі, а Ленько обережніший утік разом із краденими кіньми та з Хаїмом невідомо куди.

VIII.

Утека в'язня

Кілька місяців після сеї події, одного осіннього вечора йшли досить довгим рядом парами Городецькою вулицею у Львові арештанти, що весь день були заняті роботою, різанєм дерева в подвір'ю карного суду. Їх сірі суконні сердаки промокли до нитки, бо під холодним осіннім дощем вони весь день працювали під голим небом. І тепер вечером вули-

ця була вся мокра, покрита рідким болотом та калюжами брудної води. Арештанти не могли йти тротуаром, тільки мусіли йти вулицею і грубими своїми капцями чалапкали по болоті. Тільки два дозорці з набитими карабінами та настромленими на них багнетами на плечах ішли в парі тротуаром, пильнуючи з заду походу арештантів.

Нараз один арештанти мабуть пошпотався о камінь, присів до землі і в тій секунді голосно зв'язнувся ланцюх.

— Що там таке? — крикнув грізно один дозорець, вибігаючи наперед.

Сумерк не дозволяв йому розпізнати в ряді, на котрім арештанти бренькнуло залізо.

— Що сталося? — крикнув дозорець другий раз.

Мовчанка. Арештанти стояли тихо, а коли ряд рушив далі, йшли всі в найбільшій порядку.

Вже були недалеко Бригідок. Вулиця, котрою йшли до тюрми, вузенька, мало хто по ній ходить, а в тій порі, коли переходили нею арештанти, вже добрий сумерк заляг їй.

Нараз у друге почувся брязк заліза, — і в тій секунді розлягся грізний крик дозорця з заду:

— Стій!...

Запанувала метушня між арештантами. Ніхто не знав, що діється. Всіх очі обернулися в бік, куди в миг ока кинувся один дозорець. Перед ним побачили арештанти чоловіка, котрого пізнали по короткій сіраковій одежі. Це був один із їх товаришів, Сенько Довбушук.

— Тікай голий, задри поли! — крикнув жартуючи один арештанти.

— Котрий то? — грізно запитав стражник із заду.

— Се не я, — відповів инший арештант і кашельнув, аби звернути на себе увагу стражника, а відвернути її від утікача. Один із стражників, поспішно загнав увесь гурт арештантів на подвір'є в'язниці і замкнув за ними фіртку, а другий погнав за втікачем. Се в них було службове правило, що не потребувало ніякого порозуміння.

Арештант, що пустив ся на втеки, був, видно, добрим бігцем, і тікав темною, вузкою вуличкою, скуливши ся пошід мурований паркан. Стражник гнав за ним великими скоками і здавало ся, вже ось-ось дожене бідолаху. Він не хотів стріляти до нього, надіючи ся й так зловити його.

Та близькість неприятеля і нових кар додала сил утікачеві. Він побачив камінь серед вулички, вхопив його обома руками, обернув ся і шпурнув ним що сили на стражника.

Удар міг був у миг ока розчерепити голову стражникови, але камінь трафив його лише в коліно. Стражник мимоволі зойкнув і вхопивши обіруч тяжкий гвер, підскочив два кроки і що сили вдарив арештанта кольбою по плечах. Арештант похилив ся ще дужше до землі, але не зупиняючи ся біг далі. Стражник пробіг за ним іще кілька кроків, але біль у коліні був так сильний, що він нарешті мусів зупинити ся і прикляк на одно коліно, а тимчасом арештант щез на темній площі, до якої доходила вузька вулиця.

На крик стражника надбігла поліція; деякі нічні прохожі обступили його зі всіх боків і розпитували, що стало ся. Та даремні були пошукування поліції. Арештант пропав, мов камінь у воді.

ІХ.

Шлюб Андрія

Вернувши до дому зі Львова Андрій застав родичів у досить невеселім стані. Отець раз у раз не-домагав, а мати журила ся його здоровлєм. Андрій поміркував зараз, що треба йому пробути дома дов-ший час і по змозі підняти духа родичів, аби можна було поговорити з ними про усталенє його будущи-ни. Дізнавши ся від вітця про страту Довбушевих скарбів через засипанє входу, він старав ся поті-шити батька тим, що засип можна буде з часом роз-копати. Рівночасно переглянувши ті касові книжеч-ки та записи, на які ріжними часами покладено біль-ші або менші суми гроший, він переконав ся, що по сповненю деяких формальностей можна буде поко-ристувати ся процентами від тих капіталів. Старий Петрій, не знаючи ся на тих формальностях, доси не рушав тих процентів так, що капітали попідростали до значної висоти.

Розмовляючи про се з вітцем він помалу справ-ді підняв його духа і усунув ту ненастанну тривогу, що мучила його останніми часами. Пошукавши в ха-ті в ріжних відомих старому закамарках, вони знай-шли ще дещо здавна похованих гроший, і старий дав себе намовити синові поїхати з ним разом до Станіслава до лікаря, і полагодити там діла в уря-довій касі. По кількох тижнях здоровлє старого по-правило ся значно, і Андрій був у посіданю такого капіталу, а властиво такої річної ренти, що забез-печувала йому щорічне удержанє що найменше на протяг тих років, які йому доведеть ся жити без заробітку, відбуваючи судову практику а з невели-ким заробітком у часі адвокатської практики.

Тоді він у свободній хвилі почав говорити з вітцем про свої відносини до пані Кралінської та її дочки у Львові та про можливість одружити ся по зложеню екзамену. Отець не спротивив ся тому, а мати аж заплакала з радости, почувши від Андрія просте та нехитре оповіданє про його знайомість із львівськими панями. Материнське серце почувало природну гордість, що син сягнув хоч і не дуже високо, та все таки висше свого стану, і вона цілуючи його в голову благословила його на щасливий вік.

Умовили ся, що отець поїде з ним до Львова і пробуде там у його кватирі, аж доки не полагождать справи його подружєня.

Кілька день перед їх відїздом до дому Петрія прийшов старкуватий уже чоловік у міщанськїм одязі, і привитавши ся з господарем мовчки сїв на лаві та придивляв ся обом Петріям, то старому то молодому злегка всміхаючи ся. Потім промовив:

— Не пізнаєте мене?

— Ні, не пізнаю, — відповів старий Петрій придивляючи ся до гостя.

— Я також не пізнаю, — відповів Андрій.

— То й добре, — сказав гість. — Нема по чім і пізнати. Не так ми познайомили ся, аби варто було про се згадувати. А проте я не забув за вас, тай є в мене невеличке діло до вас. Тай то не так до вас, — мовив він позираючи на старого, — а більше до панича.

При тих словах він виняв із своєї шкіряної торби досить спору річ завинену в полотняну шмату і завязану двома вузлами. Поклавши ту річ на столі і розв'язавши вузли, він виняв із шмати стару книжку в деревляній, шкірою обтягненій оправі, яку де-

куди поточили хробаки, і подаючи її Андрієви сказав:

— Я там на письмах не багато розумію ся. Друковане ще сяк так, але писаного, особливо скорописом, не втну. Се стара друкована псалтира, але в ній так далеко нема що читати. Але є там у різних місцях повліплювані картки паперу, записані ріжними письмами, пописано дещо з переду і з заду на паперових обложках, а дещо підписувано також на берегах друку. Я там пробував дещо слебезувати, але не багато з того вироzumів. Лише стільки вироzumів, що ся книжка може пригодить ся власне вам обом.

— Нам обом? — сказали разом оба Петрії.

— Так мені здаєть ся — відповів гість, у якім читач певно пізнав уже Невеличкого. — Тота книжка дістала ся до моїх рук досить незвичайним способом, але про се я не буду оповідати вам. Я шукав чого иншого, а що инше знайшов. Шукайте ви тепер, може будете щасливійші від мене.

По сих словах гість устав і поздоровивши господарів вийшов із хати. Старий Петрій сидів здивований за столом і силкував ся пригадати собі, де й коли він бачив сего чоловіка, але не міг пригадати нічого. Андрій тимчасом почав переглядати книжку, але скрутне скорописне письмо не легко було читати, і він попробувавши відчитати дещо в однім, другім і третім місці відложив книжку на бік і сказав:

— Ні, не йде! То треба при вільнійшій часі задати собі праці.

І він згорнувши книжку положив її до своєї подорожньої валізи, і пішов своїм звичаєм поглянути по господарстві.

По кількох днях оба Петрії поїхали до Львова. Пані Кралінська приняла їх обох з нетаєною радістю, а коли Андрій зараз по приїзді в присутності вітця попросив у неї дозволу освідчитися о руку її дочки, вона приняла це без зачудування, спокійно, мов давно надіялася на це. Панни Дозі тоді не було дома і Андрій не міг зараз освідчитися їй. Мати по її повороті до дому перша обговорила з нею Андрієві освідчини, і обі пані по короткій розмові рішили, що Андрій добра партія, якої не треба відкидати.

Минув місяць, протягом якого старий Петрій жив у Львові в синовій квартирі. Син у тім часі поздавав останні правничі екзамени, а по Різдвяних святах, проведених майже фамілійно в товаристві обох пань Кралінських без посторонніх гостей, у першій тиждні загальниці визначено шлюб Андрія з панною Кралінською. Шлюб мав відбутися зовсім скромно, без музик і без жадної зайвої паради крім пошлюбної вечері для нечисленних зібраних гостей.

Кілька днів перед шлюбом Андрій зі своїм вітцем багато ходили по місті, яке старому Петрієви хотіло ся добре оглянути. У тих прохідках підчас гарних зимових днів старому Петрієви кілька разів здавало ся, що на вулицях хтось слідить за ними, часом перебігає їм дорогу, на перехрестях наскакує на них із боку, або йдучи напроти них другою стороною вулиці взирає в них цікаві очі. Петрій не говорячи синові нічого про своє підозріння, якось мимовільно слідив очима за тим чоловіком, що ніби переслідував його, і по кількох днях почав пізнавати серед прохожих на вулицях усе одного й того самого молодого парубка в міськім не дуже поряднім, легкім, ніби робітницькім убраню, який зустрічав ся їм по кілька разів на день майже скрізь там, куди

вони частійше ходили. Парубок зустрічаючи ся з ними ніколи не дивив ся на них просто, тільки все відвертав лице якось так, що Петрій не міг бачити його виразно. Але він дивним прочутєм пізнавав його по ході з далека, навіть тоді, коли позад себе почував його наближенє. Тоді в його тілі будила ся недавно пережита тривога, пробігав мороз, і він мимоволі обертав ся позад себе та озирав ся довкола мов при наближеню небезпеки.

Шлюб Андрія з панною Кралінською відбув ся будного дня по полудни в малім львівськім костелі, в яким того полудня не було майже нікого крім весільної дружини. Тільки при виході з костела коло його дверей зробила ся невеличка товкитня. Кілька п'яних робітників надійшло тротоаром поперед браму костела, і немов би нічого не бачучи, почали штовхати весільних гостей, що виходили з костела. Один наткнув ся на дружбу, що йшов поперед панни молодої, та дружба зручним рухом руки відсторонив його на бік. Другий очевидно наважив ся наткнути ся на панну молоду, але другий дружба з боку підставив йому ногу, так що напасник як довгий повалив ся поперек тротуару. На нього в тій немилій позиції наткнули ся два дальші товариші, що йшли зараз за ним, і оба попадали. Один, сильно п'яний, гримнувши чолом до тротуара, скрикнув якесь прокляте, але другий упавши на коліна вихопив із кишені револьвер і вистрілив майже не мірячи в середину весільної дружини.

— На, маєш, поганине! — скрикнув він при тім і зірвавши ся на ноги почав утікати.

Куля, призначена очевидно для старого Петрія, трафіла нікому нічого невинну паню Кралінську, що йшла поруч нього зараз за шлюбною парою.

Вона скрикнула голосно: — Єзус! Марія! — потім ухопила себе рукою за груди і впала на землю. Довкола неї зчинило ся збіговище народа із публики та поліціантів. Сим разом йому не вдало ся втекти. Його на першій перехресті вулиці зупинив фіякер, побуджений криком публики. Його зараз ухопили в руки та відібрали йому револьвер, а поліція пізнала відразу, що се той сам Сенько Довбушук, який перед кількома місяцями втік із арештантської роботи і якого від тоді даремно пошуквала поліція. Переслуханий у поліції він признав ся, що зустрівши обох Петріїв на вулиці і пізнавши їх він кілька днів слідив за ними, аби помстити ся на них за свою кривду, а коли своїм вистрілом зробив їм маленьку пакість на їх весілю, то нехай вибачають. Коли йому сказали, що він не трафив Петрія, тільки зовсім незнайому йому паню, він відповів цинічно:

— Овва, то я дурень! Але старої бабенці і так не шкода.

Пані Кралінська наслідком віднесеної рани справді вмерла по кількох годинах, не прийшовши до себе, а Андрій зі своєю молодою дружиною сам на сам опинив ся на порозі до нового життя.

Х.

Збори в Жидачеві

Від часу своєї гостини в Жидачеві Бляйберг познайомив ся ближше з господарем тамошньої гостиниці Ароном Вайнребом і пізнав у ній не тільки надзвичайно розумного та практичного чоловіка, але також прихильника своїх вільнодумних у порівнянню до жидівського загалу поглядів. Розмовляючи часто з ним, він договорював ся до деяких практичних плянів, яких метою було утворенє невелич-

кої організації для ширення тих поглядів серед ширшого загалу Жидів. Оба вони при різних нагодах їздили до Стрия, до Болехова, Калуша та Станіслава, де в одного й другого були знайомі Жиди, і разом із ними умовили ся на означений день з'їхати ся в такім місті, де би на них найменше звернено уваги, і обговорити спільно плян організації. Арон запросив усіх до свого дому запевняючи, що там буде найбезпечнійше. Ходило головнo о те, аби вийти в порозумінє з віденьськими та иншими вільнодумними Жидами в західній Європі, дізнати ся про їх роботу та при їх помочи розпочати дещо й у себе.

На означений день з'їхало ся справді кільканайцять Жидів, переважно заможних купців та торговців, що мали ріжнородні зносини з христіянами, а деякі також із заграничними Жидами. В Ароновім домі в окремій кімнаті вони позасідали для товариської розмови, не списуючи ніяких протоколів і не входячи ні в які формальности. Бляйберг зовсім вільно виловив свої погляди на потребу світської, новочасної освіти для жидівської інтелігенції, а що зібрані всі чули вже не раз від нього такі промови, то між ними не було такого, хто би противив ся їм, і вони приступили відразу до обговорення способу засновання формальної організації. Арон звернув увагу на те, що такі жидівські організації існують уже в Відні і по инших великих містах, і що він першою потребою вважає вийти з ними в близше порозумінє. По досить довгій нараді, коли не знайшов ся ніхто охочий до писемної кореспонденції з тими невідомими їм доси організаціями, ухвалено без формального голосовання, але формальною згодою, зложити на разі по 10 ринських і за ті гроші вислати Бляйберга, що один між ними мав вільний час, до

Відня, а в разі потреби також до інших міст, аби там придивився наочно жидівським організаціям і познайомився з їх цілями та способом їх ведення. Присутні зараз зложили гроші, які передано Бляйбергови, по чім зібрані, щиро стискаючи одні других за руки, бажали собі взаємно успіха в розпочатім ділі.

Се приємне засіданє закінчила досить несподівана і дуже неприємна подія. Виглянувши крізь вікно, до якого кілька разів заглядав нетерпеливо, Арон побачив, що подвірє його гостинниці майже все зачорніло ся від Жидів, яких що раз нові громадки входили крізь отворену браму. Всі входили і стояли в подвірю мовчки, очевидно чекаючи чогось нового та невідомого. Незабаром серед них появилася незвичайна постать старого Жида з довгою, як сніг білою бородою, з кудлатою шабасовою шапкою на голові і в шабасовім убраню. Він ішов згорблений, а два молоді Жиди з очевидною пошаною вели його пошід руки. Коли отся трійця ввійшла на подвірє, обведене від вулиці високим деревляним парканом, зібрана юрба Жидів мовчки розступила ся, лишаючи для них свободний прохід до дверей гостинниці. Старий Жид, очевидно рабін, привитав зібраних коротким поздоровленєм: — Guten Tag! — на що зібрані відповіли таким самим поздоровленєм.

Потім рабін помалу наблизився до запертих дверей гостинниці, а один із тих, що вели його, тричі застукав до дверей. Їм отворено зі середини, вони увійшли всі три, а за ними помалу почали входити інші Жиди. Рабін зі своїми провідниками пішов просто до тої кімнати, де було зібранє посторонніх Жидів, між якими був також господар гостин-

ниці. Вони здалека побачили його в вікні і не потребували питати нікого в домі.

До дверей кімнати застукано три рази. Арон сквапливо, як випадало услужному господареві, отворив двері. Війшов рабін зі своїми провідниками, і не здіймаючи шапки поздоровив зібраних тими самими словами, якими поздоровив згромаджену на подвір'ю юрбу. Зібрані в кімнаті відповіли йому також тим самим поздоровленєм. Тоді рабін зупинивши ся по середині кімнати, оглянув ся довкола і звільна запитав:

— Де тут Ізак Бляйберг?

Бляйберг виступив з посеред зібраних і наближаючи ся пів кроку до рабіна відповів:

— Я тут.

— Ти Ізак Бляйберг? — знов запитав рабін придивляючи ся йому троха потемнілими старечими очима.

— Я Ізак Бляйберг, — відповів спокійно запитаний.

— Що робиш тут, Ізак Бляйберг? — знов запитав рабін.

— Що маю робити? — відповів Бляйберг. — Ми тут знайомі, розмовляємо.

— Про що розмовляєте? — запитав рабін.

— Так собі, про свої діла, — відповів Бляйберг.

— Які се діла? — запитав рабін.

— Наші діла. Кому се цікаво знати? — з відтінком неспокою відповів Бляйберг.

— Мені не цікаво, — відповів рабін, — але я знаю. Ізак Бляйберг, ти робиш недобре діло. Ти робиш безбожне діло. Ти робиш таке діло, якого не робили наші вітці, ані наші діди.

— Не почуваю ся ні до якого злого діла, — знов спокійно відповів Бляйберг.

— Не почуваєш ся? Се дуже зле. Повинен почувати ся. Повинен давно знати, що ти ступив на злу дорогу, і на злу дорогу ведеш своїх знайомих. Приступи ближше! Диви ся мені просто в очи!

Бляйберг приступив ближше до рабіна, хвилю глядів йому просто в очи, а потім спустив очи в низ.

— Бачу в твоїх очах трьох злих духів, Ізак Бляйберг, — понурим голосом промовив рабін. — Бачу духа цікавості, духа впертості, і духа брехні. Дух цікавості тягне тебе до того, що не було відоме нашим вітцям і дідам; дух упертості змушує тебе стояти при своїм і не піддавати ся нікому, а дух брехні раз у раз напінтує тобі, що лиш те правда, що ти думаєш і що тобі здаєть ся, а все инше брехня. І ти віриш самому собі і більше нікому, а властиво віриш тому злому духови, що дурить тебе і не дає тобі пізнати правди.

— А хтож знає правду? — несміло запитав Бляйберг.

— Слухай, я скажу тобі дещо правдиве, а Bissel vun der Emes. — Ти знаєш, що перед віками Римляни, гоїм, знищили наш нарід, нашу самотійність, нашу державу. Правда, — тебе вчили про те? Знаєш, що наша доля від віків — неволя, погорда, насильство й нужда! А знаєш ти, що нас спасло від цілковитої затрати серед потопа таких нещасть, — стало для нас дошкою спасеня з розбитя нашої свободи? Знаєш? Здаєть ся не знаєш того, та я скажу тобі. Нас спасло те, що на думку наших ворогів повинно погубити нас, — нас спасло наше розсїяне по світі, нас спасла окремішність нашого життя, нас спасли наші перекази та писаня, наші обряди, нас

спасла наша ненависть до переслідувачів, нас спасло наше лукавство з ними а наша єдність зі своїми! Се спасло нас, — але ти, здається, не знаєш сего!

— Слухай, що ще скажу тобі! Хто повстає проти того, що нас спасло, той губить нас, той видає нам останню дошку, яка лишилася нам із великого корабля серед моря. А хто нас губить, той губить Богом вибраний народ. А хто його губить, на того прокляте наше і боже прокляте!

— Але тричі проклятий, хто підіймає руку на власний народ, тричі проклятий син Ізраїля, що хоче знищити святі перекази свого народу! Ізак Бляйберг, — і ти простяг руку на святі перекази, — і на тебе трикратне прокляте!

Мимовільна дрож пробігла по всіх присутніх при сих рабінових словах.

Ізак хотів щось говорити, але рабін махнув рукою, аби мовчав.

— Не говори нічого, не виправдуйся, — ми знаємо твої діла і твої слова! Тільки безоглядний відклик усього може тебе звільнити від проклятя. Вибирай: або держати ся строго закона предків, або до віку бути вигнанцем поміж синами Ізраїля!

Арон несміло, крадькома приступив до Ізака і шепнув йому:

— Відклик!

Ізак нерішучо обернув ся і промовив до Арона:

— Відкликати? Що відкликати?

— Відклик усе! Згоди ся на все, а то пропадеш! — шептав йому Арон з виразом престраху. — Ти не знаєш, що тобі грозить.

— Що мені грозить? — мов непритомний пе-

репитав Бляйберг. — Що мені може грозити? Я ні до чого злого не почуваю ся.

А потім обертаючи ся до рабіна сказав рішучо:

— Не знаю, хто ви такий і хто дав вам право проклинати мене та говорити про якийсь відклик. Я ні з ким ні на що не змовляв ся. Догадую ся, що ви рабін, але не признаю ніякої вашої влади над собою. Я гість у отсїм домі і прошу вас випустити нас гостий свобідно, та надію ся, що не захочете нарушити права чужого дому.

Рабін сумно похитав головою.

— Чи не казав я? — промовив він. — Із тебе говорить злий дух. Ти знаєш тільки себе й своє право, і не почуваєш себе ні до якої провини. Але ми знаємо дещо більше і не на те прийшли, аби уступити перед твоїми дитячими словами. Ізак Бляйберг, ти без переслухання, на основі зізнань многих гідних віри і вірних синів Ізраїля засуджений сінедріоном не на виключенє з поміж синів Ізраїля, а на таку покуту, яку для таких відступників признає наш закон і наші перекази, і від сеї хвилі ти невільний, і ми поступимо з тобою по своєму осудови, а не по твоїй волі.

Тоді оба шкільники, що привели сюди рабіна, приступили до Ізака Бляйберга, зняли з нього його верхню одежу, обгорнули його вовняною плахтою сірої барви, потім звязали назад його руки, зняли з голови шапку та ярмурку, посипали голову попелом, а потім випровадили його на подвірє перед зібрану громаду. Поставили його серед подвіря на невеличкім стільці так, аби кожний міг бачити його. Тоді рабін приступив перед нього і показуючи на нього пальцем, сказав голосно:

— Сини Ізраїля, отсе Ізак Бляйберг, відступник

від нашого закона, засуджений на прилюдне зганьблене і досмертну покуту в невідомости, з утратою всего, що має, і навіть його імени. Плюньте на него кождий, хто признаєть ся до правдивої віри, так як отсе я плюю.

І по сих словах рабін тричі плюнув на Бляйберґа, а за ним учинили те саме шкільники, по чім до нього зі всіх боків почала тиснути ся громада вірних синів Ізраїля. Його зіпхнули зі стільця, оплювали та обкидали болотом так, що й лица його не можна було пізнати, а по довершеню сеї церемонії, з настанєм ночі шкільники закнеблювавши йому рот вивели його звязаного з подвіря гостинниці, посадили на приготовану до сего однокінку і повезли невідомо куди.

Рабін тимчасом із Ароном та иншими Жидами, що всі були з ним у порозуміню, сидів за столом у кімнаті і покріпляв себе вечерею, в якій брали участь також запрошені гості. Про Бляйберґа ніхто з них не згадував ані словом, так як коли би його ніколи не було на світі.

ХІ.

Ленько Довбущук

По ярмарку в Жидачеві Ленько Довбущук, користаючи з переполоху вчиненого ним і його братом, допав одного що найкрасшого коня з тих, що були приведені на продаж, і дмухнув широкою вулицею на південь, потім загнув у вузьку вуличку на схід, а виїхавши на полеву дорогу, погнав нею до широкого гостинця, який із Журавна веде до Стрия. Сим гостинцем він гнав далі без ушину до самого Журавна, тут вечером разом із иншими людьми та кіньми переїхав поромом через Дністер і поїхав далі гостин-

цем, не лякаючи ся погоні. Заночував у найблизшій коршмі, до якої ще тої самої ночі прибув Хаїм на іншим краденім коні, і прибули ще два неznані йому їздці також на крадених конях. Усі вони очевидно були в змові. Ленько одержав від Хаїма дещо гроший на дорогу та порученє, такими й такими селами їхати все на схід аж до російської границі до Гусятина, і там чекати на нього. Він вирушив досвіта, і за кілька день без жадної перешкоди був у Гусятині. Не минув і тиждень від жидачівського ярмарку, а всі крадені коні безпечно переведено через границю, куди за паспортom поїхав також Хаїм, заплативши погоничам невеликі суми гроший, за які вони були згоджені на се небезпечне діло.

Маючи гроші в чересі і чуючи себе безпечним від усякого підозріння, Ленько задумав вернути до дому і ще раз попробувати щастя віднайти Довбушеві скарби. Він знав від свого вітця, що в пивниці, яка була під Петрієвим домом, була одна деревляна стіна, а коли з тої стіни було виняти одно поперечно поставлене дерево, за ним мав бути вузький вхід до довгого підземного льоху, викопаного невідомо ким і невідомо по що. Демко Довбущук перед своїми синами не раз висловляв догад, що там мусить бути хоч одна часть Довбушевих скарбів. Він догадував ся також, що сам Петрій не знає про сю криївку, але ані сам він, ані його сини не мали змоги переконати ся, скільки правди в тім оповіданю. Тепер Ленько, чуючи себе забезпеченим на довший час тими грішми, що одержав від Хаїма, постановив собі їхати до Перегинська принагідними фірманками, пожити там довший час і пошукати способу добути ся до Петрієвої пивниці. Що стало ся з його братом, він не знав і не міг довідати ся ані від

Хаїма, ані від його спільників, і тому надумав робити своє діло сам.

У Перегинську він застав досить несподівану річ. Його отець жив у домі Петрія. Побачивши, що їх старий осідок стоїть пустою, і довідавши ся, де живе його отець, він без усякого вагання пішов до Петрія.

Він застав Петріїв при обіді. Вони обідали обоє в кімнаті, коли він увійшов до сінни. Петріїха вийшла й запитала його, чого хоче. Вона мабуть не пізнала його зразу, бо почувши його голос перелякала ся. Він сказав, що хотів би побачити свого тата. Вона не відповіла йому нічого, лише вказавши рукою на двері протилежної кухні, вернула до кімнати і з острахом заперла двері за собою. Ленько ввійшов до кухні, де в куті на тапчані сидів його хорий отець.

Отець прийняв його досить байдужно, не питав, куди бував і що робив, а на синове запитанє, чи не відбудувати би їм свою хату і не вертати на свій осідок, Олекса відповів, що на се не має ані гроший, ані сили, ані охоти. Ленько оглянувши докладно хату, сїни та все обійсте Петрієвої хати вийшов із неї і пішов на Довбущуківку. Та бачучи вже здалека, що там справді пуста і нема де навіть переночувати, він зайшов до одної хати на краю села і впросив ся там на ніч.

Була темна осіння ніч. Сон і п'ятьма залягли Перегинсько. Петрій із жінкою та старою служницею спали в світлиці, а слуги в стайні.

Івась спав на оборозі. Йому мабуть крізь сон причуло ся, що хтось затріщав на перелазі. На півсонний підвів голову до гори: тихо скрізь і темно.

скрізь. Тільки прислухавши ся добре він почув щось немов тихе чалапканє по підвірю.

— Пек тобі, маро! — буркнув сам до себе Івась, протираючи очи і підіймаючи голову висше. Але не чув нічого більше. Про те він довго ще не міг заснути. Якось моторошно стало йому. Він накрив ся з головою подігачкою, і в тій хвилі знов причуло ся йому, немов щось тихенько, обережно рипнуло сїнешними дверми.

— Може старий господар не може спати, та вийшов на двір перейти ся, — подумав собі Івась і незабаром заснув.

Та не сон то був і не мара, що чув Івась із обо-рога. Не старий Петрій рипнув дверми, виходячи на двір! Се був Ленько, що підкрадав ся до Петрієвої хати.

Зручно ступаючи в пітьмі, він тихо, майже нечутно пройшов поперек подвіря просто до передніх дверей Петрієвої хати. Двері були замкнені, і не було змоги отворити їх ніяким способом. При сих дверях, як він переконав ся при огляді, був зелізний замок, а до того ще засув із середини, тож хоч би злодійським дротом і здужав відімкнути замок, засув не пустив би його до середини. Вся його надія була на задні двері, замикані тільки на засув, до якого з надвору вела проверчена в стїні діра на деревляний ключ. З такими замками він від малку привчив ся давати собі раду, і вже заздалегідь приспособив собі невеличкий деревляний кимачок із кривим сучком, яким надіяв ся відчинити замок. Гірша була біда з тим, що біля стайні, яка притикала до хати, в деревляних будах спали два пси. Доси вони якось не почули його, але могли почути за найменшим шелестом. Опинивши ся біля дверей і не наду-

муючи ся анї хвилі Ленько виліз на загату, що за-
кривала собою передню стїну хати, і верхом сеї
загати, дірою між натоложеною соломою та кроква-
ми стріхи безпечно проповз аж до рога хати, до яко-
го приширав високий пліт. Загата з того боку кін-
чила ся деревляними полїнами, поприбиваними пів-
перек до угла стїни, так що пролізти туди поза ріг
хати було неможливо. Та Ленько швидко надумав
вихід із сего положеня. Добувши з череса малий
ножик, він почав перерізувати ним на помацки со-
лом'яні перевесла, що привязували китиці стріхи до
лат. Зробивши таким способом діру в стрісі і витяг-
нувши з неї кілька китиць, він у одній хвилі дістав
ся на під дому. Ступаючи тут обережно серед пітьми
і мацаючи що хвиля, аби не стукнути нічим, він до-
ліз аж до платви над сїньми. На половині сеї платви
було угло поперечної стїни, що виходило на сїни
грубими кінцями делин, із яких була збудована стїна.
По тих кінцях делин, гладко врізаних, мов по дра-
бині, зручно й тихо Ленько зліз із поду до сїний.
Опинивши ся в сїнях, він поповз на пальцях до хат-
них дверей, притулив вухо до дверей і довго при-
слухував ся, як сапали в хаті Петрії; йому треба бу-
ло знати, кілька людей у хаті, і він скоро переконав
ся, що було їх усього троє. Потім намацав під стїною
в сїнях грубий друк, обмацав його з кінця до кінця,
чи не запнеть ся о що і не наробить стуку, потім
підняв його легко й обережно в гору і опер одним
кінцем о клямку дверей, а другим положив на землю.
Потім поповз до того місця, де кінець друка стояв
на землі, обмацав ціле місце добре, добув ізза ре-
меня ножа, обережно викопав ямку в землі і вложив
у неї кінець друка. Потім знов наслухував довго.
Все в хаті було тихо.

Тоді він поповз здовж стіни до кута, де при оглядинах завважив був деревляні двері до пивниці, що невеличким квадратом визначали ся на землянім тоці сінний. Намацавши в тих дверях дірку від замка Ленько добув із свого череса невеличкий гачок із міцного залізного дрота, і по коротких зусиллях відімкнув замок. Але підняти двері, впущені рівно в деревляну раму, була не легка річ, і він доконав сего тільки при помочи того-ж дротяного гачка, який удалось йому проткнути крізь двері в тім місці, де дві дошки споєні залізними завісами не добре приставали одна до другої, так що між ними була невеличка прогалина, спричинена може тим, що дошки позсихали ся. Двері підняв Ленько помаленьку, без найменшого стуку, і підперши їх головою, стоячи рачки на колінах і на руках, він одною рукою намацав сходи, що вели до пивниці.

Всунувши ся попід двері на сходи Ленько таксамо обережно спустив двері за собою, але при тім не міг удержати ся від одної необережності, а власне від тої, що двері входячи в продовбану часть рами стукнули досить голосно. Не зважаючи на те Ленько серед густої пільми зійшов по сходах до пивниці, добув із череса невеличку бляшану ліхтарню, губку та кресило, двома чи трьома ударами кресила викресав іскру огню, яку підхопила губка, потім роздув губку держачи її між пальцями, і засвітив до неї маленьку воскову свічечку, яку вигідно вже вставив у ліхтарню, і при її блідожовтім світлі міг оглянути нутро пивниці.

В тій хвилі одначе в сіннях зробив ся стукіт. У хаті, видно, хтось збудив ся і захотів вийти, торкнув двері відчиняючи їх, а недобре приставлений друк у сіннях звалив ся від клямки і з досить голосним лу-

скотом упав на землю. Хатні двері відчинили ся і хтось вийшов з хати.

Ленько зміркував відразу, що в пивниці він поки що безпечний, бо двері від неї заперті і ніхто в ночі не буде тут шукати його. Та одного він не сподівався. На рамі пивничних дверей лишив ся його гачок, і тому двері, хоч як обережно він спускав їх, клацнувши все таки не заперли ся зовсім добре і відставали троха понад звичайний свій рівень. Стук сих дверей почув старий Петрій, який спав дуже чутко. Він зараз устав, засвітив свічку і відчинив хатні двері. Бучучи, що двері були заткані штучно підставленим під клямку дручком, він зараз зміркував, що має діло з неабияким пташком, і поперед усього оглянув одні й другі сїнешні двері. Двері були позамикані, значить, той, хто заткав хатні двері дручком, мусїв бути або в сїнях, або на поду, або деінде. Про пивницю Петрій на разі не подумав. Обдививши ся добре по сїнях, заглянувши під жорна та за ступу і не знайшовши там нікого, він вернув до хати, обув ся й надїв кожух, узяв шапку на голову, та побудивши при тім жінку й служницю і не кажучи їм нічого, сам пішов до стайні побудити слуг. Вони посхапували ся зі сну, повдягали на себе, що мали під руками, і коли господар сказав їм, що в ночі хтось був у його сїнях, пішли зараз оглядати оба поди. І там не було нікого, але той, що оглядав під над стайнею, доглянув зараз діру у стрісі над кінцем загати. Невідомий гість, що в невідомій цілі гостив у їх хаті, міг туди вийти, але міг і вийти.

Та Петрій тимчасом, оглядаючи ще раз сїни зі свічкою в руці, побачив підозріне положенє пивничних дверей. Не сподіваючи ся ніякого лиха він

при помочи жорнівки підняв ті двері і приперши їх до стіни пішов по сходах до пивниці держачи свічку перед собою. Та ще не дійшов до кінця сходів, коли з пивниці наглим скоком кинув ся на нього Ленько, пхнув його ножем у самі груди, а сам кількома скоками відчинивши сінешні двері дмухнув на двір. Залопотіли його кроки по подвірю, загавкали пси і кинули ся йому на здогін, а з пивниці добувало ся важке стогнане Петрія, що одержавши смертельну рану в груди цокотив ся вниз і випустив із рук свічку, яка тут же й погасла. Разом із нею згасло й його жите.

ХІІ.

Нічні мари

Ленько Довбущук пожартувавши з Петрієм не чув себе безпечним у Перегинську, і що духу, не вважаючи на темну ніч, зразу битою дорогою, а потім відомими собі стежками, аби змити всяку погоню, подав ся в напрямі до Калуша. Тут він незабаром знайшов собі товариша, з яким уже давнійше мав змову на одно невеличке діло.

Ще бувши в Жидачеві він завважав поза тим місточком понад Дністром величезне пасовисько, на яким до пізної осені день і ніч пасли ся стада коний. Вивести хоч десяток тих коний тою самою дорогою, якою вивів уже одного, се було для Ленька діло, на яке він тепер знайшов собі спільника. Оба вони здібавши ся в Калуші заждали на погідну ніч, умовили ся і приладили ся відповідно до пляну обдуманого Леньком, і діждавши ся осінньої погоди рушили в дорогу.

Ніч була трохи хмарна, але не дуже холодна. На пасовиську над Дністром конюхи наклали огонь і сидючи біля нього курили люльки та поглядали на

коний, що спутані по парі зелізними путами пасли ся тут і там довкола них. Гостинцем, що йшов не-далеко від них, надійшли два жебраки обвішані тор-бами, з довгими палицями в руках, а побачивши зда-лека огнище звернули з гостинця і наблизили ся до конюхів. При їх наближеню конюхи пізнали, що їх було два, один молодий парубок на переді, а дру-гий старий дід із заду. Старий очевидно був сліпий, а молодий був його поводитатор.

— Добрий вечір вам! — промовив голосно ста-рий жебрак.

— Добре здоровлє! — відповів один із трьох конюхів. Два інші мовчали пакаючи люльки та по-глядаючи на жебраків.

— А куди Бог провадить? — запитав конюх жебрака.

— Та не Бог провадить, а отсей хлопчище, — відповів старий жебрак. — Ідемо до Стрия, тай не підночували в селі, а тепер серед пустині й ніч за-хопила. Богу дякуємо, що ми дійшли до огнику свя-того, бо моє старе тіло вже продрогло від холоду. Позвольте загріти ся.

Конюхи кивнули головами на знак, що не бо-ронять їм того добра, і оба жебраки поклавши на бік свої палиці посідали коло огнища. Добру хвилю оба мовчки гріли руки. Потім старий сказав до моло-дого:

— Може би ми повечеряли?

— Та й я не від того, — неохітно буркнув моло-дий, звичаєм усіх поводитаторів незадоволений із то-го, що мусить служити старому й сліпому.

— Ану-но добувай, що Бог дав! — сказав старий.

Молодий сягнув до важкої торби, що висіла з

лівого боку при боці старого, виймив із неї два шматки хліба і кілька печених яєць, і давши старому більший шматок у руку, сам почав теревити для нього яйце. Обтеревивши його він usługував старому, поки той їв, подаючи йому за кожним кусником хліба вкусити яйця. Коли старий іззів свою пайку, повечеряв також молодий. Коли він скінчив їсти, старому захотіло ся випити, аби ogrіти грішну душу. Молодий із тої самої торби, в якій старий сліпець носив усі харчі, не довіряючи її поводиторови, виняв плескату фляшку з горілкою і подав старому. Сей узявши її обома руками притулив вузьку шийку до рота, і помалу булькаючи випив із неї. Кілько йому хотіло ся.

— На й тобі хло! — сказав він до молодого.

Сей узяв фляшку і випив не дуже богато, стараючи ся очевидно пити так, аби не булькотало, і аби старий не міг зміркувати, кілько він випіє. Та старий очевидно не був завидючий, і коли поводитор перестав пити, та хотів покласти йому фляшку назад у торбу, сказав:

— А гов! Може би й ті ґазди напили ся?

І обертаючи ся до конюхів запитав:

— Може захочете покушати?

— Коли ваша ласка, — відповів один конюх.

І він узяв від поводитора фляшку, потягнув із неї одним духом, кілько йому в рот увійшло, а потім подав фляшку другому. Сей випивши подав третьому, а той випивши заткав фляшку і поставив коло старого жебрака.

— Добра річ, — сказав при тім цмокаючи губами.

— Не кепська, лиш трохи мало, сказав другий.

— Позвольте ще раз! — сказав старий жебрак.

— Я того трунку не жаден. Нопу при собі для потреби, як трафить ся, але впивати ся, як то люблять інші діди, — борони мене Боже!

Конюхи тимчасом іще раз обнесли фляшку по черзі. Оба жебраки закріпивши ся полягали на своїх торбах недалеко огнища, головами до толоки, а ногами до вогню, і здавало ся, заснули зараз. Конюхи мовчали якийсь час слухаючи, як коні скубуть траву та форкають час від часу, а потім один мов від нехочу сказав:

— Та не зла горівка! Не вадить покоштувати ще раз.

І вони мовки покоштували кождий іще раз і ще раз, поки не випорожнили фляшку, а потім полягали і заснули спокійно. Почувши се молодий жебрак ворухнувся, сів і оглянувши ся довкола сказав по тихо до старого:

— Альо, до роботи!

Старий устав не кажучи ані слова і оба пішли до коний. Кождий із них приступив до іншої пари коний, а старий, у якого тепер очі були зовсім видючі, таксамо зручно зелізним дротиком відімкнув колодку, якою прикріплене було зелізне пудо на кінській нозі, як і молодий.

— Буде по парі? — запитав старий молодого.

— Думаю, що безпечнійше буде тільки по парі, — сказав молодий, і розпутавши пару коний та посиливши їх тим самим пудом за шиї сів на одного з них і оглянув ся на свого товариша. Сей обвішаний торбами, полишивши біля огнища палицю та порожню фляшку, без великого труду сів також на коня з другої пари, і оба по маленьку рушили толокою в напрямі до гостинця. Виїхавши на гости-

нець вони погнали коний і тільки задудніли рушивши з копита.

Штука вдала ся їм зовсім добре, а конюхи аж рано оглянули ся, що жебрацький почастунок коштував їх дуже дорого, бо за нього їм пропали дві пари коний.

— То не жебраки були, а якісь нічні мари, що одурили нас, — сказав понуро той конюх, що побажав був жебракам доброго вечера.

* * *

Могили, могили, могили...

Старого Петрія поховано з сільською парадною, звичайною в тих сторонах для заможного селянина, але без участі сина. Під вражінем наглого нещастя, що впало на хату, якось забули навіть повідомити його про смерть вітця. Аж підчас похорону Петріїха догадала ся попросити священика, аби написав до її сина до Львова, що його тато вмер нагло. Тай то вона не могла подати йому докладної адреси, і для того лист, адресований недокладно, запізнився на поchtі на кілька днів.

Хто позбавив життя Петрія, про се не було майже ніякого сумніву. Петріїха, що бачила Ленька в своїй хаті, відразу сказала, що се зробив не хто инший, лиш він. Те саме подумав також Олекса Довбушук зараз у першій хвилі, почувши про те, що Петрія вбито в його власній пивниці, але не сказав про се нікому ані слова. Та за те на його власне жите в Петрієвій хаті налягло щось, мов важкий камінь. Його не виганяв ані не випрошував ніхто, але йому відхотіло ся їсти, і по кількох тижнях, у яких він лежав майже не встаючи, він одної ночі

тихо згас, так що й ніхто не завважив часу його смерті.

Вмерла також не завважена ніким божевільна Демчиха в розвалині своєї хати на Довбущуківці, а коли Іванко кілька днів по похороні Петрія прийшов відвідати її, застав у розвалині тільки голову та деякі частини її тіла, пообглоджені якимись звірами, не знати, чи псами, чи лисами. Зимою того самого року прийшло також до громадського уряду в Перегинську повідомлене від тюремного заряду у Львові, що в'язень Демко Довбущук умер у тюремній шпиталі. Смерть по троха погодила завзятих противників і дала їм спокій, якого вони не зазнали за життя.

Postscriptum.

Отся повість, первісно друкована в студентськiм часописі “Другъ” 1875—6, се була перша моя повість, писана в двох перших роках моїх університетських студій, для скромного, навіть на ті часи, заробітку. Друкована в мало розповсюдженім часописі, мало виробленою мовою та ще менше виробленим етимологічним правописом, вона в тім часі не звернула на себе нічиєї уваги, і тільки 1893. р. про неї згадав проф. Омелян Огоновський у своїй “Исторі-і литературы руской”, Часть III., Оддѣлъ 2, ст. 922, та й то лиш одним словом, що я її “писав”. Знаючи добре хибі тої в молодих літах писаної повісти, я був би навіть не подумав передруковувати її, як би не предложене д. Василя Сімовича, професора учит. семинарії з Чернівців, який 1908 р., в часі, коли мене постигло нещасте чи щасте убезвладнення моїх рук, через посередництво д. В. Гнатюка попросив у мене дозволу передрукувати сю повість у видаваній ним “Бібліотеці для молодіжи”, яку він там дав переписати фонетичним правописом. Коли таким способом була доконана досить значна писарська праця, 409 сторін folio письма, я пристав на виладжене нового видання повісти, беручи на себе перше, як здавало ся, важку працю—переглянути рукопис і поправити текст не тільки языково, але також, де мені видасть ся потрібним, річево. Сю працю я розпочав 1909. р., та вона затягла ся досить довго тому, що языкових поправок показала ся досить велика потреба, а річевих іще далеко більша. Поперед усього треба було робити багато скорочень, викидати багато зайвих описів ситуацій, покликів до читача, ліричних уступів, авторських рефлексій та моралізацій, плодів незрілої фантазії та невиробленого літературного смаку. Такі відскоки від простого та природного ходу оповідання були тоді в моді в галицько-руськiм письменьстві, а дещо до того додало ся в мене під впливом гімназіаль-

ної лектури, особливо таких письменників, як Шекспір, Шіллер, а ще ближше спеціально для сеї повісти, німецьких повістий Е. А. Т. Гофмана “Kater Mur” і “Elixire des Teufels” та французької повісти Ежена Сі “Вічний Жид”, яку я читав у німецькім перекладі. Не без впливу лишила ся також популярна тоді італійська повість у польськім перекладі “Rinaldo Rinaldini, wielki bandyta włoski”, яку ми ще в низшій гімназії читали з великим зацікавленням. Мавши з разу намір подати в другім виданю сеї повісти тільки документ літературного смаку того часу, коли вона була писана, я в часі редагування сего другого видання бачив себе змушеним робити чим раз більше перемін не тільки в висловах самого оповідання, але також у самім пляні повісти. Вийшло з сего, що деякі розділи треба було переробити зовсім на ново, інші пропускати, всю композицію значно упростити, і нарешті відкинути цілу “Третю часть”, яка не посуває ніякої акції далі, а тільки являєть ся рядом сцен, без яких може обійти ся повість, доведена до кінця другї часті.

Переробляючи тепер сю повість і прочитуючи її в первісній формі я не міг не відчувати нескладности та неприродности многих сцен і цілої композиції, та при тім мене самого здивувала ріжнородність, а навіть, можна сказати, пестрота її змісту, множество введених у ній осіб, ріжнородність описів, із яких деякі пр. опис гошівського монастиря вже тоді полягали на автопсії. В повісти виступають особи з ріжних суспільних верстов від найвисших до найнизших, виступає і князь священник і економ і міщанин і селяни, багатші та біднійші, виступає також досить виразно обрисованих кілька типів Жидів. Усе те було тоді новиною в галицько-руськім письменстві і не перестало бути новиною й тепер. Уся дія повісти покладена в 50-і роки минулого віку, але про те деякі епізоди відбувають ся в XVIII. в. (перші розділи другої часті), і се також було новістю в тодішнім галицько-руськім письменстві.

В повісті порушено і змальовано живими сценами такі суспільні явища, як ворожнечу між двома родинами, відносини руського попа до польського двора в XVIII. в., опришківство XVIII-го і розбійництво половини XIX. в., монастирське жите і жите урядничої родини у Львові, проби вільнодумного руху між Жидами і рабінську реакцію проти того руху, конокрадство та ярмарок у малім містечку, втеку в'язня та міщанський шлюб із нещасливим випадком. Думаю, що безстороння оцінка сеї повісті мусить признати се все і не відмовить їй деякої літературної вартости так рішучо та безоглядно, як се вчинив український критик Сергій Єфремов у своїй студії про моє жите та мої писання. Мушу завважити ще, що дещо в моїй першій оповісті мало значіне як прочуте будущих течій у нашій суспільности. Опис того, як Невеличкий вилазить на стрімку скелю в Розгірчу, можна вважати прочутем того замилування до гімнастики та туристики, яке проявило ся серед галицько-руської суспільности ще при кінці минулого століття. Що правда, мій опис скелі в Розгірчу зовсім фантастичний, але пишучи його я вже мав у своїх споминах кілько-разовий побут в Уричу, де я сам вилазив на обі великі скелі, що мають на собі сліди великої людської праці з передісторичних та дуже давніх історичних часів. Подібні скелі звиджував і оглядав я пізнійше також у Бубнищу та в Синевідську Нижнім,—ся остання доси, здасть ся, зовсім невідома анї нашим туристам, анї дослідникам нашої старовини. А коли в сценах із міського життя інтелігенції у Львові я поспробував у новій перерібці дати образок “міщанського щастя” в тихій, матеріально забезпеченій і духовою працею зайнятій сімї, то бажав би сим образком запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що йдучи на осліп за покликами західно-європейських пессімістів, у міщанськім (буржуазійнім) житю бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття.

Ті люди очевидно не почувають усеї недорічності своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто з його високо розвинутою торгівлею та промислом робить можливим жити на висшій культурній становищі, ніж се можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітними засобами дає можливість освіченому чоловікові вповні та як найширше розвивати свої духові та фізичні здібності, а навіть неосвіченому або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та жите далеко вигіднійше, як по селах. Розумієть ся, що й для розвитку естетичного почуття новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можности, ніж се може навіть у сні марити ся навіть найзаможнішим селянам.

Писано 10—12 падолиста, 1912.

Іван Франко.

З М І С Т :

ПЕРША ЧАСТЬ.

I.	Два противники	3
II.	Донос.....	14
III.	Пращанє шкільних товаришів.....	17
IV.	Оповіданє Петрія.....	30
V.	Незвичайний рукопис.....	38
VI.	Сповідь о півночі.....	44
VII.	Довбушуківка	54
VIII.	Погоня	64
IX.	Ізак Бляйберг	73
X.	Іванко	82
XI.	Любов Андрія	90
XII.	Стара в пустині.....	96
XIII.	Андрій у Довбушука.....	102
XIV.	Із вязниці	108
XV.	Поворот Петрія	113
XVI.	Олеся	119
XVII.	Хлопці на чатах.....	126
XVIII.	Вчинок старої Горпини.....	129
XIX.	Уратований	134
XX.	Пімста товаришів	137
XXI.	Кінець — початок	139

ДРУГА ЧАСТЬ.

I.	Мій дім—моя твердиня.....	144
II.	Внучка воєводи	156
III.	Знахідка в Розгірчу.....	163
IV.	Андрій на новій дорозі.....	169
V.	Старі знайомі	175
VI.	Олекса й Петрій.....	184
VII.	Між чесними Жидами.....	187
VIII.	Утека в'язня	198
IX.	Шлюб Андрія	201
X.	Збори в Жидачеві.....	206
XI.	Ленько Довбушук.....	213
XII.	Нічні мари	220
	Postscriptum	227

ВСТУПАЙТЕ ДО РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ є найбільша і найбогатша українська поступова робітнича заповомогов організація в Америці.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ забезпечить Вашу родину на випадок Вашої недуги, каліцтва, або смерті.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ забезпечить Вас відповідно до Вашого бажання і потреби на всяку суму від сто доларів до тисячі доларів.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ опікує ся Українцями в Америці не лише під матеріяльним, але й під моральним зглядом.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ видає три рази на тиждень часопись під назвою "НАРОДНА ВОЛЯ". Є се найповажнійша українська часопись в Америці. Коштує на рік в Злучених Державах лише \$3.00.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ має також Просвітну Комісію, яка видає цікаві і поучаючі книжочки, дає заповомогов молодим Українцям, що ходять до висших шкіл в Америці, і взагалі дбає о просвіту американських Українців.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ не є вузько-партійна ані сектанська організація, а приймає членів без уваги на їх релігійні чи політичні переконання.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ є, одним словом, така організація, до якої повинен належати КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ в Америці.

Адреса Руського Народного Союзу:

RUTHENIAN NATIONAL UNION

524 OLIVE STREET

SCRANTON, PA